

P. Kuijt

**Calvijns levenswerk
belicht
vanuit zijn brieven**

deel I: In Genève geroepen (1536)
Uit Genève verbannen (1538)
Naar Genève teruggeleid (1541)

B.V. UITGEVERIJ "DE BANIER" – UTRECHT

Inhoud

1. De reformatie in Genève	11
2. Johannes Calvijn in Genève	12
3. Wat Calvijn veel later over zichzelf vertelt	14
4. De eerste belevenissen in Genève	18
5. Brief van 13 oktober 1536	19
6. Geloofsbelijdenis; catechismus	21
7. Verbannen (april 1538)	23
8. Brief van 12 januari 1538	25
9. Brief van 21 februari 1538	34
10. Brief aan Viret	36
11. Over de verbanning	36
12. Brief aan de Raad van Bern	38
13. Voorwaarden i.v.m. eventuele terugkeer	40
14. Brief van 20 mei 1538	42
15. Brief aan verbannen collega	43
16. Brief mei/juni 1538 aan Züricher collega's	45
17. Smart over Genève	52
18. Terugblik	53
19. Blik vooruit op Straatsburg	56
20. Brief van 16 juli 1538	58
21. Brief van 20 oktober 1538	60
22. Brief van 10 juli 1538	64
23. Brief van 20 augustus 1538	68
24. Brief van september 1538	70
25. Brief van 1 oktober 1538	72
26. Brief van 24 oktober 1538	77
27. Genève verlangt Calvijn terug	78
28. Brief van 16 maart 1539	80
29. Brief van april 1539	82
30. Brief van 19 mei 1539	82
31. Brief van 25 juni 1539	83

32. Brief van 29 maart 1540	85
33. Trouwplannen	86
34. Brief van 19 mei 1540	86
35. Brief van 29 mei 1540	87
36. Officieel teruggeroepen (21-9-1540)	89
37. Brief van 21 oktober 1540	90
38. Brief van 29 oktober 1540	93
39. Hoe staat Straatsburg hiertegenover?	94
40. Calvijns hart overgebogen	94
41. Brief van 24 oktober 1540	95
42. De terugkeer uitgesteld	95
43. Calvijn terug in Genève	96

Woord vooraf

Calvijns levenswerk, belicht vanuit zijn brieven

Over Calvijn is veel geschreven.

Calvijns Institutie is alom bekend. (Hoewel te weinig gelezen en herlezen).

Calvijns commentaren op alle Bijbelboeken (uitgezonderd de Openbaring), thans gedeeltelijk in het Nederlands vertaald, vinden vele afnemers.

De reformator Calvijn, zoals deze gekend kan worden uit zijn brieven, is vrijwel onbekend. In Duitsland vertaalde Rudolf Schwarz in 1908 niet minder dan 759 van de 1250 brieven, die uit de correspondentie van Calvijn ons in verschillende verzamelingen van Calvijns levenswerk nagelaten zijn. Ongeveer een vijfde deel van deze brieven heeft Calvijn geschreven in het frans; de rest in het latijn.

Het lezen van de duitse vertaling van Rudolf Schwarz uit 1908, later opnieuw in het duits uitgegeven in 1961, heeft ons steeds weer diep onder de indruk gebracht van de bijzondere betekenis, die Calvijn door Gods genade heeft gehad voor de kerk des Heeren in die dagen, maar ook in de daarop volgende eeuwen, ja, tot op de dag van vandaag. Het vertalen van Calvijns brieven uit het duits is niet eenvoudig. Immers, het is een vertalen van vertaalde brieven. Voor zover mogelijk, hebben we enkele oorspronkelijk in het frans geschreven brieven er naast gelegd. Helemaal bevredigend is deze wijze van vertalen niet.

Toch is het een grote zegen, dat we in de zeer ernstige tijd van zoveel ontrouw aan en afval van wat de Heere ons gaf in de zo rijk gezegende arbeid van Calvijn, gelegenheid hebben om Calvijns levenswerk, zoals we dat kennen uit zijn brieven, binnen het bereik van vele lezers en lezeressen van deze tijd te brengen.

In het bijzonder zijn we daar na de Heere de uitgeverij "De Banier" te Utrecht zeer erkentelijk voor. Zij aarzelde geen ogenblik, de uitgave te verzorgen van een serie van 14 deeltjes, waarin we Calvijn mogen volgen op zijn levenspad van 1536, toen hij op een bijzondere wijze werd geroepen de reformatorische arbeid in de wijngaard des Heeren in Genève aan te vangen, tot 2 mei 1564, toen Calvijn in een kort briefje

afscheid nam van zijn beste, voortreffelijke vriend Farel. (Calvijn overleed op 27 mei 1564, 's avonds om 8 uur).

We hebben ons de opzet van deze serie van 14 deeltjes als volgt voorgesteld:

1. we kiezen een bepaald facet uit Calvijns levenswerk. Dat maakt telkens de ondertitel van een desbetreffend deeltje uit in deze serie;
2. we vertalen de brieven, geheel of gedeeltelijk, die op dit facet van Calvijns levenswerk betrekking hebben;
3. we geven telkens een historische toelichting om de inhoud van de vertaalde brieven te verduidelijken.

We trachten de gehele opzet van deze serie op deze wijze ook toegankelijk te maken voor onze jongeren en voor een zo breed mogelijk lezerspubliek.

Moge de Heere ons bijstaan in dit bijzonder belangrijke en zeer aantrekkelijke werk, en het stellen tot een rijke zegen.

Garderen

P. Kuijt

Calvijn in Genève geroepen, uit Genève verbannen, naar Genève teruggeleid. (1536-1538-1541)

1. De stad Genève lag in het frans-sprekende Zwitserland. In het Duits-sprekende Zwitserland was de Reformatie al spoedig na Luthers optreden in Wittenberg (1517) doorgedrongen. Zo werd in 1525 reeds in Zürich, waar Zwingli predikte, de Reformatie ingevoerd. Ook in Bazel en in Bern kreeg weldra de Reformatie vaste voet.

Zwitserland bestond uit een aantal kantons, die in een verbond met elkaar samen optrokken tegen gevaren van buitenaf. De Reformatie bracht in dit gemeenschappelijk optrekken een breuk. Zeven kantons bleven rooms. En toen de belangen gingen botsen, werd gevreesd, dat de roomse kantons de hulp zouden inroepen van de roomse keizer Karel V.

Het kanton Bern, dat veel te zeggen had in het frans-sprekende Zwitserland, zag met gemengde gevoelens aan, dat uit Frankrijk duizenden vluchtelingen om des geloofs wil achter de grens met Zwitserland een veilig toevluchtsoord vonden. Zoals Frankrijk meer heeft gedaan, wierp het zijn beste burgers het land uit.

De stad Genève, die zich inmiddels met behulp van het kanton Bern losgemaakt had van de roomse hertog van Savoye, nam vooral vele vluchtelingen uit Frankrijk op. Daar spannen de koning en de paus samen om de "nieuwe leer" met wortel en tak uit te roeien. Het is vooral de franse vluchteling Farel geweest, die onder beschutting van het kanton Bern de Reformatie heeft ingevoerd in het frans-sprekende deel van Zwitserland. In het jaar 1532 trad hij voor het eerst in Genève op.

Een groot deel van de oorspronkelijke Geneefse bevolking wilde echter niets van deze prediking onder de franse vluchtelingen weten. Ze wilden Farel vermoorden. Farel vluchtte en keerde pas in 1533 in opdracht en onder bescherming van Bern terug in Genève.

De toestand in Genève was in alle opzichten benauwend. Felle tegenstand van de zijde der roomse bevolking. De hertog van Savoye kwam opdagen met een leger. Hij wilde de stad Genève weer onder zijn heerschappij terug brengen. Het kanton Bern kwam te hulp, ontzette de belegerde stad. Genève wilde echter niet onder toezicht van Bern komen te

staan. Het begin van voortdurende wrijving tussen Bern en Genève.

De Reformatie werd officieel op de algemene vergadering van zondag 21 mei 1536 door het volk aanvaard, in aanwezigheid van de gezanten en bevelhebber van Bern. De roomse godsdienst werd afgeschaft. Tevens werd besloten, naast Farel, een geleerde man aan te trekken, die het volk kon onderwijzen. Ieder moest zijn kinderen naar school zenden en Saurier (ambtgenoot van Farel) kreeg de scholen toebedeeld.

Maar in welk een stad werd de Reformatie ingevoerd! Een deel van de bevolking wilde wel met het vrije kanton Bern in zee gaan, een ander deel voelde meer voor het behoud van de band met de hertog van Savoye en wilde trouw blijven aan de roomse kerk. Toen besloten werd, toch de roomse leer af te zweren en een deel van de bevolking bemerkte uit de mond van Farel en Viret (afkomstig uit het franssprekende Zwitserland), dat de overgang wel betekende het loslaten van het gangbare losse en vrije leven, kwamen velen hiertegen in opstand. Ze verklaarden voor de stadsraad: "Deze predikanten, die ons vrije leven veroordelen, dulden we niet langer; wij willen in vrijheid leven".

Geen wonder dat Farel, die zeer nadrukkelijk meegewerkt had aan de overgang van Genève naar de Reformatie, het als een voor hem en de Raad der stad onmogelijk zware taak op zijn schouders voelde drukken, in zulk een stad de Reformatie door te voeren.

2. Door de wonderlijke leiding van Gods voorzienigheid vertoefde juist in de maand juli 1536 Johannes Calvijn in de stad Genève. Hij hoopte zeer, niet opgemerkt te worden.

In 1527 werd Calvijn kandidaat in de letteren te Parijs. Hij ontmoette daar ook Pierre Robert, zijn neef, ook genoemd Olivetanis. Die bracht hem tot het lezen van de Bijbel. Daar leerde hij zijn zonde bewenen, die hem als verpletterden. Hij kreeg een afkeer van iedere andere verdienste dan die van Jezus Christus. Zijn medestudenten vonden hem een zedeprediker, vanwege zijn ingetogen leven en vermanen. Naar Calvijns eigen mededeling werd zijn bekering opgehouden door de redetwist tussen Luther en Zwingli in 1527. Hij was toen 18 jaar. (Uit Doumerque: "Calvijns jeugd," bl. 337.) In hem woedde de strijd tussen zijn sterke gehechtheid aan Rome en de tegenspraak van dit instituut met Gods Woord. Het bracht hem bijna tot wanhoop. Het verbranden van Nicolaas Doullon te Parijs maakte een diepe indruk op hem en verhevigde

zijn strijd.

Doullon was pauselijk geheimschrijver en ontkende de lichamelijke aanwezigheid van Christus in de hostie.

Mede op verzoek van zijn vader ging hij rechten studeren. Olivetanis moest vluchten en ging naar Straatsburg. De 19-jarige Calvijn ging naar Orleans. Na korte tijd bood men hem daar de doctorstitel aan, die hij uit bescheidenheid weigerde. De godgeleerdheid liet hem echter niet los. Naast de rechten ging hij die opnieuw bestuderen. Dit was mede door toedoen van Melchior Wolmar, zijn leraar Grieks. Wolmar had vrede gevonden in de kruisverdiensten van Christus. Calvijn kende dat niet. Wel ontsloot de Heere Zijn Woord voor hem. Ook in de huizen predikte hij voor gezelschappen het Woord. Van Orleans ging Calvijn naar Bourges, de stad van Magaretha van Navarre. Daar zette hij zijn theologische studie voort. Wolmar was daar eveneens naar uitgeweken. Ook daar verklaarde Calvijn het Woord Gods. Hij was echter nog steeds rooms en had het pastoorschap van Pont l'Eveque, zonder de dienst daarbij. Dit was nog zo op 29 april 1529. Hij was toen nog geen 20 jaar. Drie maanden later ging hij weer naar Parijs om daar Grieks, Hebreeuws en Latijn te volgen. Hij was er van bezield zijn kennis dienaangaande te vermeerderen, omdat hij enige smaak en kennis had van de ware godsvrucht, zoals hij zelf zegt.

Dan volgt de bekende geschiedenis met Cop, waarop beiden moeten vluchten, de 1e nov. 1533. Calvijn naar Anqoulême en Nerac, april 1534. De 4e mei 1534, op 25 jarige leeftijd, bedankte Calvijn voor het pastoorschap aan het kapittel te Noyon. Hij brak daarmee openlijk met Rome.

De vervolging, die weldra uitbrak, noodzaakte Calvijn naar Bazel te vluchten. Daar schreef hij zijn beroemd geworden boek "De Institutie", waarin hij tegenover de franse koning en diens handlangers verklaarde, dat zij, die om de "nieuwe leer" zo fel werden vervolgd, juist door Gods genade de zuivere Bijbelse leer der apostelen en profeten van ganser harte waren toegedaan.

De eerste uitgave van dit beroemde werk verscheen in de loop van het jaar 1535 te Bazel. Een latijnse uitgave daarvan verscheen eveneens te Bazel in 1536.

Calvijn was van Bazel uit naar Frankrijk gereisd en had zich voorgenomen, na zijn zaken daar te hebben afgedaan, spoedig weer naar Bazel terug te keren, waar hij in alle stilte wilde studeren en schrijven. Een franse vluchteling ontdekte Calvijn, toen hij op weg naar Bazel in Genève overnachtte. Die

jonge man, dat was de schrijver van de Institutie, het boek, waarin de leer der Reformatie helder en klaar was te boek gesteld! Deze man, Louis de Fillet, bracht Farel op de hoogte van Calvijns verblijf in de herberg, daar en daar.

We weten het: Farel heeft daar hoogst ernstige woorden gesproken. Calvijn zou de Heere tegen krijgen, wanneer hij weigerde in Genève zich geheel en al over te geven aan de dringende en zware arbeid die Farel alleen niet aan kon.

Calvijn weigerde in eerste instantie. Wat zou er zo van zijn voorgenomen studie terecht komen! Hij was een geleerde. Daarbij was Calvijn zeer schuchter; hij hield van de eenzaamheid.

We zullen over dit zo belangrijke gebeuren in de geschiedenis der Reformatie uit de brieven wel meer horen.

Calvijn heeft mogen buigen onder de majesteit Gods, die in de woorden, die Farel tot hem spreken moest, op hem af kwamen.

In juli 1536 had dit voorval plaats, dat een beslist keerpunt werd in Calvijns leven; een voorval, dat echter ook van grote betekenis is geweest voor de gang der Reformatie; niet alleen in Genève, maar in schier alle landen van Europa en ver daarbuiten.

3. Calvijn heeft in zijn commentaar op de Psalmen, en dan in het bijzonder in de lange inleiding daarop, ons iets verteld over zijn persoonlijk leven en met name ook over de uitzonderlijke wijze, waarop de Heere hem door middel van Farel in Genève plaatste als dienaar des Goddelijken Woords.

Omdat we later in een apart deeltje van deze serie nog wel hopen terug te komen op Calvijns persoonlijk leven, willen we uit de zoëven genoemde inleiding slechts een gedeelte overnemen, dat betrekking heeft op Calvijns komst in Genève.

We moeten hierbij wel opmerken, dat Calvijn hierover schreef in het jaar 1557, ruim één en twintig jaar nadat hij in Genève geroepen werd de herdersstaf op te nemen over een zeer verwarde en onderling zo verdeelde bevolking.

Vooraf enkele aantekeningen bij wat Calvijn schreef als inleiding op zijn commentaar op de Psalmen.

Calvijn is met de verklaring van het Boek der Psalmen uit te schrijven begonnen op aandrang van zijn vrienden.

Was dat wel nodig? vroeg hij zich af. Immers "de zeer getrouwe leraar van de kerke Gods, Martin Bucer (werkzaam in Straatsburg), heeft met al zijn geleerdheid, ijver en trouw in

zijn verklaring van de Psalmen zoveel bereikt, dat ik mijn hand niet meer hieraan behoef te leggen".

Ook Wolfgang Müslin had een commentaar op de Psalmen geschreven "die naar het oordeel van alle goede predikanten grote lof verdient", schrijft Calvijn.

Toen echter Calvijn met de verklaring van dit Boek voor de gemeente enige tijd bezig was, drongen zijn vrienden er bij Calvijn steeds weer op aan, de met veel moeite uitgeschreven overdenkingen toch niet verloren te laten gaan. Bij de voortgang van zijn overdenkingen werd Calvijn steeds meer gegrepen door de schatten van geestelijk leven in de Psalmen. Hij voelde zich tegen de heerlijkheid van deze stof op geen stukken na opgewassen. Hij kon slechts aanduiden, wat zich vanwege de grootte dezer geestelijke rijkdom onmogelijk volkomen laat zeggen.

Calvijn schrijft dan eerlijk, dat de Heere het zó beschikt heeft, dat hij vanuit zijn eigen ervaringen in de strijd, waarin de Heere hem beproefd heeft, door Gods Geest begenadigd werd, iets te verstaan van de leidingen, die de Heere met Zijn volk houdt; leidingen, waarin de psalmdichters getuigenis hebben afgelegd in de Psalmen.

Calvijn schrijft dan:

"Wanneer bij het lezen van de getuigenissen van Davids geloof, van zijn geduld, van zijn vurige ijver, van zijn oprechtheid, ik met recht geplaatst word voor ontelbare verzuchtingen over mijn ongelijkheid met hem, is het toch voor mij tot groot nut geweest, in Davids geloofsleven als in een spiegel iets te mogen zien van het eerste begin van mijn roeping en van de verdere voortgang van mijn werk. Daaruit mocht ik verzekerd worden, dat hetgeen de zo begenadigde koning en profeet David beleefde en te dragen kreeg, mij gegeven is tot een voorbeeld".

Calvijn merkt dan verder op, dat zijn plaats in Gods koninkrijk wel veel nederiger is dan die van David. David werd van achter de schaapskudden weggeroepen en hij werd verheven tot de hoogste plaats in het rijk. Maar wel, schrijft Calvijn, heeft God mij uit mijn donkere en geringe eerste levensomstandigheden opgetrokken en Hij heeft mij verwaardigd, het eervol ambt te mogen ontvangen van een verkondiger en dienaar van het Evangelie.

Wat Calvijn over zijn bekering schrijft, komt, hopen we, la-

ter aan de orde, wanneer we iets meer uit zijn brieven willen vermelden over zijn persoonlijk en huiselijk leven. We nemen thans over, wat verband houdt met zijn komst in Genève.

Ik, die van nature wat mensenschuw en schuchter was, zocht mij in de verborgenheid terug te trekken. Maar het was er verre van, dat dit mij van Gods wege werd toegestaan. Alle oorden, waar ik mijn toevlucht dacht te nemen, werden publieke scholen. Steeds weer, wanneer ik me voornam ergens onbekend naar eigen genoegen te kunnen leven, leidde de Heere mij zo langs allerlei omwegen, dat Hij mij nergens rust deed vinden, totdat Hij mij, geheel tegen mijn natuurlijke aard in, tenslotte in het volle licht plaatste. Ik verliet mijn vaderland en reisde naar Duitsland met de bedoeling, in een of andere onbekende uithoek verborgen, van de rust, die ik al zo lang had moeten ontberen, te genieten.

Maar zie daar, toen ik werkelijk onbekend in Bazel vertoefde, gebeurde het, dat in Frankrijk een menigte vrome mensen werden verbrand. Deze vervolging riep in Duitsland overal grote verontrusting op. Er werden valse en leugenachtige tractaten verspreid om deze verontrusting de kop in te drukken. Beweerd werd, dat slechts wederdopers en oproerkraaiers zo hard werden behandeld, mensen, die door hun waanzin niet slechts het geloof, maar ook iedere staatkundige orde wilden omverwerpen. (De franse koning had met de duitse protestanten een verbond gesloten tegen zijn vijand Karel V, met wie hij lange tijd in oorlog was. K.)

Toen ik zag, dat zo'n bedrieglijk spel door de konkelarij aan het franse hof op touw gezet werd, om niet alleen door valse beschuldiging het vergoten bloed van de heilige martelaren te verbergen, maar dat men zich ook in de toekomst wilde vrijwaren om in vrijheid zulke bloedige taferelen te kunnen begaan, zonder daarvoor zelfs medelijden wakker te roepen, was het mij duidelijk, dat zwijgen ontoelaatbare trouweloosheid zou zijn en dat ik daartegen, naar de krachten mij verleend, moest optreden.

Dat was het wat mij bewoog, mijn Institutie te schrijven: ten eerste om mijn broeders, wier dood kostbaar is in de ogen des Heeren, tegen onrechtvaardige schimp te verdedigen; en vervolgens, omdat nog velen eenzelfde ver-

volging te wachten stond, voor hen op z'n minst het medeleven en de steun vanuit het buitenland in te roepen. Toch was de Institutie toen (1536) nog niet het dikke, door zeer veel arbeid daaruit voortgekomen boek van thans (1557). Het verscheen toen slechts als een beknopt handboekje met het enig doel, het geloof van diegenen openbaar te maken, van wie ik zag, dat door de goddeloze en oneerlijke vleierij tegenover de franse koning met laster overladen werden. Dat ik er geen ogenblik aan dacht, daarmede roem te verwerven, moge duidelijk blijken uit het feit, dat ik toen Bazel verliet, zelfs zonder dat toen iemand wist, wie de schrijver van dat boekje was.

Ik heb dat ook elders steeds verzwegen en had me voorgenomen, dat ook te blijven doen, tot ik in Genève niet slechts op aansporing en door vermaning, maar door een onzettende bezwering van Guillaume Farel vast werd gehouden, zó, alsof God van de hemel af met geweld Zijn hand op mij legde.

Omdat door de oorlog (tussen Duitsland en Frankrijk. K.) de kortste weg naar Straatsburg versperd was, had ik me voorgenomen, snel door Genève te reizen en me niet langer dan één nacht in deze stad op te houden.

Nu was daar (in Genève) voor korte tijd door de werkzaamheid van de juist genoemde voortreffelijke man (Farel) en door Pierre Viret het pausdom omver geworpen. Maar de onderlinge verhoudingen waren nog zeer ongeordend en de stad was op een pijnlijke, gevaarlijke wijze in partijen gespleten.

Een man, die sindsdien in een smadelijke afval weer teruggekeerd is naar het pauselijk kamp, had direct verraden, wie ik was. En Farel deed met alle macht alle moeite, gedreven door een ongelooflijke ijver voor de voortgang van het Evangelie, waarvoor hij gewoonweg in vuur en vlam raakte, mij vast te houden.

Toen hij nu hoorde, dat ik me in stille privé-studie terugtrekken wilde, en zag, dat hij met smeken niet verder kwam, liet hij zich meetrekken in de vervloeking: God zou in mijn rust Zijn vloek over mij doen komen, wanneer ik niet in zulk een grote nood bereid was, hem te helpen.

Toen schrok ik. Ik gaf de aangevangen reis op, evenwel, met het oog op mijn mensenschuwheid en schuchter-

heid, zonder dat ik me verplichtte, een bepaald ambt te aanvaarden.

4. Wat we zoëven lazen, had betrekking op wat bijna 21 jaar geleden had plaatsgevonden in het najaar van 1536. Het eerste jaar, dat Calvijn in Genève vertoefde, moet voor hem wel een veelbewogen jaar zijn geweest.

We weten reeds, dat Farel in 1532 voor het eerst in Genève had gepreekt voor de uit Frankrijk afkomstige vluchtelingen, die de "nieuwe leer" aanhingen. Dit geschiedde met levensgevaar. De vrijheidslustige bevolking van Genève, sinds kort vrij van heerschappij van de roomse hertog van Savoye, dacht voor het merendeel er niet over, zich te onderwerpen aan het Woord Gods, dat Farel hun predikte.

Farel, die al eerder onder bescherming van de Raad van Bern het Evangelie in het frans-talige Zwitserland verkondigd had, vertrok uit Genève. De zorg voor de franse vluchtelingen droeg hij over aan een zekere Froment.

In 1533 zien we Farel weer in de stad terug. Weer onder bescherming van de stad Bern.

Het kwam zo ver, dat op 27 augustus 1535 het pausdom in Genève werd afgeschaft.

Het besluit, de Reformatie in te halen, lag zéér moeilijk.

We weten reeds, dat Farel Calvijn, die op doorreis naar Bazel één nacht in Genève overbleef, met grote nadruk er op heeft gewezen, dat de mensenschuwe, schuchtere jongeman, Johannes Calvijn, door de Heere geroepen werd om de herdersstaf in Genève op te nemen.

Calvijn kwam in juli te Genève. De winter van 1535-1536 was voor Genève vreselijk. Hij viel reeds vroeg in. De stad was belegerd, maar vanwege het barre weer trokken de troepen terug. De wegen werden evenwel bewaakt. Er kwam niets door. Frankrijk bood Genève bescherming aan, wanneer het de rechten van Savoye kreeg. Waarschijnlijk had het daar een te hoge voorstelling van. De hertog was bisschopsleenhouders, of vidomne. Dat was het lagere gerechtshof, maar het "hogere" gerecht had de bisschop. Daarbij had ook het stadsbestuur een deel van de rechtspraak. Nu had de hertog een plaatsbekleder, genaamd leenhouders, die als vidomne fungeerde. Deze man werd door de hertog, als zijnde zijn vertegenwoordiger, benoemd, maar hij moest de eed afleggen aan de bisschop. De uitvoering van lijfelijke straffen, terdood veroordelingen enz. werden niet door het "geestelijk" hof van de bisschop ten uitvoer gelegd, ook niet door de

Staat, maar door een gerechtsdienaar van de hertog, de kastelein van het slot Gaillard. Die nam de veroordeelde over van de stad, en nam hem mee naar Champel, de gerechtsplaats buiten de stad, op Savoye's gebied. Tot op het laatste moment kon de bisschop een ter dood veroordeelde gratie verlenen. Op het gerucht van de aanbiedingen van Frans I werd Bern zich plotseling van zijn verplichtingen t.o.v. Genève bewust. Genève weerde verplichtingen aan Frankrijk wel af, maar kon de hulp goed gebruiken. Bern zond zijn leger, en de Savoyse benden verstoven als kaf voor de wind. Er is geen gevecht nodig geweest. Zo veroverde Bern geheel Waadland en alle streken rond Genève die de hertog toebehoorden. 5 februari werd de stad ontzet. Meteen vroegen de heren van Bern de rechten van bisschop én hertog aan hen te geven. Eerst 7 augustus 1536 werd een verdrag gesloten. Genève moest veel veren laten, 24 dorpen kwamen onder de Raad van Beheer. Liefst had Bern Genève er ook bijgenomen.

De Reformatie werd 21 mei 1536 bij volksstemming aangenomen. Zie 2.

5. Over het een en ander, wat later in dat jaar 1536 is gevallen, heeft Calvijn op 13 oktober 1536 een brief geschreven aan zijn studievriend in Orleans (Frankrijk), waar ze samen rechten hadden gestudeerd. De naam van deze vriend was François Daniël.

Van de komst van Calvijn in Genève was François blijkbaar op de hoogte.

Aan François Daniël in Orleans.

Opdat ik niet, zoals je vanouds gewoon bent, weer lange en luide klachten over mijn luiheid laat horen, omdat het al een kwart jaar geleden is, sinds je een brief van mij ontving, verneem nu, hoe de zaken hier staan.

In Genève werd ik enkele dagen opgehouden door de broeders, die mij presten te beloven, weer terug te komen. Zoals je weet, zou ik mijn familie begeleiden naar Bazel. Op de reis daarheen kwam ik met vele gemeenten in contact, die me smekten, enige tijd bij hen te blijven. Na enkele dagen te Genève vertoefd te hebben, ging ik met een familielid naar Bazel, als afgesproken. Er moesten daar zaken geregeld worden. Men liet mij node gaan.

Onderweg veel oponthoud in Lausanne, Yverdon, Neuchâtel en Neuveville. De 2e helft van augustus vertrok ik weer naar Genève. Nauwelijks terug, kreeg ik daar een hevige aanval van catarre op mijn tandvlees. (De eerste maal dat van deze ziekte melding wordt gemaakt.) Eind augustus begon ik als "professor der Heilige Letteren" mijn verklaring van de H. Schrift.

Zo ging onderwijl de Lyonse-augustus jaarmarkt voorbij, die de beste gelegenheid biedt voor de verzending van brieven.

Toen ik weer in Genève terug was en weer wat tot mezelf kwam, overviel me een hevige verkoudheid, die in zulk een hevige mate het tandvlees van de bovenkaak aantastte, dat, al onderging ik twee keer een aderlating en al slikte ik twee keer pillen en al droeg ik vele omslagen, pas op de negende dag de pijn iets ging minderen.

Het is waar, toen dat voorbij was en al heel wat gelegenheden om te schrijven verzuimd waren, had ik toch nog wel vrije tijd gehad om te schrijven. De weg voor ons briefverkeer was ook niet geheel versperd geweest, ware het niet, dat ik steeds weer dacht aan een nieuwe franse uitgave van mijn boekje (Calvijs Institutie, die in het latijn was geschreven). Ik had mijn hoop er op gesteld, dat ik je een brief met dit boekje als bijlage had kunnen toezenden.

Vóór echter deze verwachting bij nader overleg in duigen viel, waren er de dagen van de disputatie te Lausanne, waaraan ik moest deelnemen. Toen was de november-jaarmarkt op komst en omdat ik deze voor een meer gunstige gelegenheid om te schrijven hield, besloot ik tenslotte, deze af te wachten.

Tot zover om aan je klachten tegemoet te komen. Het gerucht van de zoëven vermelde disputatie is, naar ik veronderstel, al zo wijd en zijd verspreid, dat ik er niet aan twijfel, of er is op z'n minst wel een zuchtje van doorgedrongen tot jouw stad.

De samenkomst van afgevaardigden van Bern en Genève, die zou moeten leiden tot een besluit met betrekking tot de toekomst van Genève, was bijeengeroepen krachtens het besluit van de Raad van Bern, die door een plechtig edict gebood, dat nu ieder eens vrij en straffeloos naar voren zou brengen, wat op de religieuze twee-

spalt in onze stad betrekking had. Men hield dit voor de beste methode om de onwetendheid van de lieden, die trachtten, de ware religie tegen te werken, openlijk ten toon te stellen en te bestrijden. De opzet was, deze mensen uit het nieuwe gebied, dat van de hertog van Savoye is afgenomen, te verbannen.

Reeds op vele plaatsen zijn beelden en altaren gevallen en spoedig zal, naar ik hoop, alles opgeruimd zijn, wat nu nog over is.

De Heere late de afgodendienst toch ook ineensstorten in alle harten.

Hoe de disputatie hier in Lausanne verder verlopen is, daarover schrijf ik nu niet, omdat ik dat toch niet in korte bewoordingen samenvatten kan. En ik meen, dat een en ander straks ook nog in druk zal verschijnen.

Morgen zal ik, zo de Heere het wil, naar Bern reizen (waartoe, dat zul je in een andere brief wel vernemen). En ik vrees, dat ik nog naar Bazel zal moeten doorreizen. Zo het mogelijk is, hoop ik aan deze last me te kunnen onttrekken, in het bijzonder, omdat mijn gezondheid is gebroken en de weersgesteldheid in dit jaargetijde zo gevaarlijk is.

Wanneer toch de luie buiken, die bij jou in de schaduw zo zoet kletsen, zo rijk aan moed als aan woorden waren, ze zouden werkelijk hierheen vliegen om een deel van het werk op zich te nemen, dat wij met zo'n klein aantal mensen niet aan kunnen. Je kunt je er geen voorstelling van maken, hoe groot het tekort aan predikanten hier is in verhouding tot de vele gemeenten, die dringend een herder nodig hebben. Dat toch tenminste de meest moedigen onder u de nood van de kerk inzagen en besloten hulpkrachten te werven.

De Heere behoede je!

Lausanne, 13 oktober 1536.

Groet alstublieft je moeder en zuster, ook je vrouw getrouwd van mij. En wanneer het je goed voorkomt, ook je neef en alle anderen.

Je Martianus Lucanus.

(De lezer bemerkt het, Calvijn schrijft aan zijn vriend onder een andere naam om de vervolgers uit handen te blijven).

6. Sinds augustus 1536 behoorde Calvijn nu bij de gerefor-

meerde gemeente van Genève. Hij was toen 27 jaar oud. Nooit heeft hij kunnen denken, dat hij 28 jaar in Genève werkzaam zou mogen zijn.

Op 5 september 1536 preekte Calvijn voor het eerst in de grote of St. Pieterskerk.

Eerst dinsdag 5 september 1536 werd Calvijn in de openbare registers van Genève ingeschreven. Maar zelfs zijn naam werd niet vermeld. Hij was "Die Fransman", die zijn lezingen in de Pieterskerk had aangevangen. Men oordeelde die lezingen wel nodig.

Terstond gaf de Heere een band van bijzondere vriendschap tussen Calvijn en de beide andere predikanten, die in Genève werkzaam waren: Farel en Viret. Bijna dagelijks ontmoeten ze elkaar. Later, toen Farel in Neuchâtel predikant was en Viret in Lausanne, schreven ze elkaar bijna dagelijks. In het bijzonder werden Farel en Calvijn zielevrienden. We kunnen wel zeggen (dat blijkt wel uit de brieven, die ons nagelaten zijn), dat er nooit een zaak op Calvijns ziel gebonden was, of zijn vrienden werden er van in kennis gesteld.

Van meetaan werd er hard aan gewerkt, de gemeente van Genève, wat leer en leven betreft, te leiden in de wegen, zoals de Heere die in Zijn Woord heeft geopenbaard. Een geloofsbelijdenis werd opgesteld, bestaande uit 25 artikelen. De hoofdpunten van de leer der waarheid werden daarin vastgelegd, in het bijzonder ook wat het Heilig Avondmaal betreft. De leden, die in leer en leven zich niet onderwierpen aan de richtlijnen van de Heilige Schrift, zouden van de viering van het Avondmaal worden uitgesloten.

Van grote betekenis achtte Calvijn het, dat de volwassen leden der gemeente onderwezen werden in de leer der waarheid. Hij stelde daartoe een catechismus voor volwassenen op, in feite een uittreksel uit de Institutie. En later volgde daarop een catechismus in vragen en antwoorden voor de kinderen der gemeente.

In november van het jaar 1536 nam de Raad van Genève de geloofsbelijdenis plechtig aan en op 20 juli 1537 verklaarde de gehele burgerij, dat ze in leer en leven zich zouden houden aan wat in deze geloofsbelijdenis werd beleden.

Behalve het vele werk in Genève en omgeving zien we de drie vrienden week aan week langs het meer van Genève naar het noorden trekken. Naar Lausanne, 9 à 10 uren gaans vanaf Genève, en verder naar het Waadland, dat nog stond onder het oppergezag van de stad Bern.

Aan de moeiten en de zorgen, die de doorgang van de Refor-

matie daar ondervindt, gaan we nu maar voorbij. We komen hier later nog op terug in een ander deeltje, dat we uitsluitend willen wijden aan de felle strijd tussen o.a. Calvijn en Caroli, een wolf in schaapsklederen.

7. In Genève zelf stonden Gods knechten tegenover een groot deel van de bevolking, dat wél de Reformatie had gesteund, maar toch niet anders wilde, dan in lichtzinnigheid en bandeloosheid voort te leven. De Reformatie? Deze was voor hen een geschikt middel geweest om hun afkeer te laten blijken tegenover het pausdom. Toen ze de Reformatie echter gingen zien als het opleggen van een nieuw juk, wanneer de predikanten spraken over het nalaten van dans en spel, en vooral, toen hun duidelijk werd gemaakt, dat de toegang tot het Heilig Avondmaal geweigerd zou worden aan allen, die een zondig en goddeloos leven leidden, braken er donkere en woelige dagen in Genève aan.

Om de leer der Reformatie ging het niet zo zeer. Velen kenden deze leer niet. Het ging om de levensstijl, die haaks stond op de vrijheid, welke voor een groot deel der Geneefse bevolking ongebondenheid betekende.

Het liep uit op een ware volksopstand! In de Raad van Genève werd een viertal afgevaardigden gekozen, die op de hand van de vrijheidsmannen waren.

Een beroep van welgezinden uit de Raad op de stad Bern om de orde te komen handhaven, liep op niets uit. Bern wilde niet luthers en niet zwingliaans zijn. Bern wilde heersen, ook in de kerk.

Eén der predikanten, de oude, blinde dominee Couraud, die zich scherp had uitgelaten over de aanstokers der ongeregeldheden, werd bij besluit van de Raad in de gevangenis geworpen.

Zo werd het Pasen 1538. Het Heilig Avondmaal zou gevierd worden. En bij de voorbereiding kondigden de predikanten aan, dat in zo'n woelige stad het Avondmaal niet kon worden bediend. Het gevolg was, dat hun het preken op de Paaszondag door de Raad verboden werd.

Zowel Farel als Calvijn beklommen toch de kansel, de eerste in de St. Cervaaskerk, de tweede in de St. Pieterskerk.

(Viret was inmiddels naar Lausanne vertrokken, waar ook de zoëven genoemde wolf in schaapsklederen, Caroli, predikant was).

Beide kerken waren stampvol. En een groot deel van de aanwezigen eiste, dat toch het Avondmaal zou gevierd worden,

en wel, zoals men dat in Bern deed: allen aan de tafel des Heeren, voor allen het ongezuurde brood, de ouwel. Dit was de tevoren gestelde eis van de stadsregering. Het moest alles op Berns voorschrift en voorbeeld. Bern infiltreerde in deze regering, die daardoor kans zag de predikanten beentje te lichten. Calvijn en Farel wilden op een kerkelijke vergadering te Zürich die dingen laten beslissen. Niet de burgerlijke overheid zou de kerkelijke ceremoniën en de tucht vaststellen. Maar de Raad stond op de rechten, overgenomen van de vroegere bisschop; de Raad had nu alle regeer- en rechtsaangelegenheden in handen. Zwingli en ook Bullinger hadden zich in deze aangelegenheden geschikt. Luther boog voor de overheid. Hetgeen Calvijn wilde, was iets nieuws voor de magistraten. Overigens was dit een overheid, die bij de jaarlijkse verkiezing de 3e februari gekozen was, na veel rumoer. 11 maart besloot de Raad, dat de predikanten zich niet mochten mengen in de politiek, doch alleen het Evangelie verkondigen, zoals God bevolen heeft. Ze mogen ook geen betogen houden voor de Kleine en de Grote Raad. Mis. Alles naar de ordonnantie van de heren van Bern. Welk een toestand om dáár te moeten preken!

Beide predikanten hebben geweigerd dit Avondmaal te bedienen. De woede bij de opposanten kende geen grenzen. Het gevolg is geweest, dat Couraud, Farel en Calvijn bij besluite van de Raad uit de stad Genève verbannen zouden worden. Binnen drie dagen moesten ze de stad verlaten. Zo is geschied.

De blinde Couraud is vertrokken naar Lausanne, waar hij bij Viret voorlopig een veilig onderdak vond. Farel en Calvijn zijn overleg gaan plegen in Bern, in Zürich, weer in Bern. Vooral door tegenwerking van Bern zijn alle bemiddelingspogingen om tot verzoening te komen met de Geneefse Raad en bevolking, op niets uitgelopen.

Wolven voor de kudde, valse profeten, namen de plaats van 's Heeren getrouwe knechten in. Farel en Calvijn zijn tenslotte naar Bazel vertrokken, waar ze met open armen werden ontvangen door de predikant aldaar, Grynäus. Calvijn heeft deze man eens genoemd "een sieraad der kerk, en een uitstekende dienaar des Heeren".

Het wordt nu wel hoog tijd, uit de brieven, die Calvijn in deze bewogen jaren 1536, 1537, 1538 geschreven heeft, na te gaan, hoe hij dit alles heeft ervaren.

8. We willen eerst een lange brief voorleggen, die Calvijn op 12 januari 1538 heeft geschreven aan Martin Bucer in Straatsburg. Deze bekwame predikant in Straatsburg, die zeer veel heeft betekend voor het kerkelijk leven, zullen we nog meerdere keren ontmoeten. Hij heeft zich steeds weer ingezet voor de éénwording van het protestantisme. Meerdermalen ging hij daarbij zo ver, dat hij gevaar liep, de waarheid te kort te doen terwille van de eenheid, die hij beoogde. In de brief, die we thans onder ogen krijgen, schrijft Calvijn over Bucers pogingen, de kerken van Zürich (zwingliaans), van Bern (meer neigend naar Luther) en de gereformeerde kerk van Genève, tot elkaar te brengen.

Wat Bern betreft heeft Calvijn daar een zwaar hoofd in. De felle, onoprechte predikant Peter Kuntz, die in Wittenberg bij Luther heeft gestudeerd, verdraagt niemand naast zich. En zeker niemand boven zich. Dat heeft dominee Megander ondervonden, een collega van Kuntz. Megander hing de leer van Zwingli aan en Kuntz heeft het gedaan gekregen van de Raad van Bern, deze collega te ontzetten uit zijn ambt en hem uit Bern te verbannen. Met goedkeuring van Bucer, die de bijeenkomst in Bern leidde.

Aan Martin Bucer in Straatsburg.

Kort geleden vernamen we, dat Megander uit Bern is verbannen. Deze tijding deed ons opschrikken, zoals ook, toen we hoorden, dat de kerk te Bern voor het grootste deel uit elkaar ligt.

Ik begin te vrezen, lieve Bucer, dat we een éénwording nastreven, die, zal ze ooit verwerkelijkt worden, de bloedige offers zal opeisen van vele vrome mannen. Daarmede wil ik niet zeggen, dat ik me onwillig terugtrek, doch alleen maar, dat ik wens, dat de éénwording zo moge zijn, dat alle goeden zich bij ons kunnen aansluiten. Wanneer we dat voor ogen hebben, moeten nu maar eens alle bedeksels, die de beangstigden in de weg schijnen te staan, weggetild worden.

We geloven, dat wij op moeten treden tegen hen, die met Luther dromen van een transformatie (omzetting), hetzij van ons vlees in dat van Christus, of omgekeerd, óf tegen hen, die met Luther de alomtegenwoordigheid van het lichaam van Christus verzinnen, óf die met Luther de ruimtelijke tegenwoordigheid eisen van Zijn lichaam in

het Avondmaal.

Want allen, die tot dusver tegen de éénwording zijn, vrezende deze dingen te zeggen en aan de orde te stellen.

Wanneer Luther ons mét onze belijdenis wil aannemen, niets is mij liever. Maar Luthers standpunt is niet alléén behartigenswaardig in de kerk des Heeren. We moeten immers wel drievoudig wrede domkoppen zijn, wanneer we niet de vele duizenden in aanmerking nemen, die bij zó'n eenwording lelijk bespot zouden worden.

Wat ik van Luther denken moet, weet ik niet, hoewel ik van zijn ware vroomheid overtuigd ben. Het moge vals zijn, wat zelfs de meesten van degenen, die anders geen lelijk woord over hem willen horen, beweren, dat namelijk zijn vastheid in het geloof vermengd is met een heel beetje eigenzinnigheid.

Tot deze verdenking geeft hij zelf niet de minste aanleiding. Zou het juist zijn, wat ik pas nog gehoord heb, dat door alle gemeenten van de Wittenberger dit gerucht gonst, dan zouden bijna alle kerken hun dwaling gaan inzien. Maar het is dwaas, dit te bedenken!

Wanneer deze ziekelijke eerezucht onder ons niet gevonden werd, dan zou het voldoende zijn, dat Christus voor ons de Waarheid is en dat Zijn Waarheid opschitteren zou in de harten van mensen!

Heus, ik zie al, wat er gebeuren gaat. Er kan nooit iets goeds uit voortkomen, zolang de woede van zo'n eerezucht ons drijft. Daarom moet van beide kanten de herinnering aan het verleden worden begraven, zullen we ooit komen tot een langdurige vrede.

De strijd was te scherp en te bitter. Zou een en ander weer opgehaald worden, dan zouden de vonken weer rondvliegen. Wanneer Luther zo beslist op de roem van de overwinning uit is, kan nooit van een oprechte éénwording op grond van de reine waarheid Gods sprake zijn. Want zijn fout is maar niet zo iets als een hoogmoedig schimpen, maar is ook onwetendheid en het grofste zelfbedrog.

Hoe dwaas sloeg hij er van meetaan op los, toen hij zei: "Dat brood is het lichaam van Christus zelf!" Wanneer hij later zegt: "Het lichaam is in het brood begrepen", dan moet ik nog de eerste uitdrukking een onaangename (lelijke) uitdrukking noemen.

En wat zeiden nu de andere aanhangers van deze zaak? Hebben zij niet erger dan de ketter Marcion over het li-

chaam van Christus gesproken?

Wanneer nu de Zwitsers het in hun hoofd halen, op zulke fouten (van Luther en zijn aanhangers) jacht te maken, zou dan daarmee de weg naar de éénwording bereikt worden?

Daarom, wanneer u bij Luther door gunst en aanzien iets kunt bereiken, zorg er dan voor, dat hij zijn tegenstand van nu in deze onzalige strijd liever onderwerpt aan Christus, dan aan zichzelf, en dat hij zelf de hand toesteept aan de waarheid, waar deze in tegenspraak met hem is.

Hierom gaat het, dat ieder voor zich zijn dwaling eerlijk erkent. En ik kan er niet omheen, u nogmaals, zoals u zich herinneren zult, te betuigen, dat de liefdoenerij, waarmee u uzelf en Zwingli trachtte te verontschuldigen, mij niet beviel.

Aan de andere kant betaamt het ook niet, dat de een de ander smaadt en beschimpt. Konden al die smaadwoorden maar op mijn hoofd vallen!

Ofschoon ik het mij wel bewust ben, dat God mij, sinds ik Zijn Woord mag prediken, nooit zó heeft verlaten, dat ik over het gebruik van de sacramenten en het deelachtig zijn van het lichaam van Christus niet door het geloof ernstig nagedacht heb, mag dan toch zeker de éénwording door niets vertraagd worden. Veronderstellen we evenwel, dat bij onze partij een misplaatste schroom is, onze fouten te bekennen, wat moet u dan niet verontschuldigen tegenover de onmatige eigenzinnigheid van Luther, waar men van spreekt?

Daarom, lieve Bucer, moet u zich inspannen, dat alles van beide zijden voortgang kan hebben.

Een zware opgave, zegt u.

Zeer zeker, maar omdat u deze taak op u hebt genomen, moet u ook in alle ernst daaraan werken.

Ik zeg niet, dat u resultaten moet boeken; alleen maar, u moet het proberen.

Komt het u niet onverdraaglijk voor, dat zovele kerken, die toch tegenover heel Saksen, waar Luthers aanhang woont, niet te verachten zijn, al zolang in het onzekere verkeren, daar zij toch op een billijke éénwording uit waren?

Wanneer u dus van de Zwitsers (van Zürich, de zwinglianen. K.) verlangt, dat ze zo spoedig mogelijk hun hardnekkigheid afleggen, werk er dan bij Luther op aan, dat

hij er eens mee ophoudt, zich zo bazig te gedragen. Ik kom op Megander terug.

Hij moest in ballingschap gaan, omdat hij het niet over zijn hart kon krijgen, uw terechtwijzing met betrekking tot zijn catechismus te ondertekenen.

U zegt dat er genoeg gronden zijn, omdat hij de waarheid zonder grond tegenstaat?

Ja, maar wat nu, wanneer hij van zijn kant bereid was, getuigenis af te leggen van de waarheid? Wanneer dit dus de grond was, dat hij ook hetgeen een ander als goed beschouwde, niet aannemen kon?

Laten we eens aannemen, dat hij daarin menselijk heeft gehandeld, ware het dan niet beter geweest, nochtans zo'n man te behouden en hem zulk een kleine zwakte toe te staan, dan hem onder zware beledigingen zijn ambt te ontnemen, met volslagen verachting van Gods Woord, tot groot verlies van de kerk en tot een nog groter gevaar voor de toekomst?

Met welk een leedvermaak triomferen nu van rondom de vijanden van het Evangelie, nu men er toe overgaat de eigen predikanten in de verbanning te jagen. Hoe bruut spotten zij met het Evangelie Gods! Wat een pret hebben ze om ons, die, terwijl we van rondom omgeven zijn door machtige, weltoegeruste tegenstanders, elkaar verwonden en vernietigen. Wat zullen voorts de eenvoudigen doen, nu ze zien, dat de predikanten, aan wier lippen ze hebben gehangen, met verbanning gestraft worden? En tenslotte, u weet helemaal niet, van welk een herder door diens verlies de kerk van Bern is beroofd. Uit volle overtuiging zeg ik: u weet dat niet, omdat wij zeer zeker weten, dat u in deze zaak blind bent of droomt.

Ja, ja, Sebastian en Kuntz blijven. (Predikanten in Bern. K.)

Maar wat kan de eerste anders, dan met zijn razernij het reine Evangelie verdraaien? Pas geleden nog heb ik ervaren, wat voor zaad van ongelooft hij in zich draagt, toen hij ternauwernood wilde toegeven, dat het dogma van de zeven sacramenten ijdele dwaasheid van de scholastici is en hij hevige boos werd, omdat wij het huwelijks en de biecht niet voor sacramenten hielden.

Maar, afgezien van dit alles, zien we toch allen, dat hij totaal niet opgewassen is tegen de functie van kerkelijke leiding, met name niet in zo'n moeilijke tijd. Zelfs op de

kansel is hij zo vergeetachtig, dat hij bij het derde woord al de draad kwijt is. Wordt hij geprikkeld, dan slaapt zijn hartstocht hem zo ver mee, dat hij zichzelf niet meer meester schijnt te zijn. Praat iemand hem naar de mond, dan kan deze hem als een kleine jongen brengen, waar hij wil.

U zult zeggen dat het mijn aard is in mijn brieven met bliksemen te slingeren en in een persoonlijke ontmoeting mild te zijn. Zeker, het is niet mijn aard met de mensen ruzie te zoeken. Maar mijn gezindheid is, in de juiste bewoordingen, hetzij in hun tegenwoordigheid of in brieven, tot uitdrukking te brengen wat de waarheid is. Daarvan kan ik me niet onthouden. Daar kunt u over oordelen zoals u wilt, maar ik geloof in de overweging, dat openheid veel meer waard is dan geslepenheid. Ik behoef mijn aard geen geweld aan te doen, maar meen vrijuit te moeten zeggen, wat mij als waar voorkomt. Ik weet immers aan wie ik dit toebetrouw. (Aan Bucer. K.)

Wat voor een mens nu Kuntz is, dat durf ik weliswaar nauwelijks te zeggen. Dankzij uw milde en bescheiden optreden, scheen hij mij een weinig getemd. Pas nog heeft hij in onze zaak een bijzondere vlijt ten toon gespreid. Maar een ogenblik daarna werd hij kwader dan hij ooit geweest is.

Farel vertelde, dat hij nooit een meer woedend beest had gezien, dan hem Kuntz in de allerlaatste tijd had te zien gegeven. Zijn gelaatsuitdrukkingen, zijn gebaren, zijn spreken, de kleur van zijn gelaat zelfs, ademden woede, zo vertelde hij mij.

Daarom, hoezeer men hem naderhand zocht te verontschuldigen, hij zit, nu ik hem met anderen heb leren kennen, vol venijn.

Waarom, neem me niet kwalijk, haat hij ons dan zo hartgrondig, dat hij steeds tot het uiterste probeert te gaan? Wanneer u zich niet laat overtuigen, de Heere ziet en weet het, Hij, Die op Zijn tijd zal verschijnen als Rechter.

Wij verlaten ons op het oordeel Gods. Daarom kijken we niet zo bang naar de mensen. Evenwel trachten we ons zo te gedragen, dat niemand ons met enig recht kan veroordelen. Tegenover Kuntz gedragen we ons zo, dat het hem duidelijk moet zijn, dat wij zijn vijanden niet zijn, hoezeer hij ook zelf onze tegenstander is. Door zo'n

gematigdheid trachten we hem te winnen, zodat hij niet anders dan in openlijke razernij verder tegen ons kan woeden.

Het is wel waar – dat moet ik even zeggen – gaat het over de beoordeling van mensen, dan wijken we sterk van hem af. Want de mensen, die hij toelaat tot de dienst des Woords, achten wij waard, dat ze aan de galg worden gehangen.

Opdat u weet, hoe verkeerd het gaat: goede mannen, die door ons onderzocht zijn, durft hij niet aan te nemen, indien zij niet tevens door het gehele predikantenconvent uit de omgeving, waarvoor zij bestemd zijn, onderzocht zijn. Anderen echter, die door het gehele convent van predikanten als onwaardig geacht worden, niet alleen voor het kerkelijk ambt, maar ook om toegelaten te worden tot het Avondmaal, die liggen hem juist na aan het hart. Verklaarde Wederdopers, doortrapte dieven dringt hij zijn collega's tegen hun wil op. En ondertussen wordt één van de meest vrome, meest geleerde en meest behoedzame predikanten bij ons uit de omgeving door twee gerechtsdienaars aangeklaagd, bedreigd met de doodstraf, onmenselijk geërgerd, gewelddadig behandeld, omdat de handlangers van Kuntz langs alle mogelijke wegen zijn ondergang zoeken.

Wat moet er van dit alles worden?

Ik geloof, wanneer hij denkt ons op deze wijze te geseelen, hij bezig is zijn eigen graf te delven.

Zeker, wanneer dat Gods wil is, dan wordt hij in het net gevangen, dat hij voor ons heeft gespannen en stort hij neer in de groeve, die hij voor ons heeft gegraven; eerder, dan dat hij nog langer in de kerke Christi zoveel ellende teweegbrengt.

Maar dit alles heeft in Bern uw zaak bij vele moedige mannen wel gehaat gemaakt, omdat ze hebben moeten aanzien, dat een herder werd afgezet en een wild dier tot haar kudde toegelaten is.

U zult wel zeggen: Wat beoogt u met deze klachten?

Dit, dat u, zo mogelijk, eens goed nadenkt over een geneesmiddel. En wanneer u er geen weet, bid toch met ons tot de Heere, dat Hij ons door zulk een verzoeking niet doe afwijken van de rechte weg en dat Hij Zijn kudde moge redden uit de muilen van het roofgedierte.

Het komt ons voor (ik spreek óók uit naam van mijn collega's), dat u een vermaning nodig heeft, en we wagen

het, u te vermanen in vertrouwen op uw zelfbeheersing. In de uitleg van het Woord Gods, vooral bij onderwerpen, waaromtrent in deze tijd verschil van mening bestaat, zoekt u uw uitspraken zo te formuleren, dat niemand daar aanstoot aan neemt.

We zijn er van overtuigd, dat u dit doet met de beste bedoelingen. En toch moeten we dit streven beslist afkeuren. We moeten, hoewel u dat van ons reeds meermalen eerder hebt gehoord, steeds met hetzelfde lied opnieuw beginnen, omdat we zien, dat uw afzwakkende behoedzaamheid met de dag meer gevaarlijk wordt.

Ik weet het wel, u pleegt u te verontschuldigen, dat men zich door een strijdlustig dispuut niet moet vervreemden van het geloof van eenvoudige mensen en dat u het dus op de uw eigen wijze moet doen. U zou liever zulke dingen laten rusten, die men, zonder onvroom te zijn, niet beslist ter sprake behoeft te brengen.

Ik antwoord u echter op mijn manier: wanneer u een Christus wilt, Die allen bevalt, dan moet u uit dien hoofde toch geen nieuw Evangelie fabriceren. Het zal u duidelijk zijn, waar dat op uitgelopen is. Wanneer u zegt, dat de aanroeping der heiligen meer door mensen is uitgedacht, dan dat deze haar grond vindt in Gods Woord, dan voegt u daar tegelijk aan toe, dat men deze zaak aan het oordeel van de kerkvaders moet overlaten en dat zulk een aanroeping der heiligen, die in hun geschriften wordt aanbevolen, niet geheel en al veroordeeld behoeft te worden.

Zo komt u steeds weer met de autoriteit van oude kerkvaders aan, zodat elke willekeurige dwaling als waarheid uitgelegd kan worden.

Maar betekent dat, hoewel wij alléén God voor waarachtig heilig houden, wanneer men zoveel overlaat aan de mens, Zijn waarheid niet meer alléén over ons heerst? Eert men de kerkvaders niet genoeg, wanneer men ze verwerpt of veracht, vanwege de misvattingen, die men bij velen van hen aantreft? Wanneer de menselijke moedwil, wanneer men haar eenmaal de vrije teugel gelaten heeft, niet meer tegengehouden kan worden om steeds maar verder rond te zwerven, hoe zullen wij dan aan deze verdorven aard een halt toeroepen, wanneer we er aan toegeven, dat ze ongestraft de grenzen, die Gods Woord aangeeft, kunnen overschrijden?

En dat dóét u, niet slechts in één zaak, neen, veeleer

schijnt u overal de heerschappij te willen delen tussen Christus en de paus.

We zeggen niet, dat dit zo is, maar het moet niet nodig zijn, daaromtrent ook maar enigermate te moeten vrez-

zen. Kijk eens, de heel slimmen doorzien uw bedoelingen toch wel, en de eenvoudigen raken, omdat ze dit optreden als een terugtocht uitleggen, er geheel door in verwarring. U bent daarmede begonnen in uw commentaar op de Psalmen. Overigens een voortreffelijk werk, zoals er geen ander is. Maar de zoëven genoemde valselijk vroom genaamde listigheid, daarop wordt u nog steeds aangezien.

Persoonlijk, dat moet ik u eerlijk zeggen, acht ik het nog steeds onverdragelijk, dat u de rechtvaardigmaking door het geloof grondig vernielt.

Meen nu niet, dat ik, bezet met een geest om tegen te spreken, vijandig en boos over uw geschriften denk. De Heere is mijn getuige, dat het mij steeds weer, niet slechts oppervlakkig, maar tot in het binnenste van mijn ziel verontrust, wanneer ik bemerk, dat ik met een vroom man niet overeenstem, in het bijzonder met u, wiens bijzondere begaafdheid, naast alle vroomheid, ik niet anders dan hoogachten en bewonderen kan.

Maar al neem ik al mijn liefde bij elkaar, in enkele zaken kan ik toch niet met u meegaan, zonder tegen het getuigenis van mijn geweten in te gaan. Zeker, ik heb altijd de bedoeling van uw bemiddelingstaak bewonderd. Want wanneer u er op aandringt, met Luther tot overeenstemming te komen, acht u dat van zo'n hoog belang, dat u verzekert, dat niets voor ons van méér betekenis zijn zou, dan met verenigde harten en wapenen tegen de listen van satan te strijden. In deze gematigdheid komt u met Luther echter zó weinig overeen, dat ik geloof, dat uw handelwijze hem nog meer zal vertoornen, dan vroeger de inzichten van Zwingli en Oecolampad. (Deze laatste was de reformator van Bazel. Een vroom man. K.). Want hij heeft nooit hun leer van de sacramenten met grotere felheid bestreden, dan wanneer men hem voor de voeten wierp, dat de gerechtigheid door het geloof door hem werd geweld aangedaan, neergehaald en in verwarring werd gebracht. Aangaande deze dingen, geliefde en zeer geachte broeder, moeten wij met een bezwaard hart u aanklagen, omdat wij overal het begin van

het einde met schrik voor ons zien, wanneer u voortgaat, zoals u begonnen zijt.

U weet, hoeveel aan beide zijden die mensen waard zijn, die de Heere met geleerdheid, geest en dapperheid versierd en toegerust heeft. U bent tot zulk een hoogte gestegen en u neemt in de kerke Christi zulk een plaats in, dat de meesten naar u opzien. Daarom zal het u niet verwonderen, dat we van u een vaste en bijzondere volkomenheid met meer aandrang verlangen, dan van anderen, omdat we weten, dat u ontelbaren voor zult gaan en zult voorlichten. Het verlies van meer onbetekenende mensen die afvallen, valt ons niet zo zwaar. Daarom zijn we tegenover u zo vrijmoedig. Juist, omdat uw verkeerd voorbeeld veel gevaarlijker is, moet de kerk met vaste band bijeengehouden worden.

De Heere beware u en vermeerdere Zijn gaven in u, voortreffelijke en geliefde broeder. Capito wilt u in mijn naam wel groeten? (Capito, een collega van Bucer in Straatsburg. K.)

Farel en mijn beide andere collega's groeten u allen.
Genève, 12 januari 1538.

Uw Calvijn

Ik vergat, wat ik niet in de laatste plaats had moeten schrijven. Het is aan alle predikanten in onze naburige gemeenten verboden, met ons om te gaan of op enigerlei wijze gemeenschap met ons te oefenen. (Door de Raad van Bern, voorgelicht door één hunner predikanten, Kuntz. K.).

Zie toch, waarheen de beginselen van zo'n tweespalt anders op uitlopen, dan op een volledige ondergang van de kerk. Dit delen we u mede als een zaak, die Kuntz goedkeurt. (De naburige gemeenten, ten noorden van het meer van Lemman, waaraan Genève ligt, lagen in het Waadland, dat behoorde tot het kanton Bern. K.).

Wanneer u deze uitvoerige brief – toch nog hier en daar bekort – hebt gelezen, krijgt u een indruk van de droeve toestand in de kerken der Reformatie, zo kort na 1517, wel het begin der kerkhervorming genoemd. Het is een groot wonder, dat van de Reformatie nog iets terecht is gekomen. De Heere heeft Calvijn willen gebruiken om in alle verwarring vanuit Schrift en belijdenis het enige fundament aan te wij-

zen, waarop Christus' gemeente kan en moet worden gebouwd.

Wat dat betreft, geeft het lezen van de brief ook waardevolle aanwijzingen voor het kerkelijk leven in onze dagen.

12 januari 1538!

Een lange brief naar Bucer in Straatsburg vanuit Genève.

En dan te weten, hoe benauwend en beangstigend de situatie in deze stad zelf was!

Calvijn schrijft daarover aan zijn collega in Zürich, aan Bullinger.

Zal Genève, wel bevrijd van het roomse Savoye en van het pausdom, buigen onder het juk van Koning Jezus en zich laten regeren door de scepter van Gods Woord? Calvijn en Farel kunnen en mogen niet anders eisen. Het volk zal getrouw moeten zijn in leer en leven aan de door Calvijn en Farel opgestelde reformatorische belijdenis. Maar..., dat is in zo'n vrijgevochten omgeving als waar Calvijn in is geplaatst sinds het najaar 1536, een van menselijke zijde bezien schier onmogelijke zaak.

9. We lezen daar meer van in de brief van 21 februari 1538.

Aan Heinrich Bullinger, predikant in Zürich.

Genade en vrede van God de Vader en onze Heere Jezus Christus.

Voortreffelijke en hooggeleerde broeder, wanneer ik u een nauwkeurige beschrijving van onze slechte toestand geven zou, dan moest ik een lange geschiedenis vertellen. "Onze toestand", noem ik haar, en dan betreft dit de gemeente, die wij naar Gods wil dienen; een toestand, die ons al zo lang kwelt en nu wel bijzonder hard drukt.

Maar omdat er nu juist weinig gelegenheid is, u alles tot in bijzonderheden te verklaren en de goede mensen, die deze brief bij u hopen af te geven, het een en ander persoonlijk kunnen vertellen, wil ik u niet met een lang epistel lastig vallen.

Wanneer u misschien nog niet de bron van het kwaad hebt bemerkt, en niet weet, waarnaar de bozen hier streven, dan heeft u toch wel duidelijk kunnen zien, hoe de uiterlijke schijn der dingen is.

Hadden we maar eens één dag om over een en ander een open gesprek met elkaar te hebben. Dan had ik hoop,

dat we niet zonder rijke vrucht uit elkaar zouden gaan. Want ik heb allerlei zaken, die ik nu niet nauwkeurig in een brief samenvatten kan, en die ook niet zonder een grondige en herhaalde overweging en bespreking onder ons zich laten uiteenzetten.

Slechts in het voorbijgaan wil ik iets noemen:

Van een duurzaam, kerkelijk leven kan geen sprake zijn, wanneer niet de oude, dat is de apostolische kerkelijke tucht weer hersteld wordt; een tucht, die enkelen onder ons in vele opzichten hoognodig wensen. Maar we hebben niet eens kunnen afdwingen, dat een reine, heilige inachtneming van de uitsluiting van het deelnemen aan het Avondmaal ingevoerd wordt. Ook gelukte het niet, dat de stad, die in verhouding tot haar grootte overbevolkt is, in enkele afzonderlijke gemeenten werd ingedeeld. Omdat de ongedeelde ambtsbediening dit met zich brengt, kent het merendeel van het volk ons meer als prediker dan als zielszorger.

Zo zijn er nog veel andere dingen, die we graag verbeterd zouden zien. Maar we kunnen de juiste manier niet vinden, zolang het ontbreekt aan de gemeenschappelijke overtuiging, ijver en vlijt. Och, of toch ééns een zuivere, eerlijke éénwording onder ons tot stand kon komen! Wat zou ons dan in de weg staan, een soort algemene synode bij elkaar te roepen, waarin ieder, wat in het belang van zijn kerk zou zijn, ter tafel bracht, een plan voor het verder handelen in gemeenzaam overleg opgesteld kon worden, en zo nodig, de staten en overheden zich door wederzijdse vermaningen konden helpen en met haar macht elkaar konden sterken.

Maar in zo'n verwarring moeten we te meer de Heere smeken, of Hij een weg wil openen.

Pellikan (ook een predikant in Zürich. K.) heeft ons bericht, dat er van Luther een zelfs welwillend, vriendelijk antwoord tot u is gekomen; en ook Grynäus (predikant in Bazel. K.) zegt, dat hij op grond daarvan goede hoop heeft, nu van de tegenpartij de vrede te verkrijgen. Maar we hebben nog niet vernomen, hoe dit antwoord in feite luidt. De kerk, die, omdat ze bij u het dichtst in de buurt ligt, en ons alles het gemakkelijkst kon mededelen, heeft ons geen woordje waardig geacht. (Calvijn zal wel Bern bedoelen. K.). Zie niet tegen de moeite op, ons bij gelegenheid althans iets van de hoofdinhoud van Luthers antwoord aan u op de hoogte te brengen.

Farel laat u groeten.

Groet in mijn naam de in de Heere geliefde broeders, uw collega's Pellikan, Leo Jud en Bibliander hartelijk, ook Fries.

De Heere houde u kras tot uitbreiding van Zijn Rijk.
Genève, 21 februari 1538.

Geheel de uwe
Calvijn.

Heel voorzichtig, zo lazen we, heeft Calvijn aan de opvolger van Zwingli in Zürich, Bullinger, iets medegedeeld van de moeilijkheden in Genève. Hij zoekt steun bij zijn zwingli-aanse broeders in Zürich, omdat hij blijkbaar van de meer lutherse gemeenschap in Bern, waar Genève het meest van afhankelijk is, niet veel goeds verwacht. Vooral de predikant aldaar, Kuntz, is een fel tegenstander van Calvijn en Farel. En men heeft in Bern veel vrijere opvattingen over leer en leven.

10. Veel meer open kan Calvijn over de moeilijkheden in Genève schrijven aan Viret, die inmiddels uit Genève vertrokken is naar Lausanne. Wat Calvijn aan Viret schrijft, zij het zeer in het kort en zonder datum, doet ons denken aan een catastrofe!

Aan Viret in Lausanne,

Tot nu verwachtte ik, dat we weggejaagd zouden worden. Dat had men immers al eerder besloten. Maar door even deze zaak van de ene dag op de andere uit te stellen, lijkt het dat men dit plan bijna heeft opgegeven. Ik kon dat opmaken uit het antwoord, dat mij zo juist de eerste afgevaardigde in de Raad bezorgde. Er zou niets in de weg staan, dat wij het Avondmaal over acht dagen houden; dat wil zeggen, op de zondag, die op aanstaande zondag volgt.

Wij willen dan ook onze boetpreek tot dan uitstellen. Vóór die tijd durf ik geen voet vóór mijn huis te zetten. Maar zondag over een week hoop ik er te zijn. Leef wel!

11. We zullen het ons herinneren, dat Calvijn en Farel op

eerste Paasdag 24 april 1538 in de beide grote kerken hadden gepreekt. Reeds bij de voorbereiding op het Heilig Avondmaal, de zondag vóór Pasen, hadden ze in een zeer ernstige preek gezegd, dat het Avondmaal in zo'n woelige stad niet bediend kon worden. De Raad van Genève had hun toen verboden te preken. Ze waren Gode meer gehoorzaam dan de mensen en preekten toch. U weet, dat in beide stampvolle kerken de woede van een deel der bevolking was los gebarsten.

De Raad was listig. Zij wilde een ruil doen, n.l. Couraud ontslaan uit de gevangenis, dan moesten Farel en Calvijn de tafels dienen naar hun voorschrift. Deze koehandel hebben beiden afgewezen.

Toen het zo hoog ging, wilden beide hervormers, omwille van de gemeente des Heeren, toegeven. Maar niet op de manier die de raadsleden nu voorsloegen. Ze boden de overheid een borgtocht voor Couraud, die geweigerd werd.

De dag na Pasen besloot de Raad Calvijn, Couraud (de blinde predikant, die al eerder in de gevangenis was gezet) en Farel de stad uit te zetten.

Dan komt nog een afgevaardigde mededelen, dat zondag nog kan worden gepreekt, maar dan moet het Avondmaal bediend worden op de wijze, zoals in Bern geschiedde. Daar kon ieder aan het Avondmaal gaan, terwijl daarbij ook nog de ouwel gebruikt werd (!). Farel en Calvijn hebben dit geweigerd. Wel wilden ze een boetpredikatie houden.

In de brief aan Viret, die we zoëven lazen, weet Calvijn blijkbaar nog niet, dat het besluit al is gevallen: nu moeten ze dezelfde week nog de stad uit!

Wat dan ook is geschied.

We schreven daarover reeds eerder.

Oorspronkelijk heeft Genève de kerkelijke bepalingen van Bern niet overgenomen. Farel heeft veel ingevoerd, naar het voorbeeld van de Waldenzen. Bern wilde, eigenlijk net als Rome, één vorm van bestuur en ceremoniën. Van hetgeen de twee Geneefse hervormers samen met Viret invoerden, moesten ze niets hebben. Evenmin van Calvijn, die ze vreesden vanwege zijn kennis en gezag. Ook had hij het politiek en kerkelijke streven van Hunne Hoogmogenden van Bern goed door. In Genève waren b.v. de grote stenen doopbekkens gesloopt. De Doop werd bediend in speciale doopkappen. Farel brak daarmee en herstelde het sacrament als onderdeel van de gewone eredienst, en niet in een weggestopt hoekje. Bern handhaafde al die roomse buitennissighe-

den. Had evenals Luther het gebruik van de hostie, feestdagen als Mariaboodschap, de besnijdenis van Christus, afgevoerd; maar b.v. niet Goede Vrijdag. Bern was zich in alles van zijn macht bewust en geheel niet gewoon tegengesproken te worden, ook niet in de Bondsraad. Tot hun verwondering en grote verontwaardiging deden Farel en Calvijn dit wel. U moet zich dat voorstellen. De behandeling, zoals de hervormers die van hun stadsbestuur ondervonden, keurden ook zij af. Zo was het niet bedoeld. Daar zaten ze wel even mee.

12. Calvijn uit in de brief aan de Raad van Bern zijn grieven over hetgeen hem en zijn collega's is aangedaan. Wanneer metterdaad het drietal predikanten uit Genève is verbannen, schrijft Calvijn mede namens Farel een brief, die we hier laten volgen.

Aan de Raad van Bern

Om te beginnen wilden ze Couraud uit de dienst des Woords ontzetten, zonder een bepaald getuigenis gevonden te hebben, dat hij had gefaald in zijn ambt, maar veelmeer louter en alleen op grond van verdenking, naar aanleiding van een vals bericht. Verder, omdat hij, na een aan hem gericht verbod, toch had gepreekt, werd hij in zo'n strenge hechtenis genomen, dat niemand met hem mocht spreken en niet eens het zijn begeleider, aan wie hij gewend was, werd toegestaan, hem voor te lezen of hem te bezoeken. (Couraud was immers blind. K.).

Deze in hechtenisneming was een onrecht, omdat hij niets tegen de wet en niets tegen de stedelijke verordeningen misdreven had. Hij had integendeel een beroep aangetekend tegen de uitspraak van de Raad der Tweehonderd (de volksvertegenwoordiging in Genève, die de afgevaardigden koos voor de Raad. K.), en geëist, dat hij zijn ambtelijke plichten zou vervullen, tot zijn beroep in behandeling was genomen.

Voorts, toen honderd burgers voor hem in gijzeling wilden gaan, lijf voor lijf, goed voor goed, weigerde men hem tegen geen enkele borgtocht los te laten, met de verklaring, dat hij slechts gevangen werd gehouden, omdat hij, door toch te preken, hun gebod had overtreden.

Een lichtvaardige grond!

Wat ons beiden betreft, heeft men ons weliswaar niet gezegd, waarom wij uit de stad werden verdreven. We hoorden wel, dat twee gronden als voorwendsel gebruikt werden, namelijk, dat wij ons tegen hun gebod verzet hadden en dat wij geweigerd hadden in de zaak over het sacrament van het Avondmaal met goedgunstige heren van Bern mee te gaan. (Inderdaad was hierover een bijeenkomst belegd in Lausanne, waar Calvijn en Farel bezwaar hadden gemaakt, het Avondmaal te vieren zoals dat in Bern gebeurde. K.).

Maar beide voorwendsels zijn vals. Want we hebben gedaan, wat we konden om hen gehoorzaam te zijn en we hebben de pogingen om het eens te worden, niet zonder meer afgewezen, op welke wijze in dezen tot stichting van Christus' gemeente het best gehandeld kon worden. Dat deze voorwendsels lege uitvluchten zijn, komt reeds daarin aan het daglicht, dat zij bereid waren, deze zaak uit te stellen tot daarover in de vergadering in Zürich gesproken zou worden, als we er dan maar mee instemden, dat onze collega Couraud uit het predikambt gezet werd. Toen wij naar het uitdrukkelijk verbod van de Heilige Schrift daar niet mee instemden, begonnen ze toen pas uit wraak opnieuw sterker op ons aan te dringen, hoe wij dachten te handelen met betrekking tot het Heilig Avondmaal.

We hebben toen verklaard, dat, wanneer wij met Pasen geen Avondmaal zouden bedienen, dit niet was, omdat er verschil is tussen Genève en Bern, wat het brood betreft (Genève: gewoon brood; Bern: de vooraf gezegende ouwel, bestaande uit ongezuurd deeg. K.), daar we dat dan maar wilden overlaten aan de kerkelijke vrijheid, maar dat een véél meer zwaarwegende grond ons daartoe bewoog, namelijk, dat wij het heilig sacrament zouden ontheiligen, wanneer het volk niet waardiger was dan het thans is.

En we hebben toen gewezen op de wanorde en de zonden, die in de stad heersen, zoals gruwelijke laster en spot tegenover God en Zijn Evangelie; zoals ook de onrust, de partijchap, de scheuringen. Immers in het openbaar, en dat zonder gestraft te worden, regent het duizenden spotternijen tegen Gods Woord en zelfs ten aanzien van het Avondmaal.

Wanneer ze dan ook een of andere reden (voor onze verbanning. K.) naar voren brengen, kunnen ze toch niet

loochenen, dat ze tegen alle recht en gerechtigheid in met ons gehandeld hebben. Want zij zullen nooit toegeven, dat wij onze gronden hun hebben bekend gemaakt. Maar, zonder ons gehoord te hebben, hebben ze tegen ons de Tweehonderd en ook het volk samengeroepen en ze beschuldigden ons met aanklachten, die zich noch voor God, noch voor de mensen als waarheid laten bewijzen.

Door zo'n optreden bewijzen ze voldoende, dat ze niet anders willen, dan het Evangelie door lawaai en ergernis in discredit te brengen.

In feite deed reeds een half jaar geleden in Lyon en in andere franse steden het gerucht de ronde, dat zelfs kooplieden hun waren verkopen wilden, waarvan de hoge prijs pas betaald behoefde te worden na onze verdrijving. Daaruit is op te maken, dat het hier handelt om geheime intriges van een lange adem.

Ze hebben er niet alleen genoeg in gehad, ons te schimpen en te smaden, maar meerdere keren werd de kreet gehoord, dat men ons in de Rhône gooien zou.

Calvijn zal bij het schrijven aan de Raad van Bern niet veel hoop gekoesterd hebben, dat hij en Farel daar gehoor zouden vinden.

Het gesprek in Lausanne tussen afgevaardigden van Bern en Genève had destijds al niets opgeleverd, behalve dan, dat de Geneefse afgevaardigden er wel oren naar hadden om het kerkelijke leven zo in te richten als in het meer vrijzinnige Bern. Maar de reden van deze tegemoetkoming was bij de Geneefse heren veel meer hierin gelegen, dat zij daarmee ingingen tegen de strenge tucht, die Calvijn en Farel, geheel naar Gods Woord, ambtelijk moesten handhaven.

13. Wel had Calvijn meer verwachting van een samenkost van alle predikanten uit Zwitserland (wij zouden zeggen: een predikantenconvent), dat mede met het oog op de grote moeilijkheden in Genève, te Zürich bijeen zou komen. Vandaar dat Farel en Calvijn een schrijven hebben gericht aan dit predikantenconvent, waarin ze enkele artikelen opstelden, die de voorwaarden behelsden, waarop zij eventueel bereid zouden zijn, naar Genève terug te keren. Dit geschrift boden Farel en Calvijn de vergadering aan. Bucer las het voor.

De belangrijkste van deze artikelen laten we hier volgen:

Aan het in Zürich vergaderde theologen-convent.

Artikel V.

Wanneer het gaat over onze terugkeer, wenssen wij in de eerste plaats, dat men ons zal toestaan, de lasteringen, die tegen ons geuit werden, te weerleggen. Want het was een onduldbare onbeschaafdheid en onmenselijkheid, dat wij onverhoord veroordeeld werden, ofschoon wij bij de deur van het stadhuis klaar stonden, onze zaak te verdedigen.

Ons ambt zou in de toekomst prijsgegeven zijn aan allerlei schimp en smaad van de bozen, zolang deze zich er op beroemen konden, dat we eerst nadat wij vergeving hadden gevraagd van onze schuld, weer in ons ambt hersteld zijn.

Dat ze zich zo beroemen zullen, daaraan behoeft niemand te twifelen, tenzij ons de gelegenheid geboden wordt, ons te rechtvaardigen.

Artikel VI.

Men moet verder met alle ijver er op aandringen, dat de kerkelijke tucht naar vaste regels kan worden uitgeoefend. Zo niet, dan zal spoedig in elkaar storten, wat juist nu weer moet worden opgebouwd. Hoewel we nog meer zouden wenssen, voorshands zouden we slechts het meest noodzakelijke vastgelegd willen zien, omdat in de huidige situatie er geen hoop bestaat, méér te bereiken.

Artikel VII.

Het eerste is, dat de stad in gemeenten ingedeeld wordt...

Artikel IX.

Dat het rechte gebruik van de uitsluiting tot het Avondmaal weer wordt ingevoerd op de door ons geëiste wijze, namelijk, dat de Raad uit de verschillende delen van de stad rechtschape, moedige mannen verkiezen zal, aan wie in gemeenschap met ons dit ambt opgedragen wordt. (Er moet een kerkeraad komen; hier nog wel gekozen door de (stads-)Raad. K.).

Artikel XII.

Dat een meerdere bediening van het Avondmaal wordt ingevoerd, zo niet naar de gewoonte van de oude kerk, elke zondag, maar dan toch iedere maand één keer.

Artikel XIII.

Dat aan de prediking het psalmgezag toegevoegd wordt.

Artikel XIV.

Tenslotte, omdat bij lichtzinnige en onzedelijke liederen en de dansen, op welker ritme deze liederen altijd getoonzet zijn, de onzen zich op het voorbeeld van het Berner publiek beroepen, zouden we u willen verzoeken, dat ook in uw gebied zulk een vuiligheid uitgeroeid moge worden, opdat daardoor onze mensen geen slecht voorbeeld worde gegeven, en zij dit alles altijd maar weer begeren.

Na de verbanning uit Genève volgen we Calvijn en Farel naar Bern.

Daar bemerkten ze, dat de woede tegenover hen bij de Geneefse bevolking er zeker niet minder op was geworden. Maar direkte steun was van de Raad van Bern en zeker van de invloedrijke predikant Kuntz aldaar, niet te verwachten. Als het er op aan kwam, heulden ze met de oppositie in Genève.

Van Bern vertrekken de beide verbannen predikanten naar Zürich, waar ze het predikantenconvent bijwonen. Ze werden er met open armen ontvangen. En, geheel anders dan in Bern, had men in Zürich alle begrip voor de standpunten van Farel en Calvijn. Ze veroordeelden ten sterkste, wat er in Genève had plaats gevonden. Bij de Raad van Bern zouden ze alles in het werk stellen om de "broeders" in Bern te bewegen, de terugkeer van Farel en Calvijn naar Genève te bevorderen.

14. Beiden reizen dan weer naar Bern. Wat zou men daar, in acht genomen de zeer welwillende houding van het Züricher predikantenconvent, doen?

Vanuit Bern schrijft Calvijn dan op 20 mei 1538 een korte brief naar Bullinger in Zürich. Deze laten we nu eerst hierna volgen.

Aan Bullinger in Zürich.

Tot nog toe hebben we u nog niet geschreven. De reden daarvan is, dat voor ons alles nog zo zwevend was, dat we niets definitiefs konden zeggen.

Thans echter, ofschoon over de gang van zaken niet zonder klagen iets medegedeeld kan worden, acht ik het toch nodig, dat u tenminste iets van ons hoort. Wat we hebben ervaren, was weliswaar beslist niet wat we ge-

wenst hadden, maar het heeft ons toch, gezien wat we verwachtten, niet mismoedig gestemd.

Afgezien van de vertraging van vijftien dagen, een vertraging, wel ongehoord ergerlijk, heeft het ons het meest pijnlijk getroffen, dat niets van alles, wat in Zürich is verhandeld en voor ons is gedaan, door Kuntz werd erkend. Omdat hij niet voor iemand, die een slechte zaak voorstaat, wil aangezien worden, begon hij hevig tegen ons uit te varen, alsof het reeds vaststond, dat wij ons terug wilden trekken en het gegeven woord aan onze broeders in Zürich wilden breken. Het blijkt wel, dat de Raad van Bern zichzelf heer en meester waant en in zijn beslissing dienaangaande, hetgeen in Zürich ons toegestemd is, niet hoog aanslaat. Het kwam ons echter gewenst voor, op enkele voorwaarden in te gaan om geen weg onbeproofd te laten om de kerk tegemoet te komen.

Thans aanvaardden we dus de reis, die Christus moge zegenen. Want zo wij op Hem bij ons handelen mogen zien, kunnen we het resultaat aan Zijn voorzienig bestel overlaten.

Maar de begeleiders dringen op spoed aan. Ik moet de nauwelijks begonnen brief afbreken.

Leef wel, geliefde en door mij boven allen hooggeachte broeder.

Groet uw collega's hartelijk van mij.

Bern, 20 mei 1538.

Uw Calvijn.

Het valt ons op, hoe vriendelijk Calvijn zich uitlaat tegenover zijn vriend Bullinger enerzijds, maar ook, hoe scherp hij, anderzijds, tevens diep verontwaardigd schrijft over de afwerende houding van de Raad van Bern, en vooral van de woordvoerder van de Raad, de predikant Kuntz.

Bullinger moet wel weten, hoe men in Bern met de beide verbannen predikanten handelt.

15. Na het schrijven van bovenstaande brief, zijn Calvijn en Farel doorgereisd naar Bazel. Over die reis horen we iets meer in de brief, die Calvijn aan Viret en Couraud schrijft. In Lausanne woont Viret, die vóór de verbanning van zijn drie collega's al daarheen was vertrokken en daar predikant was geworden. De oude blinde Couraud, tegelijk met Farel en Calvijn uit Genève verbannen, heeft bij Viret voorlopig onderdak gevonden.

Eindelijk zijn we in Bazel aangekomen. Door en door nat van de regen en dodelijk vermoeid. Ook onze reis was niet zonder gevaren. Want één van ons werd bijna meegesleurd in een rivier. Maar we hebben ervaren, dat een rivier milder is dan onze eigen mensen zijn. Want zij wilden ons tegen alle recht en gerechtigheid in, ten gronde richten. De rivier moest evenwel tot onze redding gehoorzamen aan Gods genade over ons.

Een vaste woning hebben we nog niet, omdat Grynäus (predikant te Bazel. K.) zijn woning in het gymnasium aan een ander had gegeven.

We zijn uit Bern vertrokken, zonder de Raad daar toestemming voor te vragen; men was het over ons onder elkaar niet eens.

Want we bemerkten wel, dat velen de mening waren toegedaan, dat men ons vertrek moest beletten. Er gingen stemmen op, dat men het ons niet zou kunnen vergeven, wanneer wij zo'n gerechtigd beroep (niet te vertrekken. K.) omverwierpen.

Maar de Heere heeft ons een uitweg gewezen, zodat we niet ondoordacht behoeften te handelen. Want toen wij gevraagd hadden, voor ons een speciale raadszitting te beleggen, werden we afgescheept met: later misschien. Na dit antwoord kwam het ons voor, dat wij van onze kant rijkelijk genoeg hadden gedaan.

Jouw zaak, lieve Couraud, hebben we zo goed als het maar kon aan goede mensen aanbevolen; maar dan zo, dat je niet gebonden bent, alvorens wij al het andere voor jou hebben geprobeerd. Je weet, wat we wensen.

Wanneer wij een of ander onderdak hebben gevonden, zullen we u uitvoeriger schrijven, zodra dat mogelijk is. Leeft wel, beste broeders en vrienden.

Bazel.

Uw broeders,
Farel en Calvijn.

De broeder, aan wie wij de paarden gegeven hebben om ze terug te brengen, wil proberen, bij u voor hem een passende betrekking te vinden. Denkt er allereerst aan, waar hij met zijn arbeid de kerke Christi kan dienen. Wij geloven, dat hij een rechtschapen jongeman is en niet onervaren in wetenschap. Wanneer hij u waardig

schijnt, dat men met hem rekening houdt, dan moge ik hem graag om onzentwil u hartelijk aanbevelen.

We kunnen het ons nauwelijks voorstellen, wat het reizen toen in het Zwitserland met zijn hoge bergen en diepe dalen heeft betekend. Nog minder, wat er in het hart van beide hervormers is omgegaan. Genève scheen verloren voor de Reformatie, zoals deze Calvijn op het hart was gebonden.

Laten we wel denken, wat er van de kerk des Heeren geworden zou zijn, wanneer de Heere niet was opgestaan om de Reformatie naar Schrift en belijdenis doorgang te doen vinden.

16. In de hierna volgende brief komen we meer te weten over de zeer droeve en voor het werk der Reformatie benauwde gang van zaken na de verbanning uit Genève.

In een zeer uitvoerig schrijven lichten Calvijn en Farel de predikanten van Zürich in, wat hen is wedervaren in Bern. Helaas ontbreekt, zoals dat ook het geval is met de brief aan Viret en Couraud, die we zoëven lazen, de datum, waarop de hier bedoelde brief naar Zürich is geschreven. Dat zal wel eind mei, begin juni 1538 zijn geweest.

Aan de predikanten in Zürich

Omdat het ons niet mogelijk is, zoals wij aanvankelijk wensten, mondeling met u te onderhandelen, moeten we onze toevlucht nemen tot wat als tweede overblijft: in een brief de voornaamste gebeurtenissen u mede te delen of althans tenminste aan te duiden.

Uit een vorige brief hebt u vernomen, dat, acht dagen na onze aankomst in Bern, ook Kuntz en Erasmus Ritter (deze laatste was ook predikant in Bern. K.) zich aldaar vertoonden. (Die overigens zich niet al te veel moeite gaven, zich met ons in te laten). We geloofden, dat men ons geduld opzettelijk op de proef wilde stellen, opdat, wanneer we uiteindelijk uit afkeer de hele zaak hadden laten varen, men tenslotte alle schuld op ons kon afwentelen. Toen we hoorden, dat ze aangekomen waren, begaven we ons met spoed naar het huis van Kuntz. Ook Erasmus en Sebastian Meyer (eveneens predikant aldaar. K.) waren daar.

Tegen ieders verwachting in begon toen Kuntz met een

lange reeks grieven ons voor te leggen; wat tenslotte uitmondde in een felle beschimping.

We ondergingen zijn onbeschoftheid in de grootst mogelijke rust, omdat we wel zagen, dat met nog grotere heftigheid niet anders bereikt kon worden, dan dat wij de onzinnige man tot de uiterste woede zouden brengen.

Zijn collega's hielpen ons, hem te kalmeren.

Tenslotte begon hij te vragen, of we misschien zijn bemoeienissen met onze zaak niet op prijs stelden. En hij voegde daaraan toe, vragenderwijs: Ik zie het zo, dat, wanneer de zaak slecht uitvalt, ik dan door u beschuldigd zal worden, van kwaden wille te zijn.

Nadien hebben we Kuntz wel drie keer geantwoord, dat we hem de opdracht beslist niet wilden ontroven, die hij nu eenmaal bij besluite van het convent te Zürich op zich genomen had.

Toen herhaalde hij terstond het oude liedje weer van voren af aan. Tenslotte, zeer afgemat vanwege zijn eigen kwaadheid, beloofde hij, dat hij ons in ieder geval zijn diensten niet wilde ontzeggen.

De dag daarop, zo spraken we af, zouden we verder over deze zaak spreken.

We kwamen de volgende dag ter plaatse.

Na twee uur wachtens zei men ons, dat de heren predikanten het heel druk hadden met kooraangelegenheden, zodat ze nu geen tijd voor ons hadden.

Na het eten gingen we nogmaals daarheen, maar we bemerkten, dat ze nu nog veel minder bereidwillig waren dan voordien.

Ze zeiden namelijk, dat de artikelen (u weet wel, dit waren de voorwaarden, die gesteld werden in verband met eventuele terugkeer naar Genève. K.) nog eens bestudeerd moesten worden; artikelen, die we immers al eerder aan het convent in Zürich hadden voorgelegd en die daar algehele instemming hadden gevonden.

Ofschoon we nu wel inzagen, hoe onrechtvaardig er met ons gehandeld werd, hebben we de smaad in alle stilte gedragen. Er was (in deze artikelen. K.) bijna geen letter, die ze niet bestreden.

Toen het tweede artikel ter sprake kwam, dat handelt over het brood in het Avondmaal, kon Kuntz zich niet meer inhouden. Hij wierp allerlei verwijten ons naar het hoofd, waarvan we er slechts één willen vermelden.

Hij verweet ons, dat alle duitse kerken, waar het voor-

heen rustig was geweest, door ons onhebbelijk streven naar nieuwigheden verontrust waren geworden. We brachten daartegen in, dat het gebruik van gewoon, gezuurd brood niet door ons was uitgevonden, maar dat dit is overgenomen van een oud gebruik in de kerk, een gebruik, dat nadien van hand tot hand is overgeleverd. (U weet, in Bern stond men nog op het gebruik van ongezuurd brood, de ouwel. K.) We zeiden verder, dat zelfs onder het pausdom nog sporen gevonden zijn van een meer zuivere Avondmaalsbediening, waarbij gezuurd brood werd uitgedeeld.

Kuntz luisterde echter naar geen bewijsvoering, tierde veeleer steeds wilder, totdat anderen met het voorlezen van het derde artikel de twist onderbraken. Kuntz liet het daarna niet bij geschreeuw, maar hij sprong op van de tafel en geraakte met zijn hele lichaam zo in opwindning, dat zijn collega's hem niet konden weerhouden, ofschoon ze hem beet paken.

Toen hij een weinig zich hersteld had, riep hij, dat een onverdragelijke list dáárin aan het daglicht kwam, dat alles in onze artikelen vol zat met uitzonderingsgevallen.

We brachten hier tegenin, dat we veeleer juist eerlijk hadden willen zijn, toen wij op het Züricherconvent heel eenvoudig en open dat er uit genomen willen hebben, wat men er toch uitlichten moest. En hoort nu de brutaliteit van deze mens! Hij kon zich onmogelijk herinneren, dat ooit artikelen door ons klaar en wel aan het convent waren voorgelegd.

Omdat we op dat ogenblik geen getuigen bij de hand hadden om een zo grove leugen te weerleggen, zeiden we, dat we ons beriepen op het oordeel van de kerk en bereid waren, elke smaad op ons te nemen, wanneer niet door alle deelnemers aan het Züricherconvent alle artikelen erkend waren, aan de hand waarvan Bucer onze zaak verdedigde en over welke artikelen hij het oordeel der broeders afkondigde, die in alles onze eisen goedkeurden. Opdat u hieromtrent des te meer zekerheid hebt, sturen we van deze afkondiging u een getrouw afschrift.

Omdat Kuntz ons van leugens beschuldigen wilde, zei hij: Hoe kunnen we nu tot een besluit van de broeders komen, als u wilt, dat onze afgevaardigden nu uw gebruiken goedkeuren, die alle broeders in Zürich afkeuren?

U ziet, lieve broeders, dat wij niet met een mens te doen

hadden, laat staan, dat hij in zo'n moeilijke zaak zich had gedragen als een dienstknecht van Christus!

Toen wij hem nu met de meest duidelijke bewijzen te lijf gingen, zodat hij er niet meer omheen kon, zei hij: Ik ken uw wankelmoedigheid en onbetrouwbaarheid goed genoeg: want in Zürich hebt u beweerd, dat u in Lausanne bereid bent geweest, op twee punten toe te geven; u was slechts op een derde punt tegen, omdat u ten opzichte daarvan ons geen ziertje wilde toegeven, ja, ons niet eens wilde aanhoren.

Wat! zeiden we, herinnert u zich niet, dat er toen heel vredig onder elkaar gesproken werd en alleen wat de feestdagen betreft de zaak vastliep?

Toen hij ook dat een leugen noemde, beriepen we ons op Erasmus Ritter (collega van Kuntz, ook tegenwoordig. K.), die destijds de disputatie in Lausanne ook bijwoonde.

Ritter gaf ons gelijk! Maar dit verhinderde Kuntz niet, nog brutaler voort te gaan.

De afgezant uit Bern, die praeses was geweest van de synode te Lausanne, legde vóór ons het meest positieve getuigenis af en voegde daar nog aan toe, dat hij zonder enige aarzeling bereid was tegen de leugens van Kuntz protest aan te tekenen bij de Raad. (Van Bern K.). Maar al werd Kuntz zo op zijn hoofd geslagen, hij ging voort tot het laatste toe alles te loochenen.

Toen hebben we allen de moed laten zakken en we zijn weg gegaan.

Toen we op straat stonden, vroeg Sebastian Meyer, of wij het werkelijk geloofden, wat men vertelde, namelijk, dat enkele broeders zo scherp zijn, dat zij de mannen, die daar onze plaats hebben ingenomen, wolven en valse profeten noemen.

Wij antwoordden, dat wij niet anders over hen oordeelden.

O zo, zei hij, dan worden wij, die na de verbanning van Megander hier in Bern achtergebleven zijn, zeker ook op dezelfde wijze veroemd? (U weet, Megander, ook predikant in Bern, maar Zwingliaans, was uit deze stad verbannen. K.).

We zeiden, dat dit niet met elkaar was te vergelijken en we gaven onze gronden aan, waarom wij over die wolven niet milder konden oordelen.

Onmiddellijk, nadat Sebastian Meyer dit uit onze mond

had vernomen, zei hij, zich met onze zaak niet meer te willen inlaten. Hoewel hij even tevoren nog had beloofd, al het mogelijke voor ons te zullen doen.

Zo bleef alleen Erasmus achter, die, hoewel hij zich in alle trouw voor onze zaak gaf, toch tegen de tegenstand van zijn beide andere collega's weinig klaarmaakte.

Na een paar dagen werden we tot de Raad toegelaten. Driemaal werden we binnengeroepen. We moesten van onze artikelen afzien.

We stonden er namelijk op, dat alleen op wettige wijze de overeenstemming met de kerk van Bern door de gemeente Genève moest aangenomen worden.

De Raad wilde, dat we er ons bij moesten neerleggen, dat deze overeenstemming nu eenmaal aangenomen wás. (Aangenomen was deze overeenkomst slechts door enkele samenzweerders, die ook besloten hadden, dat we in de Rhône zouden geworpen worden).

Tenslotte wilden we ons liever welwillend opstellen tegenover enkele uiterste vereisten, dan dat goede mensen zouden geloof gaan hechten aan het verwijt, dat wij door ons verder handelen de zaak hadden laten vastlopen.

Nu werd door de Raad het besluit genomen, dat twee afgezanten uit Bern ons zouden begeleiden tot de vierde mijlpaal van de stad Genève. Zij zouden vandaar dan naar de stad gaan om onze terugkeer te bewerken. Wanneer ze deze terugkeer zouden hebben bereikt, dan zouden ze ons begeleiden tot in de stad en er voor zorgen, dat we weer in ons ambt werden hersteld.

Omdat ons dat totaal niet bevredigde, vroegen wij voor ons een nieuwe zitting van de Raad.

Toen we weer in de zitting van de Raad toegelaten werden, legden we de Raad uit, dat uit zijn optreden juist dat zou voortvloeien, wat we ten eerste vreesden, namelijk, dat het dan zou schijnen, dat we alleen na het vragen om vergiffenis weer in het ambt hersteld zouden zijn. We hebben ons er ook over beklagd, dat er geen predikant aan het gezantschap was toegevoegd.

Er kwam toen een nieuw raadsbesluit tot stand: wij zouden door de afgezanten direkt tot in de stad geleid worden en men zou voor ons toestemming vragen, onze zaak te bespreken, opdat we dan, wanneer we rekenschap hadden afgelegd over de wijze, waarop we ons ambt hadden waargenomen en deze zonder schuld was bevonden, weer in ons ambt geplaatst zouden worden. Bovendien

werden Erasmus Ritter en Viret aan de twee afgevaardigden toegevoegd.

We waren slechts één mijl van de stad verwijderd, toen ons een bode tegemoet kwam, die ons het binnentreden van de stad verbood.

Ofschoon dit tegen recht en staatsgebruik indruiste, gehoorzaamden wij toch aan het advies van de afgezanten van Bern. Anders waren we zeker verder gereisd (de stad in. K.). Maar de gezanten waren daar beslist op tegen. Toch is dit voor ons leven, achteraf gezien, het meest veilig gebleken. Want het bleek al spoedig, dat niet ver van de muren een hinderlaag lag en dat zelfs in de poort twintig gewapende stadsknechten zaten.

De beide Raden (de kleine, 200, de grote 25 leden tellend. K.) lieten zich uit, dat de beslissing aan het volk zou worden overgelaten.

Tegenover het volk behandelde de Bernse afgezant, Ludwig Ammann, en Viret onze zaak met zulk een ernst, dat het scheen, alsof de stemming van de menigte omsloeg naar de gerechtigheid. Daarna echter las, nadat Ammann en Viret teruggetreden waren, één van de voorzitters van de Raad onze artikelen zo hatelijk voor, als het maar mogelijk is. Van enkelen kreeg hij bijval. Want zo was het blijkbaar afgesproken, dat zij, terwijl hij las, door woest te ageren het volk zouden opwinden. Drie dingen grepen de ophitsenden vooral uit hetgeen werd voorgelezen aan om de haat tegen ons aan te sporen. Ten eerste, dat wij de Geneefse kerk de onze noemden; dan, dat wij de Berner mannen zonder eretitel eenvoudig bij hun naam noemden; ten derde, dat wij de kerkelijke ban aanroerden.

Zie, riepen ze, ze zeggen: hun kerk, alsof ze deze reeds in bezit hadden genomen!

Zie, hoe brutaal ze de overheid verachten!

Zie, hoe ze streven naar despotisme, naar dwingelandij! Want wat is de ban anders dan het regiem van een tyran? U moet eens opletten, hoe lichtvaardig en kinderachtig zulke lasterpraat was: de ban, een naam, die ze nu zo schuwen, hadden ze al lang aangenomen.

Maar deze dingen waren een prima blaasbalg om de stemming van allen tot woede aan te wakkeren.

Ze besloten: liever sterven we, dan hun verantwoording aan te horen.

De artikelen hadden de afgezanten weliswaar meege-

bracht, echter met de bedoeling, ze aan het volk niet vóór we aankwamen, bekend te maken, omdat het voor ons gemakkelijk zou zijn, een of andere bedenking te weerleggen.

Maar onze "lieve" Kuntz had een ander plan.

Want heimelijk had hij onze artikelen (U weet, daarin stonden de voorwaarden, verbonden aan de terugkeer van Calvijn en Farel. K.) hun bezorgd door een ons bekende verrader, genaamd Pierre Vandel (dit, opdat u niet denkt, dat we uitgaan van onzekere vermoedens).

Hierin is Kuntz' onbetrouwbaarheid met de handen te tasten. Immers, hij en Sebastian Meyer hadden alleen een afschrift van de 14 artikelen van ons en deze Vandel had op straat er zich tegenover velen op beroemd, dat hij voor ons een dodelijk vergif bij zich had.

Kuntz kan trouwens zijn gezindheid tegenover ons moeilijk verbergen. Want op een convent van predikanten in Nidau moet hij hebben gezegd: De Raad had wel besloten, dat ik naar Genève moest gaan om de verjaagden (honend noemde hij ons zo) weer in hun ambt te plaatsen; maar liever zou ik ambt en vaderland vaarwel zeggen, dan hen te helpen, van wie ik mij zo monsterachtig behandeld weet. Aldus Kuntz!

Dat is nu de belofte, die hij aan U en aan de kerke Christi zo plechtig afgelegd heeft; een belofte, waarvan u dacht, dat hem iedere mogelijkheid om die te breken, was ontnomen. U zult nu begrijpen, dat onze vrees niet ongegrond was, toen we bij u zo schrokken, en dat het besluit van de kerk (het convent te Zürich. K.) ons er nauwelijks toe kon brengen, ons in deze warboel te begeven. (Men besloot, dat namens het convent Kuntz zorgen zou, dat de zaak met Genève weer in orde kwam. En Kuntz beloofde toen plechtig, dit te doen. K.).

Maar nu zijn we klaar. We menen naar uw wil en aller vromen oordeel genoeg gedaan te hebben en we hebben niets bereikt, dan dat alles dubbel of drie keer zo erg is geworden als voordien. Want wanneer satan daar en in geheel Frankrijk reeds aanvankelijk vrolijk triomfeerde, omdat we waren verdreven, nu is zijn overmoed en die van zijn metgezellen sinds deze verstoting helemaal ten toppunt gestegen.

Het is niet te geloven, hoe boos en onbeschaamd nu in Genève bij de vijand iedere vorm van laster hoogtij viert en met welk een leedvermaak ze de knechten van Chris-

tus honen; hoe bruut ze de spot drijven met het Evangelie, kortom, hoe onbillijk ze op tal van wijzen te keer gaan.

Het onheil moet ons des te meer bitter zijn, omdat, toen de tucht, die daar voor korte tijd al aardig gehandhaafd werd, zelfs de heftigste tegenstander van het Evangelie nodigde, God de eer te geven, nu wordt prijsgegeven aan de wilde vrijheid van alle mogelijke vormen van onzedelijkheid. De beroemdheid van de stad zal nu meebrengen, dat de meest gruwelijke spot gedreven wordt voor aller ogen met de zaak van het Evangelie.

Wee die, door wie zulk een ergenis is gekomen!

Wee nog veel meer, die met hem in zulk een gruwel plan samenspanden!

Een behoorlijk deel van hen gunde ons nog het leven wel, maar omdat zij niet bereiken konden, wat ze wilden, zonder het licht van het Evangelie uit te blussen, aarzelden ze niet, om tot deze prijs in dienst te treden van de ergste begeerlijkheden. Kuntz, omdat hij ons niet vernietigen kon, zonder de kerk ten gronde te richten, aarzelde niet, hen met ons daaraan over te leveren.

Nu heeft Kuntz wel, wat we hebben opgebouwd, verstoord, maar wij staan nog vast in de Heere en zullen nog vaster staan, wanneer hij eenmaal met de ganse schare der goddelozen zal neerstorten. Het ware wel beter, dat de gemeente geheel van haar herders beroofd ware, dan dat ze nu overgegeven is in de hand van verraders, die zich verschuilen achter het masker van de herders.

17. In deze brief aan de predikanten van Zürich gaan Farel en Calvijn dan mededelen, wat voor lieden de drie mannen zijn, die door de Raad van Genève benoemd zijn in de plaats van de drie verjaagde predikanten.

Het is werkelijk bar en boos, wat hier is gebeurd. En dat zonder enig overleg met de ambtsbroeders uit het hele gebied rondom Genève.

Geen wonder, dat de lange en zeer bewogen brief, die we samen doornamen, eindigt als volgt:

Niets smart ons dieper, dan dat door hun onwetendheid, hun lichtzinnigheid, hun domheid de dienst des Woords tot schande wordt gemaakt en wordt onteerd.

Want er gaat geen dag voorbij, zonder dat ze in het publiek van de zijde van mannen of vrouwen, zelfs van jon-

ge mensen op een of andere dwaasheid attent worden gemaakt. Maar de bode, die haast heeft, neemt ons bijna de brief uit handen.

Daarom, leeft wel, geliefde en inzonderheid hooggeachte broeders, en roept met ons in een ernstig gebed de Heere aan, opdat Hij Zich spoedig opmake.

Uw liefhebbende broeders,
Farel en Calvijn.

We smeken u, lieve boeders, zorgt er voor, dat deze brief niet bekend wordt, ons tot schade. Want we hebben alles u in groter vertrouwelijkheid voorgelegd, dan dat we het gewoonlijk zouden vertellen.

Blijft het in herinnering houden, dat wij dit als geheim aan uw zwijzaamheid toebetrouwd hebben.

De lange brief, die we zo juist hebben gelezen, geeft wel een beangstigend beeld van satans pogingen om de onderlinge verdeeldheid en de tegenstellingen tussen de onderscheiden protestantse kerken zó aan te blazen, dat er van de zo pas door de gezegende Reformatie ontstane kerken niets overblijft.

We laten Farel en Calvijn in Bazél, waar ze heen zijn gereisd, na de brute afwijzing van Genève om hen weer in hun ambt te herstellen, achter en we werpen nog even een blik op de periode, die achter hen lag.

18. Terugblik

Genève was wel, zouden we zeggen, een stad, waar de Reformatie, die zich vanuit Duitsland over de Nederlanden, over Frankrijk en Zwitserland snel uitbreidde, niet welkom was. De hertog van Savoye, die er heer en meester was, had er een luxe hofhouding en, samen met de roomse geestelijkheid, werd daar los en luchtig geleefd. De bevolking van Genève deed er maar al te graag aan mee.

Toch was bij een deel der bevolking de drang naar de vrijheid zó groot, dat men bereid was, de poorten voor predikers van het Evangelie open te zetten. Deze predikers werden gesteund door Bern, de stad, die in de omgeving van Genève (ten noorden van het meer, waaraan Genève lag) veel te zeggen had. De Reformatie kon wel eens, zo redeneerde deze partij der vrijheid, de weg banen om van het juk van Savoye en van Rome bevrijd te worden.

Een ander deel van de bevolking evenwel wilde de hertog van Savoye trouw blijven, bleef rooms gezind. Het waren meest verraders en onrust stokende monniken.

Dan slaat het uur der bevrijding met behulp van het machtige Bern. Verlost van Savoye! Een klein deel van de bevolking (meest uit Frankrijk gevluchte protestanten) was blij, dat de Reformatie (naar Bern's model) tegelijkertijd door Bern werd ingevoerd. De grote menigte nam dit voor lief, in de verwachting, dat nu het losse leven in vrijheid en ongebondenheid pas goed kon beginnen.

In 1534 werd bij besluit van de Raad van Genève de Reformatie ingevoerd. In februari 1536 sloten de elkaar bestrijdende vrijheidspartij en de revolutionaire beweging vrede en werd tevens vastgelegd, hoe nu voortaan het kerkelijk leven ingericht zou worden. Drie keer per jaar de viering van het Avondmaal met ongezuurd brood (de ouwel); geen feestdagen meer. Wel zouden verschillende spelen, dansen, gemaskeerde optochten ter gelegenheid van de jaarmarkten aan banden gelegd worden.

Hoewel de burgerij op 21 mei 1536 plechtig bij eedzwering beloofde, de leer der roomse kerk vaarwel te zeggen en naar de regels van het Evangelie (let wel, het Evangelie) te zullen leven, was er geen sprake van, dat het volk afstand wilde doen van haar zo diep ingewortelde en populair geworden wereldse genoegens. De prior van het klooster had wel gelijk, toen hij beweerde: "Jullie hebben de priesters de deur gewezen, die precies eender waren als jullie, maar jullie zullen de predikers nog meer gaan haten, die jullie los leven niet zullen dulden. Want jullie willen immers in vrijheid en ongebondenheid blijven leven."

In september 1536 kwamen er van de zijde der bevolking reeds klachten bij de Raad binnen over de strenge dominees. Zo komen er wéér twee partijen in Genève: de vrijheidslievenden, Libertijnen, en de meer serieuze protestanten, in hoofdzaak uit Frankrijk gevluchte protestanten.

In die tijd, najaar 1536, beschikt de Heere het zo, dat de 27-jarige Johannes Calvijn naast Farel en Viret predikant wordt in Genève.

Op 10 november 1536 legde Farel de artikelen over de regering van de kerk, of *kerkorde*, aan de Raad voor. Ze werden gelezen en aangenomen. Opgesteld door Farel en Calvijn, Voorjaar 1537 volgde de *catechismus* van Genève. Dit was iets nieuws en ingevoerd door de Hervorming. Luther gebruikte in 1525 het eerst het woord catechismus. Hij was voor

kinderen bedoeld, maar Calvijn maakte dezelfde vergissing als Luther, voor kinderen was hij ongeschikt. Deze in 1536 geschreven catechismus is door Caroli aangevallen. In zijn verbanning schreef Calvijn een nieuwe.

De *geloofsbelijdenis* was bedoeld voor volwassenen. De 17e april 1537 besloot de Raad, dat de geloofsbelijdenis huis aan huis voorgesteld zou worden. Een syndicus, een kapitein en een hoofdman over tien waren daarbij tegenwoordig. De 1e mei vroegen de predikanten de Raad volgens de artikelen te handelen, hetgeen besloten werd. 27 Juli komt de zaak weer in de raadsregisters voor. In die tussentijd loopt de aanklacht van Caroli. Zondag 29 juli kwam de Grote Raad tesamen. Besloten werd dat alle hoofdlieden over 10 eerst belijdenis moesten doen. Wie dat niet deed, werd ontslagen. Daarna moesten ze acht geven op hun tiental en hen in de St. Pieter brengen. Daar zal de belijdenis voorgelezen worden en aan hen gevraagd, die ook te houden. Tevens moest opnieuw de eed aan de stad afgelegd worden.

Roset, secretaris van Staat, beklom de kansel en las de belijdenis voor. De overheid gaf het voorbeeld en ook het volk stak de handen op. (Het schijnt dat ook de vrouwen bij deze gelegenheid er in betrokken werden.)

Dan stapelen zich de conflicten met de bevolking en met de Raad, waarin nu ook tegenstanders van Calvijn en Farel worden gekozen, op. Viret vertrekt naar Lausanne. Daar komen de predikanten uit andere steden bijeen om te spreken over de moeilijkheden, die er al zo spoedig in Genève gerezen zijn.

In de voorbereidingspreek voor het Avondmaal, dat op Pasen 1538 zal gevierd worden, verklaren Calvijn en Farel, dat het Avondmaal, gezien de heersende zedeloosheid, niet kan gevierd worden. Hun wordt het houden van de kerkdienst door de Raad op Pasen, zondag 20 april 1538, verboden. Ze houden toch een boeteprediking. De opstand breekt uit. De raad neemt het besluit, dat Calvijn, Couraud en Farel de stad moeten verlaten.

Pogingen, Calvijn en Farel weer in hun ambt te herstellen, – vooral de predikanten, die in Zürich bijeen kwamen, wisten niet anders –, werden door Bern, en dat met name door de predikant aldaar, Kuntz, op listige wijze verijdeld.

We hebben Calvijn en Farel in Bazel achtergelaten.

We hebben de brieven gelezen, die ze vanuit deze stad geschreven hebben aan Viret en Couraud in Lausanne, aan

Bullinger in Zürich en met name de uitvoerige en zeer bewogen brief, die Calvijn en Farel schreven aan de predikanten te Zürich.

Zo komen we toe aan de periode van april 1538 tot 13 september 1541, de dag, waarop de Heere het zo beschikte, dat Calvijn weer in Genève terug kon keren.

Omdat we aan deze periode van twee en een half jaar, welke Calvijn voornamelijk in Straatsburg heeft doorgebracht, aandacht willen schenken in een apart deeltje van de reeks "Calvijns levenswerk, belicht vanuit zijn brieven", zullen we alleen nagaan, welke bemoeienissen Calvijn in die tijd heeft gehad met Genève, en hoe het, tegen alle verwachtingen in, toch zo is geleid, dat Genève met groot verlangen uit gaat zien naar Calvijns terugkeer.

19. Zondermeer thans aan alles voorbij te gaan, waartoe de Heere Zijn kind en knecht in Straatsburg geroepen heeft, zou niet juist zijn. Want zoals de Heere Mozes, Johannes de Doper en Saulus (Paulus) heeft voorbereid op het werk, waartoe ze later geroepen zouden worden, heeft de Heere Calvijn in Straatsburg willen toebereiden tot de zo zeer belangrijke taak, die hij zou moeten volbrengen met betrekking tot de voortgang van de gereformeerde, calvinistische Reformatie.

We weten niet beter te doen, dan puntsgewijs hiervan reeds nu iets te vermelden.

- Farel wordt naar Neuchâtel geroepen, naar de jonge gemeente, waarvan hij de geestelijke vader was.
- Bucer nodigt Calvijn uit, naar Straatsburg te komen, waar de Refomatie eerst in 1532 ingang had gevonden. Farel spoort Calvijn aan, aan Bucers dringend verzoek te voldoen.
- Calvijn wordt predikant van de franse vluchtelingen gemeente te Straatsburg. Hij krijgt het burgerrecht van deze stad.
- Hij krijgt rondom zich een brede kring van gelijkgezinde vrienden; behalve Bucer, ook Capito, een predikant, Johannes Sturm, de stichter van het gymnasium en diens broeder, Jacob Sturm, voornaam politicus en belangrijk afgezant naar 's keizers rijksdagen.
- Er komt een herziene uitgave in het Latijn van de Institutie en uit de Bijbellezingen over de Brief aan de Romeinen komen de beide hoogst belangrijke commentaren voort, die thans ook in onze taal verkrijgbaar zijn.

- Er komt een nieuwe in het frans geschreven herziene uitgave van de Institutie.
- De franse Bijbelvertaling van Olivetanus wordt verbeterd en uitgegeven, ook ten behoeve van de Waldenzen.
- Calvijn schrijft een bijzondere heldere verhandeling over het Heilig Avondmaal.
- Samen met zijn collega's, stelt Calvijn voor Straatsburg een nieuwe kerkenorde op, die later in zovele gereformeerde kerken zou worden ingevoerd.
- Een en ander maal nodigt de hogeschool van Straatsburg Calvijn uit voor een dispuut met vooraanstaande theologen uit de roomse kerk.
- Calvijn krijgt door zijn omgang met en zijn zorg voor de gevluchte studenten uit Frankrijk en door de colleges, die hij geeft aan het gymnasium, en door zijn zorg voor de jeugd van zijn gemeente, veel ervaring in het geven van catechetisch onderwijs en zal dan ook zijn in 1537 geschreven catechismus geheel gaan herzien.
- Calvijn wordt afgevaardigde naar de godsdienstgesprekken, die steeds weer tegelijk met de rijksdagen worden gehouden: naar Hagenu, Worms, Frankfurt en Regensburg, waar hij de voornaamste theologen uit Duitsland ontmoet, met name ook Melancton, en waarheen ook Rome zijn knapste godgeleerden afvaardigt om op deze conferenties aanwezig te zijn. (o.a. Granvelle, ons bekend uit onze vaderlandse geschiedenis van 1573-1576).
- Vanuit Straatsburg schreef Calvijn zijn beroemde brief aan kardinaal Sadolet, die na Calvijns vertrek in een vleiende brief aan de burgers van Genève hun voorgesteld had, weer in de moederschoot van de roomse kerk terug te keren.
- Collega's dringen er op aan, dat Calvijn een vrouw gaat zoeken. Het zou Idelette van Buren worden, de weduwe van een Wederdoper, met wie Calvijn vroeger reeds de degens gekruist had. Het huwelijk, dat in Straatsburg werd voltrokken, zou van niet lange duur zijn. Negen jaar heeft Calvijn een zeer gelukkig huwelijksleven gekend. Toen nam de Heere haar van zijn zijde weg.

We hopen later nog voldoende gelegenheid te hebben op dit alles, en nog véél meer, terug te komen. Dit zij voldoende om enigmate te beseffen, hoe de Heere Calvijn in Straatsburg en door de vele contacten, die hij daar had met tal van theologen en politici van naam, heeft toebereid om in en vanuit Ge-

nève het voortgaan van de Reformatie te bevorderen.

Thans gaan we terug naar Genève. Hoe is het daar gegaan, nadat Farel en Calvijn eind april 1538 daar waren weggejaagd? Tegen alle recht en gerechtigheid in, zou Calvijn zeggen. En hoe staat Calvijn tegenover Genève, waar hij, na anderhalf jaar daar te hebben gewerkt, smadelijk werd weggejaagd.

De antwoorden op deze vragen vinden we terug in een aantal brieven, die ons nagelaten zijn.

Hoe Calvijn, nu hij buiten zijn ambt is geplaatst, zich gevoelt, wat hij voor plannen heeft, lezen we in een brief, die hij schreef vanuit Straatsburg, waar hij vanuit Bazel op bezoek is. Deze brief heeft Calvijn geschreven aan zijn vriend, Louis du Tillet. Deze vooraanstaande (roomse) franse edelman was zo onder de indruk gekomen van de krachtadige bekering, die plaatsvond in het leven van zijn vriend Calvijn, dat hij met Calvijn de roomse kerk de rug toekeerde en ook in evangelische kringen vertoefde. Hij hielp Calvijn op zijn vlucht naar Bazel en was in staat om zijn vriend financieel bij te staan, wat hij dan ook heeft gedaan.

Hoewel Louis du Tillet al spoedig naar de roomse kerk is teruggekeerd, hield hij toch het contact met Calvijn aan.

20. We nemen een gedeelte van de brief over, die Calvijn hem schrijft vanuit Straatsburg, waar hij op bezoek is bij Bucer. Deze brief is gedateerd: 16 juli 1538.

Aan Louis du Tillet te Anqoulême

Wat ons betreft, is tijdens mijn bezoek hier (in Straatsburg. K.) besloten, dat het goed zou zijn, nogmaals een vergadering te beleggen, waar die van Zürich, van Bern, van Bazel, Straatsburg, Biel en iemand van Genève zouden samenkomen om, na nauwkeurig, diepgaand onderzoek, een verklaring af te geven, of wij al dan niet ons ambt getrouw en volgens onze verplichtingen bekleed hebben, opdat dit getuigenis dienen moge als een wettige beoordeling van onze zaak. Zo kan de muil van de boze gestopt worden. Zo kunnen de lieden beschaamd worden, die zo'n gruwelijke daad durfden te ondernemen. We hopen ook, dat dit een middel moge zijn om scheuringen te verhinderen, die kunnen ontstaan, en reeds zich voordeden.

Wanneer ik alles nog eens overzie, komt het mij over,

dat de gerezen moeilijkheid te groot is voor menselijke hulp.

Ik kan dan ook niet anders doen, dan de afloop aan de grote Medicijnmeester, Die hier alleen maatregelen treffen kan en genezing schenken kan, over te laten.

Die van Bern staan op het standpunt, dat het zo (in Genève. K.) goed gaat en zij trachten iedereen gerust te stellen met: het staat er daar goed voor. Maar er is niemand, die niet van het tegendeel overtuigd is.

De Heere beschikke naar Zijn rechtvaardig oordeel, dat zo'n soort welzijn kome op het hoofd en op de aanhang van hen, die zo onwaardig de spot drijven met de ontwrichting van Zijn kerk. Hij doe het hen tot bekering zijn, opdat zij leren, meer te ijveren voor veel belangrijker zaken.

Aan de Straatsburgers ligt het niet, wanneer ik hier niet blijf. Maar ze hebben al zorgen genoeg zonder mij en ik kan nog wel enige tijd leven met behulp van het geld, dat u bij mij achterliet, en voor een deel ook van mijn boeken.

Ondertussen moge de Heere ons oprichten.

Ik vrees heel erg, weer naar de plaats te moeten wederkeren, waarvan ik nu ben bevrijd, vooral wanneer ik er aan denk, in welke noden ik verwickeld was, toen ik daar verkeerde. Want zoals ik toen de roeping van de Heere vernam, die mij in Genève vasthield en waarin ik troost en rust vond, zo vrees ik nu, daartegenover, Hem te verzoeken, wanneer ik zo'n last weer op mij nam; een last, die ik ervaren heb als te zwaar voor mij...

Maar ik hoop, dat onze Heere mij zal leiden in deze overweging, waarin het zo moeilijk is, tot een besluit te komen. Ik wil daarom des te meer zien op wat de Heere mij te zeggen heeft en niet afgaan op mijn oordeel, omdat dit wel heel erg overhelt naar één bepaalde kant; wat mij wel bedenkelijk voorkomt.

Straatsburg, 16 juli 1538.

Uw onderdanige dienaar en goede vriend,
Charles d'Espeville.

(Een schuilnaam. Want Calvijn werd in Frankrijk gezocht).

We kunnen het antwoord, dat deze vriend uit Frankrijk Calvijn gaf op diens brief, niet onvermeld laten. Deze vriend, Louis du Tillet, die, zoals u weet, teruggekeerd was tot de

roomse kerk, maar toch heel veel achting had voor zijn oude studievriend, schreef, dat zijns inziens Calvijn zich had vergist. De roeping, in Genève de herdersstaf op te nemen, was geen goddelijke roeping, maar louter en alleen een menselijke aangelegenheid geweest. Enkel en alleen in het belang van Farel, die in Genève muurvast gelopen was met zijn reformatorisch werk. "Kom terug in de schoot van de roomse kerk, lieve man". En, als stimulans in die richting, bood Louis zijn vriend een flinke som gelds aan. (Wel verleidelijk voor iemand, die geen cent op zak had!).

Wat heeft Calvijn hierop geantwoord?

21. Dit antwoord vinden we in een brief van 20 oktober 1538, toen Calvijn pas definitief zich in Straatsburg had gevestigd.

Aan du Tillet in Parijs

(Let er op: de voornaam is weggelaten!).

Mijnheer,

De vermaningen en de verwijten, die uw brief bevat, heeft onze Heere mij al langer in mijn hart doen gevoelen, zodat ik ze slechts voor lief kan houden, wil ik niet tegen mijn geweten ingaan. Ik wil daarmee te kennen geven, dat u mij waarschuwt, zoals de Heere deze vermaning reeds eerder aan mij heeft doen toekomen, om deze te benutten om mij te ontdekken aan mijn fouten. Daartoe bieden uw waarschuwingen mij dus opnieuw grond en gelegenheid.

Ik heb er geen behoefte aan gevoeld, uw vermaningen en verwijten in alle rust nog eens te overdenken, maar, zoals het mijn plicht is, aarzelde ik niet, deze te bekennen tegenover hen, die mij liever wilden verdedigen, dan dat ze mij over iets zouden berispen.

Weliswaar ten aanzien van onze tegenstanders heb ik steeds beweerd, geen schuld te hebben, zoals ik dat ook voor God betuigen kan. Eveneens heb ik nimmer diegenen gelijk gegeven, die onverhoord oordeelden. Want het merendeel veroorlooft het zich een soort ziekte te willen aanwijzen, zonder de oorzaken daarvan te kennen.

Toch heb ik niet nagelaten, publiekelijk en onder vier ogen, te betuigen, dat we dit ongeluk (de verbanning uit Genève. K.), moeten zien als een tuchtiging voor ons ge-

brek aan ervaring en wegens fouten, die daarvan het gevolg waren. Mijn bijzondere fouten zijn evenwel, dacht ik, niet de meest grote en ook de meest doorslaggevende niet. En toch bid ik de Heere, of Hij ze mij dag voor dag wil aanwijzen.

Die fouten, die u mij voorhoudt, kan ik niet erkennen. Wat er over mijn roeping te zeggen valt: Ik geloof, dat u deze niet op zoveel goede gronden kunt bestrijden, als mij de Heere zékere gronden geschonken heeft, en waarin ik ook steeds meer bevestigd word.

Moge mijn roeping u twijfelachtig voorkomen, het is mij méér dan voldoende, dat ik daar zeker van ben; ja, nog meer, dat ik haar bewijzen kan voor allen, die hun oordeel aan de waarheid willen onderwerpen.

Niet zonder grond herinnert u mij er aan, hoe onjuist het is, mij zo zeer op mijn eigen verstand te verlaten. Ik ken natuurlijk mijn krachten wel zo zeer, dat ik niet op het kleinste in mezelf roemen kan, zonder dat dit al te veel was.

Ik wenste echter wel, dat u wist, dat het zelfbeklag, waarover u iets vernam, geen huichelarij is. Ik heb daarmee voldoende bewezen, hoeveel er voor nodig was om me in staat te stellen, de last, die op mij lag, te dragen.

U hebt in uw brief er lang bij stilgestaan, hoe gevaarlijk het is, wanneer iets ons erg zwaar valt, onder het voorwenden van wankelmoedigheid een overijld besluit terug te nemen.

Ik ben het wel met u eens, dat deze vrees gegrond is, omdat een zo dwaze eerezucht een blinddoek zou zijn voor mijn ogen, welke mij verhindert helder te zien. Aan de andere kant hoop ik toch, dat de Heere mij nooit tot zulk een trots zal laten vervallen, tenzij het Hem behage, mij alle eer te ontnemen, wanneer ik mij ooit willekeurig zou afzetten tegen Zijn waarheid.

Ik heb, wat dit aangaat, gesproken met iemand, die u niet onbekend is. En ik kan het ook nu niet anders zien, dat het is, zoals ik het toen verklaard heb. Zou misschien de toenmaals aanwezige getuige een verkeerd bericht hebben overgebracht, zoals het immers zijn gewoonte is te verdraaien en te verwarren?

Dat ik, zoals u schrijft, mijn naaste zou verdoemen, daarover moet ik een woordje met u spreken, dat u misschien niet bevalt. Ik zou wel wensen, dat u dit deel van uw vermaningen op uzelf toepaste. Want in geheel uw

brief noemt u de duisternis licht en u verdoemt juist allen, die meer naar recht handelen dan al de uwen doen op dit punt.

Ik wil mij niet in een dispuut met u begeven; dat is ook uw bedoeling niet. Maar ik zou wel van u willen weten, of het recht is, dat iemand vanuit zijn studeerkamer doem-oordelen uitstort over allen, die dagelijks voor de gehele wereld voor hun leer instaan, en of u het dan nog voor aanmatigend houdt, wanneer zij van hun zijde zich veroorloven, openbare vijanden van God en Zijn eer te veroordelen.

Ik wil wel aannemen, die u in deze zaak met de beste bedoelingen beoordeelt, maar ik moet dit oordelen toch wel toeschrijven aan een andere geest dan aan de Geest Gods.

Wat mijn terugkeer (naar Genève. K.) betreft, ik moet bekennen, dat ik het nogal vreemd vind, dat u daarover aanvangt te spreken. Zou ik een weg zoeken, om dáárheen terug te keren, waar ik als in de hel was?

De aarde is des Heeren, zult u zeggen.

Zeker, maar ik vraag u, mij te veroorloven, het gebod van mijn geweten te volgen, dat mij meer zegt, meen ik te weten, dan het uwe.

Wat betreft het feit, dat ik weer een nieuw ambt aanvaard heb, moet ik het volgende zeggen: het was mijn wens geweest, daarvan verschoond te blijven.

Wanneer ik alleen met mensen had te doen gehad, die u als stoutmoedig en onbezonnen in het aanstellen van andere mensen aanziet, dan had ik me beslist niet gehaast mij door hen te laten aanstellen. Maar de allerbedachtzaamsten onder hen dreigden mij, dat de Heere mij zoeken en vinden zou, zoals Hij Jona heeft gevonden. Toen zij zó ver gingen, dat ze zeiden: Neem eens even aan, dat door uw schuld alléén de kerk ten gronde zou gaan, hoe zoudt u dan éérder daaromtrent boete kunnen doen, dan doordat u zich geheel stelt in de dienst des Heeren? Hoe denkt u het dan, gezien de gaven, die u geschonken zijn, voor uw geweten te kunnen verantwoorden, een predikambt af te wijzen? Enz.

Ik wist toen niet anders te doen, dan hun de redenen te vertellen, die er mij van weerhielden, mijn plannen voor hun bedoelingen terzijde te schuiven. Toen ook dat niets baatte, dacht ik, dat ik in zo'n duistere toestand geen andere weg moest volgen, dan die mij werkelijk door Gods

getrouwe knechten werd gewezen.

Ik verzeker u, dat de zorg voor mijn lichamelijk bestaan mij niet daartoe heeft bewogen. Want ik had al besloten, in mijn levensonderhoud te gaan voorzien als privé persoon, wat me helemaal niet onmogelijk voorkwam. Maar ik kwam tot de conclusie, dat de wil des Heeren mij anders leidde.

Ben ik fout geweest, berisp me dan, alstublieft. Maar niet door een eenvoudige en korte veroordeling, waarmee ik toch niet kan instemmen. Ik zou dan ingaan tegen de mening en de raad van mensen, die ik niet kan gering schatten, en die dat zeker ook niet verdienen.

U doet mij een aanbod, waarvoor ik u niet genoeg kan danken. En ik ben niet onbeleefd, wanneer ik deze grote vriendelijkheid niet waardeer, en zelfs wanneer ik dit aanbod niet aanvaard, omdat ik de verplichting, die ik u daarvoor schuldig ben, nooit kan nakomen. Maar ik wil u zo min mogelijk tot last zijn; vooral ù niet, die reeds vroeger meer dan genoeg last van mij hebt gehad. Op heden kost mijn voeding mij niets.

En wat de andere behoeften betreft, buiten die van mijn mond is de opbrengst uit de verkoop van mijn boeken voldoende.

Ik hoop dat de Heere mij, wanneer dat nodig is, weer eens andere boeken zal geven.

Wanneer u uw woorden zó tot mij had gesproken, dat zij slechts een verwijt betroffen voor mijn persoon, dan had ik dat gemakkelijk kunnen verdragen. Maar omdat u ook met Gods waarheid en Zijn knechten niet wilt instemmen, daarin moet ik u in het kort met enkele woorden tegenspreken, opdat u niet van gedachte zou zijn, dat ik het daarin met u eens ben.

Ik denk, dat u ons ongeluk voor groot genoeg houdt om mij neer te storten in de diepste duisternis, ja, om mij er toe te brengen, m'n gehele verleden te doen verloochenen. (Door weer rooms te worden. K.)

Het is waar, ik was heel erg ongelukkig, maar toch niet zo, dat ik heb moeten zeggen: Ik weet niet meer, waar de wegen des Heeren zijn. Dan zouden ook deze verzoekingen, die over mij kwamen, vergeefs geweest zijn.

Eén van hen, die met ons werd verbannen, staat nu voor God om rekenschap af te leggen over de zaak, die hij met ons gemeen had. (Calvijn denkt aan de oude, blinde predikant, die inmiddels was overleden, Couraud. K.).

Wanneer ook wij eenmaal zullen staan voor Gods rechterstoel, zal men bekennen, aan welke zijde de schuld van zoveel dardelheid en afval ligt. Daarheen verwijs ik het oordeel van de "wijze" mannen, die menen, dat één woord van hun kant genoeg is om ons te verdoemen. Daar, voor Gods rechterstoel, zullen Gods engelen getuigenis afleggen, wie de werkelijke kettters zijn.

Mij aanbevelend op onderdanige wijze in uw goedheid, smee ik de Heere, dat Hij u moge nemen en moge bewaren onder Zijn heilige bescherming en dat Hij u zo moge leiden, dat u niet afwijkt van Zijn wegen.

Straatsburg, 20 oktober 1538.

Uw toegenegen dienaar en trouwe vriend

Charles d'Espeville.

(Weer de schuilnaam, voor het geval deze brief in handen zou vallen van de vijand.)

We wilden u de beide brieven aan een studievriend van Calvijn in Frankrijk niet onthouden, omdat ze ons een diep inzicht geven in het leven van de banneling uit de stad, waar hij van het najaar 1536 tot even na pasen 1538 mocht arbeiden in de wijngaard des Heeren. Maar we zijn met de tweede brief van Calvijn aan deze (gevaarlijke?) vriend Louis du Tillet (de eerste was van 10 juli 1538, de tweede van 20 oktober 1538) wel wat vooruitgelopen op wat er is voorgevallen, nadat Calvijn met Farel na veel wederwaardigheden een tijdelijk, maar zeer vriendelijk onderdak ontvingen in Bazel bij Grynaüs, professor en predikant aldaar.

22. We gaan dan ook even terug naar een brief, die Calvijn op 4 augustus 1538 heeft geschreven naar zijn allerbeste vriend Farel, die inmiddels van de ene dag op de andere was vertrokken naar Neuchâtel, gelegen aan het meer van Neuchâtel, een 100 km. ten noorden van Genève en van Lausanne (beide gelegen aan het Meer van Genève of het Meer van Lemman).

Farel had vanuit Genève aldaar een gemeente gesticht. Hij was dus de geestelijke vader van deze jonge gemeente. Geen wonder, dat men hem begeerde als haar predikant. Dat Farel uit Genève was verbannen, was voor deze gemeente geen bezwaar. Farel heeft deze gemeente tot op hoge ouderdom gediend. Is daar ook overleden.

Maar tot zijn dood toe heeft Farel met hart en ziel meegeleefd met de gemeente van Genève, die hij als haar grondves-

ter slechts korte tijd heeft gediend (in 1532, daarna van 1533 tot 1536).

Het vertrek van Farel was zo snel in zijn werk gegaan, dat hij nauwelijks tijd had gehad om fatsoenlijk afscheid te nemen van de zo vriendelijke en bezorgde Grynaüs. Farel heeft Calvijn gevraagd in een brief, daarover zijn excuses aan te bieden. En Calvijn heeft deze verontschuldigen overgebracht.

Grynaüs had persoonlijk zoveel zorgen, dat het nauwelijks tot hem was doorgedrongen, dat Farel wel wat meer beleefdheid en dankbaarheid had kunnen tonen.

We laten nu een gedeelte van Calvijns brief aan Farel volgen. We kunnen haar bekorten, omdat we het eerste gedeelte reeds in het kort hebben weergegeven.

Aan Farel in Neuchâtel

De genade des Heeren zij met u...

Wat onze opvolgers in Genève uiteindelijk willen, meen ik uit hun eerste handelingen te kunnen opmaken. Omdat ze in hun woede nu reeds iedere schijn van vreedzame samenwerking onmogelijk hebben gemaakt, geloof ik, dat we niet meer kunnen doen, dan ons door smaad en hoon omlaag te laten halen en op deze wijze ons bij het hele volk en bij de enkele overlopers gehaat te maken.

Wij echter, omdat we weten, dat ze niet zonder Gods toelating honen, twijfelen er niet aan, waarheen de wil des Heeren daarin leidt. We willen ons laten verootmoedigen, opdat wij de Heere, Die onze verootmoediging wil, niet wederstreven. En intussen willen wij wachten op Zijn dag: "De hovaardige kronen der dronkenen van Efraïm zullen met voeten vertreden worden (Jes. 28:3). Ik wenste wel, dat u zich om ons niet zoveel zorgen maakte.

Sinds u bent vertrokken, heb ik er ernstig over nagedacht of het wel goed is, snel van hier te vertrekken. Want ik kan niet zeggen, hoe mij de vrees kwelt, wanneer de lieden, die naar hun aard zouden moeten vrezen, omdat ze een slecht geweten hebben, zouden kunnen denken, dat wij nu opzettelijk een ons passende plaats hebben gezocht, om ons voor het ons aangedane onrecht te wreken. Ze zouden zich in dat geval gereed kunnen maken

voor een nieuwe strijd en niet rusten, tot ze op een of andere wijze nieuwe onrust verwekt hebben om ons ten val te brengen.

Wanneer ik echter verdwenen zou zijn, zal zo'n argwaan niet zo gemakkelijk opgeroepen worden. Want zo boosaardig zal toch wel niemand zijn, dat hij denkt, dat we een of ander groot plan hadden bij deze gang van zaken, zoals deze verlopen is.

Wanneer u het hierin niet met mij eens bent, moeten we deze zaak maar laten rusten, tot er, of geen hoop meer is voor de toekomst, die de Straatsburgers voortgaan na te streven, of, zo daar iets van terecht komt, ons uit de afloop blijkt, wat er te doen staat.

Dit smeek ik echter in de Naam des Heeren van u, dat u niets over mij besluit, zonder mij van tevoren daaromtrent te hebben ingelicht.

Uit de brief van Bucer kunt u wel opmaken, in welke richting hij denkt. Hij heeft een andere brief aan Grynäus geschreven; maar ik heb nog geen gelegenheid gehad, die te lezen. Ik vermoed echter heel sterk, dat hij ook nu nog wil, dat ik me in Straatsburg zal terugtrekken. Dat doe ik echter niet, tenzij een sterke noodzaak mij daartoe dwingt.

Voor zover ik kan nagaan, heeft iemand, die u wel kent, daar op de meest eierzuchtige manier geprobeerd, zich met behulp van zijn goede relaties een weg naar het predikambt te banen. (Calvijn bedoelt hier waarschijnlijk zijn rivaal, Pierre Caroli uit Parijs. Over deze zeer gevaarlijke vijand schrijven we nog wel het een en ander in een ander deeltje van onze serie "Calvijns levenswerk, belicht uit zijn brieven." K.). Hij (Caroli) liet zich namelijk bij gelegenheid woorden ontvallen, die meer doen vermoeden, dan wij kunnen zeggen. Omdat hij hoopte, dat ik eerstdaags hier vandaan zou gaan, moedigde hij mij aan met iets te beginnen, wat ik dan spoedig aan hem moest afstaan. Hij wist toen nog niet, wat door u besproken zal worden, en ik heb daarover ook dapper gezwezen.

Hij zei: "Spijt het u niet, dat u voor zo'n grote menigte van toehoorders niet kunt preken? Zou u misschien hier niet een kleine, lege kerk ter beschikking gesteld kunnen worden?"

Ik antwoordde: "Er zouden in dit huis ook wel gehoorzamen zijn, die niet zo kwaad zouden passen". Hij wilde

echter beslist een definitieve uitspraak van me vernemen.

Hij at slechts één keer met ons en hij wilde toen, dat ik er voor zou zorgen, dat hij als tafelgenoot van Grynäus zou opgenomen worden.

Geen uitvlucht haalde iets uit; hij bleef steeds maar hierop aandringen, totdat ik tenslotte aan zijn onbescheidenheid met de woorden van Grynäus hem een halt toeriep.

Grynäus groet u zeer vriendschappelijk en verzocht mij, u te vragen, of u het hem vanwege zijn vele werk niet kwalijk neemt, wanneer hij u niet schrijft.

De Heere behoeft u en zegene, wat u onderneemt, met de kracht van Zijn Heilige Geest.

Groet niet alleen naar uw vriendelijkheid, maar nadrukkelijk in mijn naam al onze broeders; in het bijzonder hen, van wie u weet, wie ik bedoel.

Wanneer u wilt, dat we schrijven, zorg dan, dat we boden van u krijgen.

Bazel, 4 augustus 1538.

Uw Calvijn.

Later nog heb ik de brief van Bucer gelezen. Hij dringt er heel sterk op aan, dat wij niet bij elkaar moeten blijven. Anders, zo vreest hij, zullen we elkaar wederkerig tot al datgene opjagen, waartoe we altezeer geneigd zijn. Hij hoopt daarom ook, dat ik naar Straatsburg zal komen, opdat mijn prikkelbaar temperament niet al te dikwijls door boze geruchten verward worde.

Het zal ons wel duidelijk zijn, dat Bucer, die we reeds eerder ontmoetten, zijn collega's Calvijn en Farel, wat hun karakter betreft, in de brief, die hij aan Grynäus schreef, bij wie Calvijn vertoefde, goed heeft getypeerd.

Het moge ons trouwens verwonderen, dat Bucer zó vriendschappelijk en behulpzaam tegenover Calvijn staat. U zult zich de brief van Calvijn, gedateerd 12 januari 1538, nog wel herinneren, waarin Bucer door de veel jongere Calvijn zéér ernstig wordt vermaand vanwege zijn plooibaarheid tegenover dwalingen, die hij zondermeer behoorde af te wijzen. Calvijn vreesde toen, dat Bucer de waarheid opofferde ter wille van de eenheid, die hij zo zeer begeerde.

We bemerken dat Calvijn, hoe vlijmscherp hij ook staat te

genover Genève, er toch niet los van is.

Tevens komt in de brief, die we zoëven lazen, toch weer de drang in Calvijn op, zich van de buitenwereld af te zonderen en in eenzaamheid zich te gaan wijden aan de studie, die hem lief is.

Hij weet niet wat hij moet gaan doen en ziet argwanend naar wat de vijand nu misschien weer zal verzinnen om hem uit de weg te ruimen. Calvijns geloof in Gods voorzienigheid, in het bijzonder met Zijn gemeente, doet hem af en toe het hoofd uit de gebreken opheffen.

23. We zijn dan ook benieuwd wat Calvijn, goed veertien dagen later, aan Farel te schrijven heeft. Nog vanuit Bazel.

Aan Farel in Neuchâtel

De genade des Heeren zij met u...

Wat mij aangaat, de Straatsburgers gaan maar voort er bij mij op aan te dringen, naar Straatsburg te komen.

Bij Grynäus (waar Calvijn vertoeft) dringen ze daar bijzonder sterk op aan; maar ook voor mij verhalen ze niet, wat ze willen.

Ik sluit de laatste brief van Bucer bij mijn brief in, waarin hij op zijn manier er in volhardt, mij de overkomst naar Straatsburg sterk aan te raden.

Firn (ook een predikant in Straatsburg. K.) probeert met heel veel aangevoerde redenen hetzelfde te bereiken. Enkele van die redenen neem ik voor kennisgeving aan, omdat daaruit de aard van deze man blijkt. Andere redenen die hij opsomt, zijn echter wel zinvol. Ik noem één voorbeeld: Het kan niet anders, dan dat uw tegenstanders, wanneer ze zouden zien, dat u thans in deze kerk een standplaats hebt, gedwongen worden, of ze willen of niet, respect voor u te hebben. En verder, wat de toekomst betreft, zal het uw preken meer gewicht verlenen en zal het van lieverlede een gunstig oordeel met zich brengen, dat een zo aanzienlijke gemeente u in het ambt gesteld heeft. Ik heb, niettegenstaande dit alles, afwijzend geantwoord, omdat ik u niet kon passeren.

Grynäus laat duidelijk merken, dat hij in al zijn adviezen steeds meer neigt naar de gedachtegang van de Straatsburgers. Hij doet dat wel bedachtzaam, om niet de schijn te wekken, dat hij handelde uit afkeer van mijn gezelschap.

Wanneer ze mij voor lange tijd binden wilden, zou de beslissing niet zo moeilijk zijn. Maar u ziet, wat ze willen. Ik verwacht uw gedachten hieromtrent. Heel snel naar u toe te ijlen, daarvan schijnt men mij om gewichtige redenen te willen terughouden. Zo willen ze u liever rustig in het werk des Heeren laten voortgaan. Maar ze willen ons beiden niet bij elkaar hebben.

Ik wilde wel, dat ik hiermede mijn brief kon afsluiten, opdat u van mij niet behoefde te horen, wat voor u, ik weet het, een ernstige boodschap zal zijn.

Calvijn eindigt dan deze in haast geschreven brief met de droeve mededeling, dat Farels neef zaterdag jongstleden aangegrepen werd door de pestziekte. Calvijn heeft hem meerdere malen bezocht, heeft met hem gesproken, gebeden, heeft hem tot kort voor zijn sterven nog bezocht. "Heden ongeveer vier uur in de morgen ging hij heen tot de Heere", schrijft Calvijn. "In het aangezicht van de dood heb ik hem meer kunnen troosten naar de ziel, dan naar het lichaam".

Calvijn heeft zeer uitvoerig over dit sterven en over de begrafenis naar zijn vriend geschreven, omdat Farel had geleerd, "Gods voorzienigheid gaarne te gehoorzamen en anderen te leren".

Bovenstaande brief, die we verkort hebben weergegeven, bevat wel letterlijk iets van de innerlijke strijd in het hart van Calvijn.

Wat een aarzelen bij deze man Gods! Hij leunt en steunt op zijn vriend Farel, die inmiddels in Neuchâtel een eigen gemeente heeft gekregen. Calvijn kan en wil ook niets zonder hem doen.

We zien hier wat het met zich kan brengen, wanneer de Heere ons in wegen leidt, die tegen onze verwachtingen ingaan. En, laten we niet vergeten, Calvijn is nog een jonge man, 29 jaar. Wat heeft hij het nodig, dat de Heere hem af doet zien van alle mensen en alleen doet zien door het geloof op Hem, Die gezegd heeft, dat Hij van Zijn Vader heeft ontvangen alle macht, in de hemel en op de aarde.

Na de brief, die we zo juist hebben gelezen, de brief van 20 augustus aan Farel, heeft Calvijn het besluit genomen, toch gehoor te geven aan de zo sterke aandrang, naar Straatsburg te komen. Hoe Calvijn tot dat besluit is gekomen, hebben we reeds eerder gelezen in de lange brief, die hij schreef aan de heer Du Tillet. Calvijn moest er voor zwichten, toen men in

de Naam des Heeren hem wees op de roeping, die van Godswege in het najaar 1536 tot hem was gekomen, toen Farel hem vasthield in Genève. Op Jona wees men hem, die door de Heere geroepen werd naar Ninevé te gaan om daar Gods Woord te prediken.

Zou Calvijn, zoals Jona eens dat deed, zijn eigen weg gaan volgen?

Farel is van dat alles reeds op de hoogte.

24. Calvijn schrijft dan in september 1538 een brief aan Farel, die we hierna laten volgen.

Nog steeds loopt deze brief over de droeve zaak – Genève, die ook de invloedrijke Bucer bezig houdt.

Aan Farel te Neuchâtel

Genade en vrede van de Heere zij met u, van harte meest geliefde broeder.

Ik heb me in zulk een haast van Bazél losgemaakt, dat ik, – naast ontelbare domheden van mijn arme hersens – ook de brief, die ik beloofd had voor u achter te laten, meegenomen heb. Er was toen trouwens nauwelijks iets, wat de moeite waard was te schrijven. Drie dagen na mijn komst alhier was er wel een bode beschikbaar en was er ook wel het een en ander gebeurd wat stof tot schrijven bood. Maar omdat ik bang was, dat de brief niet zonder gevaar aan die bode kon worden toebetrouwd, wilde ik het schrijven liever tot heden opschuiven.

Dat Kuntz (u weet wel, de predikant in Bern, die veel kwaad had gesticht in de nare geschiedenis van Calvijns verbanning. K.) op zijn manier geschreven heeft, wilde Bucer voor mij niet verborgen houden. Maar hij heeft mij deze brief niet willen voorlezen, omdat hij mij niet onnodig tot ergernis wilde brengen. Daaruit kunnen we opmaken, dat Bucer wel in de gaten had, dat ik er niet zonder beledigingen af kwam in dit schrijven.

Simon Sulzer (ook een predikant uit Bern. K.) prees tegelijk Kuntz vanwege diens verzoeningsgezinde vriendelijkheid. Hij had alle hoop, dat het tussen Kuntz, de tot nog toe ons vijandig gezinde raadsheren van Bern, en ons zeker wel tot een verzoening kon komen, mits wij dan maar eerst onze goede wil in een brief te kennen ga-

ven. Dat leek ook Bucer niets, en het is ook helemaal belachelijk. Stel u voor! Hoe kan men zo iets hopen! Wat zou ons dan te wachten staan? Zouden wij er misschien naar moeten streven, de anderen (vrienden van Calvijn en Farel. K.) de angst op het lijf te jagen, alsof wij de aanstokers van de strijd waren geweest?

En zelfs, wanneer we hierop ingingen, hoe zouden ooit de beledigingen (van de zijde van Kuntz. K.) weer goed te maken zijn?

Mijn mening is tenminste, dat men zo noch het verleden weer goed kan maken, noch voor de toekomst zorg kan dragen, zoals dat behoort.

Ja, wanneer we ook voor de Heere en Zijn volk belijden zouden, dat het door ons gebrek aan ervaring, door onze zorgeloosheid, door onze nalatigheid en door onze vergissingen het, ten dele tenminste, zover gekomen is, dat de kerk, die aan onze zorgen was toebetrouwd, zo ellendig ineengestort is, dan is het nochtans onze plicht, te wijzen op onze reinheid en onschuld tegenover hen, wier bedrog, boosheid, kwade trouw en schandalig gedrag deze ineenstorting ten gevolge had.

Heel graag zal ik het dus voor God en voor alle vromen belijden, dat onze onervarenheid en zorgeloosheid het verdienden, dat we zo zwaar gestraft worden. Dat evenwel door onze schuld de arme kerk zo ineenstortte, dat zal ik nooit toegeven.

Geheel anders is wel, onze schuld bewust zijn voor Gods aangezicht; maar geen mens kan ook maar een stukje schuld ons toerekenen. Wie zou niet zien, dat wij in de toekomst op deze wijze aan alle spot zouden worden blootgesteld! Wat zou iedereen dan schreeuwen, wanneer we geen beschimping meer zouden accepteren, en toch weer in ons ambt hersteld werden.

Maar toch, – de Heere zal, naar we hopen, een betere weg bereiden. Want Bucer houdt niet op te schrijven (naar Genève. K.) Zijn aanzien moeten we niet verachten. Verachting echter blijkt, wanneer ze hem tenslotte in niets tegemoet treden.

Het is zijn laatste hoop, wanneer hij de samenspreking niet bewerken kan, ook niet voor het komende voorjaar, dan toch nog een geneesmiddel te vinden. En misschien is het Gods wil, dat het zo beter is, omdat ondertussen alles meer rijp kan worden.

De Heere behoede u en Zijn andere knechten en late

Zijn werk door uw handen gedijen.
Straatsburg, september 1538.

Uw Calvijn.

25. We zijn nu toegekomen aan een zeer belangrijke brief, die Calvijn heeft geschreven aan zijn aanhangers, die er toch in Genève nog vele blijken te zijn.

Calvijn heeft in september 1538 voor het eerst in Straatsburg gepreekt. Er was heel veel volk in de kerk. Deels hoorders, deels toeschouwers, merkt Calvijn heel snedig op.

De brief, die Calvijn vanuit Straatsburg op 1 oktober 1538 heeft geschreven (een half jaar, nadat hij uit Genève werd verbannen) is voor ons van zo grote betekenis, omdat Calvijn hierin ons het hart van een herder laat zien, wie het waarachtig heil van de hem toebetrouwde schapen met verloochening van zichzelf ter harte gaat.

Moge deze herderlijke brief, welke hier volgt, ook ons ter harte gaan.

Aan mijn geliefde broeders in de Heere, die overgebleven zijn na de verwoesting van de kerk in Genève.

De barmhartigheid van onze Vader en de genade van onze Heere Jezus Christus worde steeds meerder voor u door de gemeenschap van de Heilige Geest.

Lieve broeders, tot nu toe liet ik na, u te schrijven, in de hoop, dat u genoeg zou nemen met de brieven van onze broeder Farel, die op zich had genomen, voor ons beiden te schrijven. Ook wil ik zoveel mogelijk de gelegenheid ontnemen aan mensen, die daarop uit zijn het voor te stellen, alsof wij trachtten u aan ons te binden en u te doen volharden in uw partijkeuze.

Nochtans kon ik mij tenslotte toch niet weerhouden, u te schrijven om u mijn liefde te tonen, die ik nog steeds voor u behoud en ook de zorg te doen blijken, waarmede ik uwer in de Heere gedenk; zoals dat ook mijn plicht is. De vrees, die mij tot dusver enigszins weerhield, zal mij nu niet meer verhinderen, u te schrijven, want ik zie wel, dat de voorwendsels, die de boosaardigen daaruit ontnemen om ons te honen, nietig en ijdel zijn.

God is onze Getuige en uw geweten voor Zijn gericht, dat, zolang wij onder u verkeerden, ons hele streven er-

op gericht was, u allen in eenheid en eendracht samen te houden.

Zij, die zich van ons afgescheiden hebben om een partij voor zichzelf op te richten, hebben een scheuring veroorzaakt in uw kerk, en ook in uw stad. Zodra wij bemerkten, dat deze pest een aanvang nam, hebben we ons in getrouwheid tegenover de Heere, in Wiens dienst we stonden, ingespannen een genezing voor deze ziekte te vinden. Daarom verdedigt ons verleden ons tegen laster van dit soort.

Wanneer wij nu thans door ons verkeer met u aanleiding geven, dat wij u in gedachtenis houden, kan ons daaromtrent geen verwijt gemaakt worden, want ons geweten is rustig voor God, omdat wij door Zijn roeping eertijds met u waren verbonden. Daarom ligt het niet in de macht van mensen, zulk een band te verbreken.

Zoals we ons voorheen hebben gedragen, zo hopen we ons, door de Heere geleid, ook nu te gedragen, zodat wij niet de oorzaak zijn van de onrust en de scheuring, dan wel zij, die zó samenzweren tegen Jezus Christus en al Zijn volk, dat ze totaal geen eensgezindheid met Gods knechten kunnen dulden. Want indien lieden van dit soort een ergenis en een belediging zijn voor onze lieve Heiland, wat kunnen wij anders verwachten? Wij, die Zijn kentekenen moeten dragen, diep ingegrift in onze ziel en in ons lichaam? Maar het is onze troost, dat wij hun geen oorzaak geven, zoals ook onze Meester niet is gekomen om te verderven, maar om veelmeer de weg te zijn, waarop allen zonder aanstoot zullen wandelen.

Nu, geliefde broeders, omdat de hand des Heeren, naar ik verneem, altijd nog is uitgestrekt om u te behouden, maar ook, omdat onder Gods rechtvaardige toelating de duivel onder u begonnen was, is het wel nodig, u te herinneren aan uw plichten.

Namelijk te erkennen, en te bedenken, hoe groot ook de verdorvenheid van de mensen moge zijn, die u veront-rusten en bestrijden, deze aanvechtingen, die over u komen, niet zo zeer van hen, dan van de satan komen, die zich van hun boosheid als van een instrument bedient, om u te bestrijden.

De apostel herinnert ons daaraan, wanneer hij zegt: "Want wij hebben de strijd niet tegen vlees en bloed, maar tegen de overheden, tegen de machten, tegen de geweldhebbers dezer wereld, der duisternis dezer eeuw,

tegen de geestelijke boosheden in de lucht" (Ef. 6:12). U weet, hoe noodzakelijk het is, de vijand te kennen, om te weten, met welke middelen men hem bestrijden zal. Wanneer wij niet anders doen, dan tegen mensen te strijden en aan niets anders denken, dan aan wraak en vergelding voor geleden onrecht, dat zij ons aandoen, dan is het te betwijfelen, of wij zo kunnen overwinnen. Of nog veel meer: dan is het wel zeker, dat we dan door de duivel worden overwonnen. Wanneer we daarentegen geen strijd met mensen voeren, dan in zoverre wij gedwongen zijn, hen als onze tegenstanders te hebben, voor zover zij tegenstanders van Christus zijn, maar wanneer we de listige aanslagen van de geestelijke vijand wederstaan, wèl toegerust met het wapen, waarmede de Heere Zijn volk wil gewapend zien, dan behoeven we niet te vrezen, dat we het onderspit moeten delven.

Daarom, lieve broeders, wanneer u de waarachtige overwinning wenst te behalen, bestrijdt het kwade niet met het gelijke kwade, maar, vrij van alle boze harts-tocht, laat u alléén leiden door de ijver voor de Heere, een ijver, die een maat ontvangt door Zijn Geest, naar de regel van Zijn Woord.

Verder moet u bedenken, dat deze dingen u niet overkomen tegen Gods besluit in. Want Hij werkt ook door de bozen naar het plan van Zijn goede wil.

Welnu, deze overweging zal u afleiden van uw vijanden tot het betrachten en het beproeven van uzelf. En dan wel tot zulk een beproeving, die u er toe brengt, te belijden, hoe zeer u zulk een verzoeking uwerzijds hebt verdiend. Als tuchtiging voor uw nalatigheid; voor het verachten of wel de onverschilligheid tegenover Gods Woord, zoals deze onder u werd gevonden; voor de traagheid, de Heere te volgen en Hem de rechte gehoorzaamheid te bewijzen. Want u kunt niet ter verontschuldiging aanvoeren, dat zulke misstanden van allerlei aard bij u niet zijn voorgekomen. Hoe gemakkelijk het u mo-ge zijn, u voor de mensen enigermate te rechtvaardigen, voor God zal uw geweten zich met schuld beladen weten.

Calvijn gaat hier verder op in, door dit aan de hand van de Heilige Schrift te verduidelijken. Hij gaat dan verder:

Wat ons betreft, wanneer het er over gaat, onze zaak te verdedigen tegen onrechtvaardige en honende mensen,

die ons willen beschuldigen, dan weet ik niet alleen, dat ons geweten rein is ter verantwoording voor God, maar wij hebben ook bewijzen genoeg, om ons te rechtvaardigen voor de hele wereld.

Deze zekerheid hebben we aan de dag gelegd, toen wij destijds verzochten, ons te mogen verantwoorden tegenover onze tegenstanders over alles, waarvan men ons beschuldigde. Men moet wel goed toegerust zijn met redenen om zich te kunnen rechtvaardigen, wanneer men zich zo aanbiedt, wel zwak in alle andere opzichten, maar niet in een zaak, die recht is. Nochtans, wanneer het er om gaat, voor God te verschijnen, dan twijfel ik er niet aan, dat de Heere ons zo verootmoedigd heeft om onze onkunde en onbedachtzaamheid en al de andere zwakheden (die ik, wat mij betreft wel in me gewaar werd), te laten zien. En het valt me niet zwaar, ze te belijden voor de kerk des Heeren. Wanneer we dat doen, behoeven we niet te vrezen, dat wij onze vijanden daarmee in de kaart spelen. Want Daniël heeft Nebucadnezar niet rechtvaardig genoemd, wanneer hij het aan Israëls zonden toeschrijft, dat zij onder zijn tyrannie hadden te lijden. Veelmeer heeft hij Nebucadnezar berispt, want hij heeft laten zien, dat hij niet anders was dan een gesel van de toorn van God, zoals ook de duivel en zijn helpers zijn.

Er bestaat ook geen gevaar, dat wij ons blootstellen aan de spot en aan de schande. Want toen wij ons beschikbaar stelden om genoegdoening te verschaffen voor alle kerken en te bewijzen, dat wij naar trouw en plicht ons ambt waargenomen hadden, en nòg ons dag aan dag daartoe beschikbaar stellen, dan is dat geen bewijs, dat wij hun veroorloofden, ons te verbijten en ons omver te stoten.

Wij konden hen niet verhinderen, te smaden en te hopen. Enkelen van u hebben zich niet alleen door hun onbeheerstheid, maar vooral door hun krankzinnigheid in de hoogste graad laten meeslepen. Wij weten, welke belofte ons is geschonken, namelijk dat de Heere onze onschuld zal laten schijnen gelijk de morgenster en onze gerechtigheid gelijk de zon. Dit vertrouwen mogen wij stoutmoedig hebben, wanneer het er om gaat, ons te verdedigen tegenover de onrechtvaardigen, hoezeer we ook in vele vrezen moeten voor de gerechtigheid des Heeren. Toch zal de Heere ons in onze vernedering en verwer-

ping niet verlaten. Hij zal ons Zijn grote troost niet onthouden, om ons staande te houden en ons te sterken.

Ja, wij mogen daar nu reeds in delen, wanneer de Schrift ons zegt, dat de tuchtiging, die de Heere Zijn knechten geeft, tot hun heil en welzijn dient, wanneer zij namelijk deze wel mogen verstaan.

Keert, lieve broeders, altijd maar weer terug naar deze troost!

Hoezeer zich de vijanden opmaken, om uw kerk te verwoesten, hoezeer ook uw fouten en zonden, méér dan u kunt dragen, straf hebben verdiend, toch zal de Heere de straffen, die Hij u gezonden heeft, tot zulk een doel wenden, dat zij u heilzaam zijn zullen. Zijn toorn jegens Zijn kerk, die tot niets anders dient, dan om haar tot het goede terug te brengen, gaat ras voorbij, zegt de profeet. Gods barmhartigheid toch is eeuwig, ja, zelfs over de toekomstige geslachten. Want van de vaders strekt zij zich uit over de kinderen en kindskinderen.

Kijkt u naar uw vijanden, dan ziet u duidelijk, dat al hun wegen uitlopen zullen op een chaos. En nochtans houden ze het er voor, dat ze nu aan het einde zijn van hetgeen ze ondernamen.

Laat u dus niet ontmoedigen, omdat het de Heere heeft behaagd, u voor een tijd lang te vernederen. Want de Heere is het, Die de geringen en verachten opricht uit het stof, de armen richt Hij op uit het slijk; Hij schenkt de vreugdekroon aan hen, die in rouw en tranen zijn, Hij schenkt licht aan hen, die in duisternis nederzitten, Hij wekt op ten leven, die vertoeven in de schaduwen des doods.

Hoopt dan daarop, dat de liefde tot God u zulk een afloop schenken moge, dat u alle redenen zult hebben, Hem te prijzen en Zijn goedheid de ere te geven.

Calvijn eindigt zijn brief, die hij ondertekent met "een broeder en dienaar in de Heere, J. Calvijn", met een krachtige oproep tot gebed en smeking voor Gods aangezicht.

Hoewel hij blijk geeft van zijn verbondenheid aan Gods volk in Genève en zijn grote zorgen over de toekomst van de gemeente des Heeren aldaar, komt hij er niet toe, ook maar met één woord te zinspelen op een mogelijke terugkeer.

Kort nadat Calvijn op 1 oktober 1538 aan hen, die hem in Genève trouw waren gebleven, had geschreven, bereikte hem het bericht, dat zijn collega Couraud, die met Calvijn en Fa-

rel in april 1538 de stad waren uitgezet, was overleden. Farel had deze oude, blinde predikant op zijn ziekbed, dat zijn sterfbed zou worden, enkele keren bezocht.

De stervende had aan Farel verteld, dat een collega-predikant hem vergiftigd had.

26. Wat heeft dit droevige bericht van het overlijden van deze trouwe knecht des Heeren op 4 oktober 1538, Calvijn diep getroffen! We nemen hieromtrent slechts enkele zinsneden over uit een brief, die Calvijn op 24 oktober 1538 aan Farel schreef.

De dood van Couraud heeft me zó ontsteld, dat mijn smart bovenmate groot is. Onder mijn bezigheden door komt het steeds weer terug in mijn gedachten. De ontzettende pijn, die ik overdag gevoel, gaat 's nachts over in bittere smart.

Bijzonder grievend ondervond ik vooral de laagheid, die achter zijn dood zit, als de verdenking juist is (vergiftiging. K.), die ik wel ruimte moet geven, of ik wil of niet. Wat zal er van ons nageslacht terecht komen, wanneer nu reeds bij het begin (van het werk der Reformatie. K.) zulke ontzettende dingen plaats vinden? Ik vrees zeer, dat vanwege deze misdaad spoedig de kerk door een groot onheil getroffen zal worden. Maar is het niet reeds een teken van Gods toorn, dat, daar de goeden reeds zo weinigen zijn, de kerk van een man is beroofd, die onder de goeden zeker niet de minste was?

Hoe kunnen we anders, lieve broeder, dan rouw dragen over ons ongeluk?

Wij echter, die de Heere nog heeft overgelaten, moeten moedig voortgaan op de weg, waarin Hij ons voorgegaan is, tot ook wij onze loopbaan als pelgrims hebben voleindigd.

Bucer, Farel en Viret staan steeds in contact met de Raad en de kerk van Genève. Zij houden Calvijn regelmatig op de hoogte van wat er voorvalt in de stad, waaraan hij zich, niet-tegenstaande alle daar ondervonden vijandschap, toch nog verbonden weet.

26. Zo heeft hij onder andere vernomen, dat de lange brief, die hij 1 oktober 1538 stuurde aan zijn aanhangers in Genève, over het algemeen niet in goede aarde was gevallen. In een brief van 29 december 1538 aan Farel lezen we:

Dat mijn brief, die ik aan alle broederen in Genève gezamenlijk schreef, zo ongunstig is overgekomen, doet me leed. Maar alleen al daarom heb ik er geen spijt van, deze brief te hebben geschreven, omdat nu, als het eens zo ver komt, dat de tegenstanders ons niet meer kunnen verwerpen, niemand kan beweren, dat er op ons advies is toegestaan (door de vingers is gezien. K.), wat de broeders zo verweten kan worden.

Zoals we reeds weten, heeft Calvijn al spoedig in Straatsburg heel veel te doen. Naast zijn ambtelijk werk in de vluchtelingengemeente, het huis- en ziekenbezoek, de catechisaties, zijn lezingen aan de universiteit, de heruitgave van de Institutie, de Bijbellezingen, het uitgeven van meerdere boeken, wordt Calvijn steeds meer betrokken bij de kerkelijke en staatkundige aangelegenheden in Duitsland. Telkens weer werd Calvijn in de jaren 1539, 1540, 1541 door de kerk van Straatsburg en ook door de Raad aldaar afgevaardigd om aan de zijde van Melancton en andere vooraanstaande theologen het recht der Reformatie te verdedigen tegen de roomsgezinde aanhangers van keizer Karel V en de pauselijke afgezanten, die steeds op rijksdagen en op kerkelijke conferenties verschijnen.

Naar het scheen, werd Calvijn voor Duitsland een onmisbaar theoloog en diplomaat.

Toch bleef Calvijn's hart verbonden aan Genève en bleef zijn oog voortdurend geslagen op de vervolgde kerk in Frankrijk. Juist ook om hulp te smeken bij de protestantse duitse vorsten, die Frans I van Frankrijk graag te vriend hield, zolang hij in oorlog was met de duitse keizer Karel V, bezocht hij telkens weer de rijksdagen en conferenties in Duitsland.

27. Wat Genève betreft, Calvijn heeft daar grote bewondering afgedwongen door de wijze, waarop hij de zeer begaafde en slimme kardinaal Sadolet heeft geantwoord.

U weet reeds, dat deze kardinaal heel scherp gezien heeft, dat Genève zich geworpen had in een poel van tweedracht en ellende, toen Calvijn vandaar was verdreven. Sadolet had heel goed gezien, dat Genève wel eens het brandpunt zou kunnen worden van de Reformatie, wanneer Calvijn daar was gebleven, vooral vanwege de contacten met de protestanten in Frankrijk. Daarom heeft deze kardinaal in een publiek schrijven aan alle inwoners van Genève een "herderlijk" schrijven gericht, waarin op de meest geslepen wijze het

volk wordt verzocht, terug te keren in de schoot van de roomse kerk.

Toen de Raad van Genève en Calvijns aanhangers zagen, welk een indruk deze brief maakte op het deel der bevolking, dat alle twist en tweedracht zat was, en vooral op de nog roomsgezinde oudere bewoners van Genève hebben zij via Bucer, Farel en Viret er bij Calvijn op aangedrongen, dat hij Sadolet antwoorden zou.

Calvijn heeft dit gedaan in een zeer uitvoerig schrijven, waarvan we vrijmoedig kunnen zeggen, dat hij daarin door de Geest des Heeren is geleid. Hij schrijft deze brief, die hem als het ware uit de pen is gevloeid, als een begenadigd christen, die vaststaat in het geloof, die door Gods Geest is verlicht en wiens geweten volkomen rust vindt in het waarachtig getuigenis van de Geest der waarheid, geopenbaard in Gods heilig Woord. Later schrijft Calvijn, dat hij er een hele week aan gewerkt heeft.

Het zou ons te ver afleiden van ons doel, u mede te delen, op welke wijze Calvijn is teruggeroepen naar Genève, wanneer we verder op deze indrukwekkende brief ingingen. Genoeg evenwel, om te begrijpen, dat in Genève steeds meer de gedachten uitgingen naar Calvijn, om in de stad en in de kerk weer orde op zaken te stellen. Men zag immers, dat, wat er ook wankelde, Calvijn bleef staan op zijn standpunt, dat de eer van God boven alles gaat en, mede in verband daarmee, dat Gods Woord moest geëerbiedigd worden door klein en groot, door rijk en arm, door overheid en onderdaan.

De door Calvijn voor de kerk in Straatsburg opgestelde kerkenorde legde daar een helder getuigenis van af.

Daar kwam nog wat bij. Niet alleen voortdurende twist en tweedracht brak alles, wat voorheen in Genève in de regering van de stad en in het kerkelijk leven was opgebouwd, af, maar de Heere deed Zijn heilig ongenoegen steeds weer blijken.

Toen in het najaar van 1537 de tegenstand tegen de tuchtmaatregelen, die de hervormers instelden, toenam, hadden de opposanten in de Raad van Tweehonderd vier afgevaardigden gekozen, die in het dagelijks bestuur van de Raad zitting kregen. Bittere vijanden van God en Zijn Woord! Vrijdenkers! Libertijnen! Het is wel opmerkelijk, hoe slecht het juist met hen is afgelopen. Eén van hen werd van verraad beschuldigd, trachtte te vluchten, maar viel uit het venster en lag dood op de straat. Een ander, verdacht van moord, eindigde zijn leven op het schavot. Twee anderen werden

schuldig bevonden aan hoogverraad en werden verbannen uit de stad.

In maart 1539 reizen twee predikanten uit naburige gemeenten naar Genève om er bij de Raad van Genève op aan te dringen, Farel en Calvijn terug te roepen.

28. Calvijn schrijft daarover aan Farel op 16 maart 1539:

Van de reis van Le Comte en Génan kon men niet anders verwachten, dan dat ze vertoornd huiswaarts moesten keren.

Ik betwijfel het, of deze broeders zoveel schrandere bezitten als ze zonder twijfel moed hadden.

We moeten hen wel alles laten proberen, opdat het niet schijnt, dat iets, wat tot verbetering van de kerkelijke verhoudingen kan dienen, door ons tegengehouden zou worden. Maar van u kunnen ze zeker niet met recht verlangen, dat u het kerkelijk ambt van mensen erkent, die, zoals iedereen ziet, onder de kerkelijke tucht moesten geplaatst worden.

Toch is het wel waar, wat u zegt: allen, die zich van hun schuld bewust zijn, wensden niets meer, dan dat alles, wat er gepasseerd is, in het duister van de vergetelheid verzinken, opdat ook hun eigen vuil niet ontdekt worde.

In zo'n omhulling moeten wij evenwel opmerken, wat we kunnen zien. Het overige moeten we aan de Heere overlaten.

Het zou ook mijn wens zijn, dat de herinnering aan al dat kwaad zou begraven worden, waaraan men zonder schade niet meer kan denken. Maar wat heeft dat voor nut, wanneer haat en twist in leer en gezindheid, wangunst en allerlei ander kwaad de kerk als het ware onzichtbaar in het bloed zit en tenslotte toch als een kwaad gezwel zou uitbreken? In dat geval is het eerder te wensen, dat dit alles met enige scherpste bestreden wordt, wanneer het niet anders kan.

Maar kan men niet een tussenweg in acht nemen: de eer wedergeven, die ons ambt toekomt; voor de arme, verloren kerk een geneesmiddel vinden; wegnemen hetgeen aanstoot geeft onder broeders; en alleen het kwaad verbergen en de herinnering van alles wat er gebeurd is te onderdrukken bij hen, waar het niet nodig is, dat ze zich opnieuw opwinden?

Want er zijn wonden, die bij iedere aanraking weer erger

worden, maar die door rustig vergeten wel genezen.

Ik smeed u, wat willen die goede mensen toch, die het in het hoofd halen, dat ik, terwijl ik met u verdreven ben, moet terugkeren, zonder u? Ik zou moeten samenwerken met mensen, die ik als vreemden beschouw, zolang ze niet aan de kerk voldaan hebben, wat ze haar schuldig zijn? Want ze willen het zo regelen, dat er van de vier predikanten twee blijven, zodat ik, niet door een uitspraak van de kerk, maar zogezeegd uit genade, weer ingezet worde, maar dan geheel machteloos in mijn werk. Wat moet ik doen?

Waar moet ik beginnen om zulke verwarde verhoudingen weer te herstellen? Zeg ik één woord, dat hen niet bevalt, dan zullen ze me onmiddellijk het zwijgen opleggen.

Ik behoef u zulke en meer dergelijke dingen niet te schrijven, omdat u zich beter kunt indenken, dan ik ze kan beschrijven.

Nogmaals, wanneer ik daar intrap, dan zou ik het onder de twist van de broeders nauwelijks uithouden. Maar ze zullen van gedachte zijn, dat door mijn terugkeer alléén alles opeens in orde moet zijn.

Daarom wilde ik wel, dat de mensen, die deze steen proberen aan het rollen te brengen, zich liever over wat anders druk maakten; want met mij bereiken ze niets anders dan veel ongemak; en dat al tevergeefs.

Straatsburg, 16 maart 1539.

Uw Calvijn

U ziet wel, Calvijn is niet los van Genève, maar hij heeft heel weinig vertrouwen in wat hij ziet als half werk. Hij heeft niet de minste verwachting van zijn terugkeer, wanneer hij niet de handen vrij heeft om naar zijn innerlijke overtuiging het kerkelijk leven in te richten naar de ordonnantiën van de Koning der kerk, en wanneer het burgerlijk leven zich niet onvoorwaardelijk richt naar de eis van Gods heilige wet.

Een goede maand later.

Vooraf Farel heeft, toen men in Genève steeds meer ging terug verlangen naar Calvijn, de vier predikanten voorgehouden: Nu moet u niet alles verwachten van Calvijn; gaat zelf aan het werk; verzoent u met elkaar; zorgt voor goede relaties met de Raad; begint u zelf nu eens de kerkelijke tucht wat strenger te handhaven.

Men heeft in Genève gehoor gegeven aan de adviezen van Farel. En al gauw komt het vanuit Genève, met een vriend van Calvijn als tussenpersoon, weer tot verzoeningspogingen.

In april 1538 brengen twee afgezanten de voorstellen, die vanuit Genève aan Calvijn gedaan worden in verband met zijn eventuele terugkeer, persoonlijk bij Calvijn in Straatsburg.

29. Welke deze voorstellen geweest zijn, weten we niet. Wel blijkt uit Calvijns brief van april 1539:

In zeker opzicht hebben wij al wel bereikt, wat we in eerste instantie wensten, namelijk dat de ergste twist onder de broeders, welke de gemeenten verscheurt, bijgelegd werd.

We kunnen God niet genoeg daarvoor dankbaar zijn, Die door Zijn goedheid al onze verwachtingen overtreft.

Toch is er beslist nog van geen overbuiging bij Calvijn sprake. Hij houdt er aan vast:

of we moeten beiden weer in ons ambt geplaatst worden, of het schijnt, dat ik slechts uit genade weer terug geplaatst kan worden. Maar dan wordt mijn persoon het herstel in het ambt toegestaan, en laat men de zaak verder rusten.

Vóór alles verschrikt mij de gedachte, wanneer ik mezelf indenken, in wat voor een maalstroom van arbeid ik me moet storten; want ik bemerkte al, dat deze mij geheel verslond, al was deze arbeid de helft minder. En ik heb hier in Straatsburg, dat wil ik wel bekennen, ook heel wat strijd, en soms een harde strijd. Maar deze dient mij ter oefening en werpt mij niet geheel neer.

30. Op 19 mei 1539, in een brief, die Calvijn schrijft aan zijn vriend Farel in Neuchâtel, laat hij zich sceptisch uit over het herstel van de goede verhouding, die er behoort te zijn tussen de vier predikanten, die de plaats van de verbannen dominees hebben ingenomen in april 1538, en de gemeenteleden.

Uit dat, wat ze in Genève nu aanpakken (om de onderlinge verhoudingen te verbeteren. K.), kan ik opmaken, welk resultaat ze boeken, tenzij de Heere hen onverwacht te hulp komt. Wanneer onze opvolgers daarbij te

goeder trouw handelen, zullen ze na korte tijd bemerken, dat het zwaarder is, dan ze hadden gedacht. Misschien moeten ze van ons tenslotte nog wel zeggen, dat wij ons ambt goed en getrouw waargenomen hebben. Dat ze naast uw ijver zich wat terughouden, is niet zo te verwonderen. Want zo warm voor deze zaak zijn zij nog niet gelopen, dat ze u kunnen bijhouden, ook al doet u heel kalm aan.

Zie maar, wat de omstandigheden eisen en wat noodzakelijk is. En pas daarnaar uw ijver aan.

Het komt wel cynisch over, wat Calvijn aan zijn vriend schrijft. Vooral omdat deze, Farel, blijkbaar vanuit Neuchâtel, ook niet naast de deur, al wat hij kan, er aan doet om in Genève de slechte verhoudingen te verbeteren.

Wat hierachter zit, gaan we pas goed begrijpen (en dan verstaan we Calvijn óók!), wanneer we de lange brief lezen, die Calvijn op 25 juni 1539 heeft geschreven aan zijn aanhangers in Genève. Hij weet namelijk, dat, ook al nemen de vier predikanten, die de plaats hebben ingenomen van de verbannen dominees, een zeer welwillende houding aan tegenover Farel en Calvijn, de gemeenteleden, die zeer op Calvijn gesteld zijn, en vurig hopen op diens spoedige terugkeer in Genève, niets van dit viertal moeten hebben. Daardoor blijft de gemeente verscheurd. De leden der gemeente, die Calvijn trouw blijven, blijken zich er ook niets van aan te trekken, dat de naburige gemeenten deze Geneefse predikanten hebben aanvaard.

Daar kwam nog wat bij. De rector van de Latijnse school in Genève, de heer Saunier, ging zich met deze aangelegenheid bemoeien. Hij bezocht Calvijn in Straatsburg, schreef brieven naar Straatsburg, Bazel en Bern, drong zich zelfs op, in dezer voege, dat hij graag predikant wilde worden in Genève en dan de zaak van Calvijns terugkeer in diens geest beloofde te regelen.

31. Wanneer we de hoogst ernstige, uitvoerige brief, die Calvijn op 25 juni 1539 heeft geschreven aan zijn aanhangers in Genève, aandachtig doorlezen, moeten we zeggen: wat heeft de Heere deze dertigjarige man veel wijsheid geschonken! We nemen slechts een deel hierover over. Calvijn begint aldus:

Niets heeft mij, zeer geliefde broeders, dieper bedroefd, sedert de stormen, die uw kerk zo deerlijk verscheurden

en bijna omver haalden, dan dat ik hoorde van uw twist en uw strijd met de predikanten, onze opvolgers. Hoewel het verkeerde, dat was verbonden aan hun intrede in hun ambt en nu nog daarin aanwezig is, u met recht verdrieten kan, kan ik toch, hoe begrijpelijk de aanleiding daartoe ook moge zijn, niet zonder grote schrik horen, (dat schokt mij tot diep in mijn hart), dat er steeds nog een soort scheuring in uw kerk aanwezig is.

Het was voor mij al méér smartelijk, dan ik in woorden kan uitdrukken, toen ik van uw strijd hoorde, zo lange tijd de verhoudingen onder u nog onbeslist waren, en ook het kerkelijk ambt zèlf bloot stond aan smaad en schande. Dat is (de eerbied voor het kerkelijk ambt. K.) toch wel van de grootste betekenis.

Omdat ik nu, gezien deze wanorde, die er toen in Gods kerk heerste, weinig hoop had, dat ook in de huidige krankheidstoestand verbetering zou optreden, was het mij des te meer tot grote vreugde, toen ik vernam, dat in de ernstige toestand toch nog een verandering mogelijk bleek door een soort vereniging en samenwerking. Ik leidde daaruit af, dat het toch nog mogelijk was, dat allen weer in het rechte spoor zouden komen en dat zo het Rijk van de Heere Jezus Christus voortgang kon vinden. Want waar strijd en tweedracht is, kan nauwelijks sprake zijn van voortgang in het goede.

Omdat dit alles mij voorkwam als een bepaald resultaat uit deze verzoening, waren we van onze kant gemakkelijk te bewegen, de helpende hand te bieden aan de bevestiging van die verzoening.

Ik hoor nu echter, dat, tegen mijn verwachting in, de verzoening van uw predikanten met de naburige kerken, die Farel en ik voor hoogst noodzakelijk houden, u er nog niet toe gebracht heeft, u met een oprecht gevoel van vriendschap en onderlinge band in wettige saâmhorigheid met uw predikanten te verbinden, aan wie toch de zorg voor uw ziel is toebetrouwd.

Vandaar, dat ik mij genoodzaakt zie u te schrijven.

Ik wil toch alsnog de mogelijkheid aangrijpen om dit kwaad te genezen; een kwaad, dat ik niet anders kan zien dan een zware zonde tegen God.

Hoewel mijn brief, welke ik destijds aan u schreef, niet erg vriendelijk opgenomen werd, wil ik toch niet, in vervolg daarop, mijn plicht verzuimen, om, ook al zou ik niet meer bereiken, mijn geweten te ontlasten.

Calvijn gaat dan uitvoerig, terwijl hij zich geheel laat leiden door de Heilige Schrift, verklaren, hoe het kerkelijk ambt is ingesteld door Christus, de Koning van Zijn gemeente, hoe Hij een mensenkind roept, dit ambt te bekleden, hoe de geroepene in het ambt wordt geplaatst, wat zijn opdracht is, maar vooral ook, hoe de leden der gemeente die ambtsdrager moeten eren en eerbiedigen om de dienst, waartoe de Heere hem heeft geroepen.

Gewezen wordt op het feit, dat de knechten des Heeren uit de naburige gemeenten "tot kalmering van uw verderfelijke strijd" de roeping van de vier Geneefse predikanten hebben erkend. Dit is schriftelijk vastgelegd, en Farel, Viret en Calvijn hebben daar hun handtekening onder geplaatst, "omdat we geen betere weg zagen tot uw nut en uw heil". Ze hebben dat "beslist vrijwillig en vrijmoedig gedaan".

"Wanneer u mij voor uw broeder wilt houden, dan zij er onder ù een vaste afspraak, welke ook die naam verdient, namelijk dat u niet hun dienst versmaadt. Een dienst, die ik, u ten nutte en tot welzijn van de kerk, erkennen moest, zonder acht te slaan op genade of ongenade van mensen".

We zien in dit alles, hoe Calvijn met verloochening van zichzelf het zijne heeft gedaan, om het kerkelijk leven (maar dan vanuit Straatsburg en in samenwerking met Farel. K.) in goede banen te leiden.

Wanneer we bedenken, hoe bezet Calvijn was in die dagen, weken en maanden (dat blijkt overduidelijk uit zijn nagelaten brieven), kunnen we het ons indenken, dat hij zijn terugkeer naar Genève bij wijze van spreken steeds weer vooruit heeft geschoven. Overigens weet hij heel goed, dat er in Genève nog steeds, niet alleen met verlangen wordt uitgezien naar zijn komst, maar ook, dat nu alles zal worden bedacht om hem zover te krijgen, dat hij "ja" zal gaan zeggen. Opmerkelijk is het, dat Farel steeds minder van zich laat horen.

32. Calvijn wordt er verdrietig onder. Hij schrijft op 29 maart 1540:

Aan Farel te Neuchâtel

Ik wacht al zó lang vergeefs op een brief van u, dat ik echt

niet weet, of ik nog wel langer kan wachten. Mijn verlangen naar berichten houdt alleen mijn hoop nog wat overeind. En dat zal misschien nog maar een paar dagen het geval zijn. Moet ik eens een keer ophouden met te hopen, dan zult u gewaar worden, hoe vertoerd ik over deze illusie ben.

Uw nalatigheid is des te meer onverdragelijk, omdat Genève u toch in deze dagen volop stof biedt om te schrijven. Een vriend van mij (Du Tilly. K.) heeft mij vanuit Genève geschreven. Maar uit wat hij schrijft, kan ik niet opmaken, welke wending de geschiedenis heeft genomen. Mijn boekdrukker uit Genève heeft mij de woorden van een der raadsheren overgebracht: het komt beslist in orde met de terugkeer van Calvijn.

(Dan laat Calvijn zich gaan. K.).

Maar liever honderd maal op een andere manier sterven, dan dit kruis, waaraan ik duizend keer per dag moet sterven.

Ik wilde u dit in het voorbijgaan even mededelen, opdat u zich mannelijk verzet tegen de raadslagen van die lieden, die mij daarheen trachten terug te trekken.

We dachten niet, dat Calvijn hier op zijn plaats was.

33. Misschien weten we één der oorzaken daarvan wel. Men heeft Calvijn sterk aangeraden, een vrouw te zoeken. En men heeft voor hem een adellijk meisje gevonden. Heel de familie dringt er sterk op aan, dat Calvijn dit meisje als zijn toekomstige echtgenote zal aanvaarden.

"Dat zal ik echter nooit doen, als de Heere mij mijn verstand niet ontnemt", schrijft Calvijn in de zoëven aangehaalde brief van 29 maart 1540. Maar, schrijft hij er bij, het is zo onhoffelijk, hierop niet in te gaan, omdat deze mensen met weldaden mij overladen.

Hoe het zij, Calvijn is behoorlijk uit de pas geraakt.

Ook zijn collega Viret uit Lausanne heeft al maandenlang niets van zich laten horen.

Wel weet Calvijn, dat Viret aan Bucer (ook in Straatsburg) regelmatig schrijft.

En Calvijn weet, dat het in al die brieven ook steeds over Genève gaat.

34. Nu heeft Viret zeer schertsend aan Calvijn geschreven, (deze tobt met zijn gezondheid), dat hij pas een betere gezondheid zal ontvangen, wanneer hij terugkeert naar Genève. Calvijn heeft er hard om moeten lachen. "Ga naar Genève,

daar zult u het beter hebben", schreef Viret. Waarop Calvijn antwoordde, in zijn brief aan Viret van 19 mei 1540:

Waarom niet liever dan maar aan het kruis? Het ware beter, eenmaal te sterven, dan op een folterbank steeds weer gepijnigd te worden. Dus, lieve Viret, wanneer u mij gezondheid wenst, geef dan dit plan maar op.

35. Intussen hebben de pogingen om tot de eensgezindheid te komen, waarop Calvijn in zijn brief aan zijn volgelingen zo sterk had aangedrongen, wel tot resultaten geleid. Farel heeft Calvijn daaromtrent uitvoerig ingelicht. En op 29 mei 1540 (tien dagen nadat Calvijn in zijn brief aan Viret nog zo afwijzend tegenover zijn eventuele terugkeer naar Genève stond) schrijft Calvijn aan Farel een brief over de in Genève tot stand gekomen overeenkomst tussen de opvolgers van Calvijn en Farel en hun aanhangers: een merkwaardige en toch wel leerzame brief.

Aan Farel te Neuchâtel

Om mijn onlangs gedane belofte, u over alles uitvoerig te schrijven, enigszins gedeeltelijk na te komen, bestem ik voor u de gehele dag van heden. U zult dus een dikke, belangrijke brief krijgen, als niet onverwachts andere zaken mij er af roepen.

Over de toestand van de kerk in Genève willen we niet meer spreken, wanneer u komt. In ieder geval, de boodschap was uiterst aangenaam, te horen; er is een einde gekomen aan de onenigheid en de twist. Want ik meende niets voor de arme stad te kunnen hopen, zolang zij leed aan deze kwaal.

Alleen dit wenste ik, dat ze één geworden waren in de Heere. Want, zoals u ook zegt, wanneer niet Christus de band onzer eendracht is, zal ze vervloekt zijn. Want waarheen zal het leiden, buiten Christus een gemene zaak te maken, omdat het toch zo is, dat alle verenigingen van dat soort door de Heere verstrooid zullen worden?

Ik zie echter nog niet, dat ze op de Heere zien, zoals het behoorde te zijn en ook niet, dat ze voldoende bedenken, wát ze hebben gedaan en ook niet hun zin er op zetten, hoe er verbetering te brengen is in datgene, waarin

ze gefaald hebben.

Dus is het gevaar aanwezig, dat ze zó vast op de onder elkaar tot stand gekomen verzoening vertrouwen, dat ze zich er niet voldoende om bekommeren, ook met God vrede te maken.

Dan zullen ze tenslotte zwaar gestraft worden voor deze zekerheid.

Verder, al zijn ze dan wat verstandiger geworden en uit hun twisterijen tot vrede gekomen, hebben ze toch de gezindheid nog niet gekregen, die men hun moge toe wensen. Maar in ieder geval is het al iets, dat ze toch symptomen van genezing vertonen, al zijn ze dan ook niet geheel genezen en hersteld.

Over hun predikanten durf ik nog niets te zeggen, dan dat ik nog veel aan hen zie, wat te wensen overlaat. Want wanneer het feit, dat mijn antwoord aan Sadolet in Genève kon worden uitgegeven, door u wordt gekenmerkt als een teken van hun niet onwelwillende gezindheid, dan vergist u zich daarin.

U weet, dat ik redenen in overvloed heb, wanneer ik steeds weer zeg, dat ik al ril, wanneer er sprake is van een terugroeping. Het schrikt me niet alleen af, dat ze van uw terugkeer niets willen weten; hoewel dat de hoofdzaak is voor mij; dat moet ik bekennen.

Maar er komen nog veel andere dingen bij, die ik niet behoef te vermelden en beter kan opschuiven tot uw komst.

Hoe verder ik kom, hoe helderder ik zie, uit welk een wervelstorm de Heere ons door de verwijdering uit Genève heeft bevrijd.

Een merkwaardige brief, dit schrijven van mei 1540 aan Farel. Merkwaardig, omdat Calvijn zich maar moeilijk kan indenken, dat de gezindheid van de Geneefse bevolking in zo korte tijd zo ten goede is veranderd. Hij denkt, dat het een oppervlakkige zaak is, deze verzoening tussen de elkaar fel bestrijdende partijen. In een waarachtige verandering des harten gelooft hij niet. Zeker niet, wat betreft de predikanten, die in 1538 Farel en Calvijn opvolgden.

Een leerzame brief, omdat zij ons laat zien, dat de "grote" Calvijn een mens was van gelijke bewegingen als wij. Klein van moed en zwak van krachten. Anderzijds zien we hierin, hoe de Heere machtig is, hoge muren van twijfel, vooroordeelen en bezwaren te slechten.

De dagen, weken, maanden gaan voort.

Calvijn heeft het heel druk. Hij is aanwezig bij het godsdienstgesprek in Hagenau, waar de belangrijkste theologen, zowel van roomse als protestantse huize, aanwezig zijn. Nog steeds duurt de felle confrontatie voort met de gevaarlijke Caroli, eens professor aan de Sorbonne (universiteit) te Parijs, later gereformeerd predikant, dan weer rooms, dan weer "bekeerd", dan roomser dan ooit.

En ... in augustus 1540 treedt Calvijn in het huwelijk met Idette van Büren, de weduwe van een gewezen Wederdoper, die (met Calvijn als middel in Gods hand) tot bekering was gekomen. Kort daarop was deze man overleden.

36. Dan neemt op 21 september 1540 de Raad van Genève het besluit, Calvijn terug te roepen. De stadshoofdman (wij zouden zeggen: de eerste burgemeester), de heer Ami Perrin, wordt belast, het protocol, dat het beroep bevat, persoonlijk over te brengen naar Straatsburg. Er stond o.a. in: "Wij hebben besloten, de zeer geleerde heer magister Johan Calvijn uit Straatsburg terug te roepen om onder ons evangelie-prediker te zijn en aan de uitbreiding van Gods Woord onder ons te arbeiden".

De bekende predikant uit Straatsburg, Martin Bucer, had over deze zaak, samen met Farel en Viret, steeds met Genève onderhandeld. Deze Bucer wordt door de Raad dan ook direct op de hoogte gebracht van dit besluit. Vooral ook, omdat het nog zeer de vraag zal zijn, of de Raad van Straatsburg Calvijn wel zal laten gaan.

Bucer schreef aan de Raad van Genève: "Ik houd het voor een bewijs, dat u nu op de rechte weg zijt, dat u tot erkentenis gekomen zijt, van welk een waarde deze uitstekende dienaar des Heeren Jezus Christus voor u is. Het bevorderen van wat u tot heil kan zijn, is steeds zijn enig streven geweest. Daarvoor heeft hij zijn leven veil gehad.

Wat hij voor een besluit zal nemen op uw verzoek, dat weet ik niet. Wij gaan nu naar Worms."

Bucer heeft in datzelfde schrijven de Raad van Genève geadviseerd, ook Farel naar Genève terug te roepen. Dat is ook gebeurd. Maar de Raad van Neuchâtel heeft onmiddellijk te kennen gegeven, dat hij er niet over dacht, Farel los te maken van Neuchâtel. Ook werd geadviseerd, Farel persoonlijk te vragen, of hij naar Straatsburg wilde reizen om Calvijn te bewerken, "ja" te zeggen.

Voorshands heeft Farel dit afgedaan met aan zijn vriend een brief te schrijven. Hij belooft daarin, wel naar Straatsburg te

willen komen, als hij daartoe in de gelegenheid is. Dat is ook gebeurd. Farel is toen twee dagen in Straatsburg bij Calvijn gebleven.

Van alle kanten ontvangt Calvijn brieven, toch op dit verzoek van Genève in te gaan. Zelfs één van het viertal predikanten, die indertijd Calvijns plaats innamen, dringt in een brief hierop aan.

37. We hebben een brief van Calvijn aan Farel, geschreven op 21 oktober 1540, waarin de eerste indrukken open en eerlijk worden weergegeven, welke het verzoek tot terugkeer in Genève had gemaakt.

Aan Farel te Neuchâtel

Ik twijfel er niet aan, dat u mij bij de broeders, die persoonlijk per brief mij hebben vermaand, nadrukkelijk verontschuldigen zult, dat ik hun niet antwoord. Want u weet, dat ik in de twee dagen (dat Farel bij hem was in Straatsburg. K.) zo verward en opgewonden was, dat ik nauwelijks mezelf was.

Later probeerde ik, om u een genoegen te doen, gemeenschappelijk aan hen te schrijven. Toen ik echter later me indacht, wat er gewoonlijk met zulke gemeenschappelijke brieven gebeurt, gaf ik dit plan op. Want wat aan weinigen is geschreven, vliegt dan tegelijk door vele handen, tot tenslotte wijd en zijd bekend is, wat daarin staat. Dat was dus mijn reden, u alléén te schrijven, opdat u mijn schrijven aan geen anderen laat lezen, dan aan hen, van wie u weet, dat dit geen gevaar oplevert.

Waarom ik niet wil, dat het verder verbreid wordt, hoe ik voor u mijn hart uitschudde, zult u begrijpen, wanneer u deze brief tot het einde hebt gelezen.

Hoewel ik er van overtuigd ben, dat u mijn gezindheid geheel en al kent, en u ook anderen in goed vertrouwen dat uiteen hebt gezet, wil ik toch in het kort herhalen, hoe ik thans temoede ben.

Zo dikwijls ik mijn herinnering terugroep, hoe slecht ik het daar in Genève had, kan ik niet anders, dan tot in het diepst van mijn hart beven, als het er over gaat, mij terug te roepen. En dan spreek ik nog niet over de onrust, waarin wij keer op keer werden geworpen, sinds ik als uw collega met u was verbonden. Maar ik weet, wáár ik

ook heenga, overal komen oneindig veel verdrietelikheden op mij af.

Wil ik Christo leven, dan zal voor mij deze wereld steeds vol onrust zijn. In dit tegenwoordige leven wacht ons niet anders dan strijd.

Maar als ik bedenk, door welk een leed mijn geweten destijds werd gemarteld, welke zorgen mij aanvlogen, dan moet u het mij maar niet kwalijk nemen, wanneer ik deze plaats schuw als voor mij rampspoedig.

U bent naast de Heere mijn getuige, dat geen andere band mij daar zo lang vasthield, dan dat ik vanwege het juk van mijn roeping, waarvan ik voelde, dat de Heere het mij opgelegd had, het niet waagde het van mij af te schudden. Zolang ik daar vastgebonden was, wilde ik liever het ergste verdragen, dan de gedachten aan een verandering van plaats, die vaak in me opkwamen, op me te laten inwerken.

Nu echter, omdat ik door een weldaad van God eenmaal ben bevrijd, wie zal het mij euvel duiden, wanneer ik niet graag opnieuw in deze draaikolk onderduik, die ik als zo verderfelijk voor mij heb ervaren? Ja, meer nog, wie zou mij niet van al te grote lichtzinnigheid moeten beschuldigen, wanneer ik, tegen beter weten in, mij daar hals over kop instortte? En komt daar nog niet dit bij, dat, ook al zou ik mij door geen gevaar laten terug schrikken, ik nauwelijks geloof, dat mijn dienst nuttig zou zijn voor de Genève's? Want zoals de meesten van hen geaard zijn, zullen zij noch mij, noch zal ik hèn kunnen verdragen.

Er is nog wat anders, wat mij in grote verwarring brengt. Ik geloof, dat ik niets kan bereiken, wanneer niet de lieden in Bern mij de helpende hand bieden. Maar van hen hebben we tot nu niet anders ervaren, dan dat hun macht alleen maar ons schade berokkende. We zien immers, hoe ver zij verwijderd zijn van het streven naar een-dracht, laat staan van de bereidheid, ons allen te helpen; wanneer de Heere hen niet, tegen alle menselijke verwachtingen in, met mij verzoent.

Wat moet ik straks doen, wanneer ze wéér hun predikanten verbieden, omgang met ons te hebben, zoals ze dit vroeger hebben gedaan? Daar komt nu bij, dat ik met de collega's een nog grotere strijd hebben zal, dan met die van de stad Bern. Wat vermag de kracht van een mens, die van alle kanten door zovele hindernissen geremd wordt?

En, om het eerlijk te bekennen, ook al ware alles voor mij heel gemakkelijk – ik weet niet, door welke ontwenning ik de kunst heb verleerd, de volksmassa te besturen. Nu heb ik slechts met weinigen te maken, van wie mij het grootste deel niet hoort als predikant, dan wel mij acht als hun leraar.

U zegt, dat ik te prikkelbaar ben, omdat ik nu, met vlei-erijen overgoten, geen scherp woord meer aanhoren kan. Maar u vergist zich, wanneer u dat denkt. Omdat ik het nu al zo moeilijk vind, weinige en tamelijk gehoorzame mensen te leiden, hoe zal ik dan zo'n menigte in toom kunnen houden!

Ik waag het nauwelijks, me in te denken, met welke bedoelingen ze mij terugroepen. Want wanneer zij daarin geleid worden door een oprechte gezindheid, waarom roepen ze mij dan eerder terug dan u, wiens dienst bij het herstellen van hun kerk nu niet minder nodig is, dan dat het geval was bij het begin van het tot stand komen van de kerk? Of is het zo, dat ze mij nu slechts beriepen om de bureu (Bern) een poets te bakken, omdat ze door die van Bern in de steek gelaten zijn, op wier hulp ze vertrouwden, toen ze het waagden zich van ons te ontlasten?

En toch vermag dat alles niet, om te bewerken, dat ik de roepstem niet gehoorzaam. Want hoe meer mijn geest terugschrikt voor deze opgave, hoe meer ik mezelf verdenk. Daarom veroorloof ik mij ook niet, in deze zaak zélf een beslissing te nemen en daarom smeed ik u de onzen in het beraad hieromtrent te betrekken, Ja, opdat ze des te vrijer en met te meer ernst kunnen beslissen, verberg ik grotendeels de bittere nood van mijn hart.

Wat moet ik doen?

Liever wil ik voortaan zelf blind zijn en mij door anderen laten leiden, dan mij op mijn zwak gezichtsvermogen te verlaten.

Wanneer ik u dit vraag, op wiens oordeel ik mij in de eerste plaats verlaten moet, zult u mij zeker antwoorden, dat ik niet meer deugdelijke adviseurs kan vinden, dan Bucer en Capito. (De laatste ook een gezien predikant in Straatsburg. K.)

Wat zij echter er van denken, heeft u uit hun eigen mond gehoord. Dat u toch de broederen eens duidelijk wilde maken, dat ze het zonder enig vooroordeel nog eens goed overwegen, wat er gebeuren moet! Dit moest de

hoofzaak zijn: Ik betuig voor de Heere, dat ik niet listig handel in deze zaak en geen tweespalt zoek, om zo te kunnen ontsnappen. Met het oog op de kerk van Genève zou ik liever mijn leven honderd keer op het spel zetten, dan haar in de steek te laten en te verraden. Maar omdat mijn geest niet vrijwillig neigt naar de terugkeer, ben ik bereid, diegenen te volgen, van wie ik mag hopen, dat ze voor mij goede, betrouwbare leidlieden zijn zullen.

Overigens zullen ze in geen geval vóór de sluiting van het godsdienstgesprek te Worms zich met mijn terugkeer kunnen bezig houden, zodat de gezanten zonder antwoord zullen moeten vertrekken.

Vaarwel, voortreffelijke broeder!

Al de onzen wensen u en de uwen alle goeds.

Straatsburg, 21 oktober 1540.

Uw Calvijn.

Waarschijnlijk heeft u bij het lezen van Calvijns brief aan zijn vriend Farel wel gedacht aan Mozes, die, nadat de Heere hem op zo'n wonderlijke wijze was verschenen in het brandend braambos bij de Horeb, en tot hem had gezegd: "Zo kom nu, en Ik zal u tot Farao zenden, opdat gij Mijn volk (de kinderen Israëls) uit Egypte zou voeren". Tot vier maal toe heeft Mozes toen getracht, de Heere tot andere gedachten te brengen. De toorn des Heeren ontsteekt dan over hem. (Wat zal dat geweest zijn in zijn ziel!) En dan pas lezen we, dat Mozes zijn schoonvader Jethro gaat vragen, of hij mag wederkeren tot zijn broederen, die in Egypte zijn.

Jethro zegt dan: "Ga in vrede".

En dan nog eens Gods bevel: "Ga heen, keer weder in Egypte".

38. Op 29 oktober 1540 heeft Calvijn de Raad van Genève geschreven:

Als antwoord kan ik u voor God betuigen, dat het welzijn van uw kerk mij zó op het hart gebonden is, dat ik mij aan haar nood niet mag onttrekken in alle dingen, die ik voor haar doen kan.

Zich zondermeer losmaken van Straatsburg, waar de Heere hem riep tot zoveel arbeid in Zijn wijngaard, mag hij niet. Want ook ànderen beslissen er over, of hij naar Genève kan vertrekken.

Calvijn staat gereed naar Worms te vertrekken. Hij stelt de Raad van Genève voor, gedurende de tijd, dat hij in Worms zal moeten verblijven op het convent van theologen, Pierre Viret te beroepen, die men goed kent. "Opdat uw kerk niet verlaten zij".

In die tijd zal de Heere dan zo opening geven in deze zaak, al naardat de nood vereist of u goed voorkomt.

Ik beloof U, dat ik niets afslaan zal, wat ik doen kan, maar dat ik mijn best zal doen, u te dienen, in zoverre het mij God, en de mensen, die mede moeten beslissen, veroorloven. Want naar Hem te horen, gebiedt Hij mij.

39. Het bleek al spoedig, dat de Raad van Straatsburg en ook enkele collega's aldaar er niet aan dachten Calvijn toestemming te geven naar Genève te vertrekken. Hij was voor de kerk in Straatsburg en zeker ook in alles, wat er in Duitsland gaande was op geestelijk en staatkundig terrein, onmisbaar.

Direkt daarop wordt een bode met een zeer bewogen brief naar Straatsburg gezonden. Weer staat de Raad afwijzend tegenover de zaak. Vooral omdat meerderen uit Straatsburg, ook Calvijn, afwezig zijn. De bode geeft dan te kennen, dóór te willen reizen naar Worms, om met Bucer en anderen deze zaak nog eens te bespreken. Hij vertrekt, maar de Raad zendt een ijlbode naar Worms, die Calvijn met nadruk er op moet wijzen, dat hij persé aan Genève niet één enkele toezegging mag doen.

Wanneer de bode uit Genève (twee dagen na de ijlbode) in Worms komt, leest Calvijn de brief uit Genève aan de daar aanwezigen voor. Ieder is daarvan diep onder de indruk. Ook brieven van Farel en Viret worden voorgelezen.

40. Dan vindt er iets wonderlijks plaats. Daar, in Worms, beleggen de aanwezigen een vergadering, waarin ze samen onder biddend opzien tot de Heere, Hem zullen smeken, de weg te wijzen, die hun broeder Calvijn moet gaan.

Wanneer Calvijn zelf zich moet uitspreken, kan hij zijn ontroering niet de baas. Tot tweemaal toe barst hij in tranen uit, omdat hij tot diep in zijn hart beseft, dat de Heere zijn weg leidt naar Genève. De gezanten uit Genève maken dit alles mee. Ze weten het, zoals Calvijn het nu zeker weet: de weg naar Genève is een weg, die de Heere effenen zal.

Een definitief besluit kan niet vallen, omdat de gezanten van de Raad van Straatsburg er op wijzen: "Denk er aan, zonder

de Raad mag u niets toezeggen." En ook de stad Bern moet nog toestemming geven.

Een en ander heeft Calvijn diezelfde avond nog (13 november 1540) aan Farel geschreven.

41. Even tevoren had Calvijn aan Farel (24 oktober 1540) nog een kort briefje met de volgende aangrijpende inhoud geschreven:

Aan Farel te Neuchâtel

Wat betreft mijn gemoedsgesteldheid: had ik de keuze dan zou ik liever alles doen, om u niet te gehoorzamen. (Farel zei: "De Heere roept u in Genève". K.). Maar omdat ik weet, dat ik niet mijn eigen meester ben, breng ik mijn hart als het ware gedood aan de Heere ten offer. Daarom behoeft u niet te vrezen, dat het slechts mooie woorden zijn, waarover het gaat.

De Straatsburgers beloven eerlijk te willen handelen. En ik dring er op aan, dat ze, zonder mij in aanmerking te nemen, zullen beproeven, wat tot Gods eer en tot heil van de kerk bevorderlijk kan zijn.

Hoewel ik echt niet erg vindingrijk ben, zou het me toch niet aan uitvluchten ontbreken, waarmee ik me stilletjes kon onttrekken aan de roep tot wederkeer, zodat ik bij de mensen gemakkelijk de schijn kon wekken, alsof deze zaak niet door mij is vastgelopen. Maar ik weet, dat ik hierin met God te doen heb, die zulk een sluwheid aan het licht zou brengen. Daarom heb ik mijn geest gebonden en gevangen gegeven tot de gehoorzaamheid Gods. Wanneer mijn eigen raad mij in de steek laat, geef ik mij over aan de leiding van mensen, door wie, naar ik hoop, de Heere Zelf tot mij spreken zal.

We weten, dat de Heere krachtig door Gods knechten, toen Calvijn met hen in Worms op het theologenconvent vergaderd was, gesproken heeft. Hij had hun krachtige woorden, waarmee zij de brief vanuit Genève (een stem: "Kom over, en help ons") ondersteunden, in zijn ziel zo ervaren, alsof de Koning der kerk hem persoonlijk toeriep: "Calvijn, Calvijn, het is u hard, de verzenen tegen de prikkels te slaan" ..

42. Het zou nog een lange weg zijn tussen oktober, november 1540 en 13 september 1541, de dag, waarop Calvijn met vreugde werd ingehaald, als ware hij een vorstelijk afgezant

van de Koning der koningen, in Genève door het stadsbestuur en de bevolking. Hij was gezeten op een prachtig paard, dat hem vanuit Genève in Regensburg was bezorgd.

Moeizaam kwam de Raad van Straatsburg tot een voor Genève gunstige beslissing. De Raad van Bern stelde zich zeer terughoudend op. En Calvijn werd genoodzaakt, eerst in Worms en later te Regensburg, naast Gods getrouwe knechten, samen met Melancton en Bucer, de belangen van de kerken der Reformatie, en in het bijzonder de nood van de Hugenoten in Frankrijk, die gevaarlijk vervolgd werden, te behartigen.

In Worms, maar vooral in Regensburg, heeft Calvijn heel moeilijke maanden doorgebracht. We hopen daarover in het tweede deel van "Calvijns levenswerk belicht vanuit zijn brieven" wel meer te horen. Vanuit Worms, en vooral uit Regensburg, heeft Calvijn veel brieven geschreven aan zijn vrienden. De rijksdag in Regensburg zou hem nog lang heugen.

43. Wat was Genève in de weer geweest!

Een huis werd ingericht. Stof werd gekocht voor een passend gewaad voor de predikant. De consistorie van de St. Pieterskerk, dicht bij Calvijns woning, werd opgeknapt. Er kwamen in deze kerk nieuwe banken. Niet te vergeten, een nieuwe preekstoel, nu tegen een pilaar.

Nog geen week na de blijde inkomst schrijft Calvijn aan zijn vriend Farel (en daarmee besluiten we ons eerste deel):

Ik ben nu werkelijk aan Genève verbonden. Zoals ook u dat hebt gewild.

Mij blijft nu over, ook Viret bij mij vast te houden, die ik op generlei wijze van me laat losrukken. Het is ook uw en aller broeders plicht, mij hierin bij te staan, wanneer u wilt, dat ik mij niet hier vruchteloos aftob en zonder nut ellendig moet zijn.

Toen ik de Raad mijn diensten aanbod, deed ik dat met de wetenschap, dat een kerk niet kan bestaan, wanneer niet een tucht wordt ingevoerd, zoals deze in het Woord des Heeren ons is voorgeschreven en in de oude kerk in acht genomen is.

Enkele hoofdpunten daaruit heb ik reeds de Raad voorgelegd, opdat ze konden zien, wat ik wilde. Maar omdat de hele zaak nog niet aan de orde kon komen, heb ik gevraagd, of enkele heren aangewezen konden worden, die met ons deze zaak kunnen bespreken. Zes werden er

benoemd. We gaan nu de gehele kerkenorde in artikelen opzetten, welke aan de Raad zullen worden voorgelegd. Onze drie collega's geven te kennen, dat ze het met ons eens zijn. Zo zal er tenminste wel iets tot stand kunnen komen.

We hopen het met u, Calvijn.

Maar, evenals eenmaal de Heere tot Paulus (Saulus) sprak, zal het ook het deel zijn van Calvijn in Genève: "Ik zal hem tonen, hoeveel hij lijden moet in Mijn Naam".

Wat een wonder, dat, hetgeen Calvijn op 16 september 1540 aan Farel schreef, ook voor hem bewaarheid is:

"Omdat u met de satan hebt te strijden, en onder het vaandel van Christus dient, zal Hij de overwinning aanbrengen, Die u heeft toegerust en in deze strijd geplaatst heeft".